

**Міністерство освіти і науки України
Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України
Глухівський державний педагогічний університет**

Олена Семенов, Людмила Базиль

**Мовна особистість учителя
в художній літературі**

Навчальний посібник

**Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів**

Київ

2008

УДК 378.147(075.8)
ББК 74.580я73

*Гриф надано Міністерством освіти і науки України
(лист № 14 / 18 – Г- 1458 від 20.06.2008)*

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України (протокол № 2 від 31 січня 2008 року) та рішенням Вченої ради Глухівського державного педагогічного університету (протокол № 6 від 27 лютого 2008 року).

Семеног О., Базиль Л. Мовна особистість учителя в художній літературі: Навч. посіб. – К.: Фенікс, 2008. –224 с.

ISBN

Рецензенти:

Волошина Н.Й., доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України (Інститут педагогіки АПН України);

Іванова Т.В., доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник (Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих АПН України);

Рудь О.М., кандидат філологічних наук, доцент (Сумський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти).

Структура книги включає теоретичний і практичні модулі, мета яких – спонукати читачів поміркувати над різноманітними аспектами функціонування мовної особистості вчителя в українській художній літературі та її впливу на формування мовної особистості учнівської молоді. Робота з художніми текстами урізноманітнюється проблемно-діалогічним спілкуванням, словесним малюванням, виразним читанням, інтерв'юванням "заглибленням" у внутрішній світ героїв, а також продукуванням власних текстів на основі прочитаного, що дозволяє активізувати пізнавальну діяльність, розвивати читацьку культуру, уникати сліпого наслідування чужих суджень; виховувати толерантність до іншого бачення ситуації.

Практикум може використовуватися в курсах культури мови, лінгвістичного аналізу художнього тексту, а також у психолого-педагогічних і методичних курсах.

Книга адресована студентам, магістрантам, вищих навчальних закладів, викладачам гуманітарних предметів, вчителям-словесникам. Може бути корисною для учнів старших класів загальноосвітніх навчальних закладів.

ISBN

© Семеног О., Базиль Л., 2008

©

ЗМІСТ

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ	4
ВСТУП	5
ТЕОРЕТИЧНИЙ МОДУЛЬ.	
МОВНА ОСОБИСТІСТЬ УЧИТЕЛЯ: СУТНІСТЬ І БАЗОВІ ПОНЯТТЯ	
Основні поняття дослідження.....	8
Концепт „учитель” у педагогічному дискурсі.....	21
Концепт „учитель” у художній літературі.....	39
ПРАКТИЧНИЙ МОДУЛЬ 1.	
УЧИТЕЛЬ, ЙОГО ОСОБИСТІСНІ І ПРОФЕСІЙНІ ЯКОСТІ	
1.1. Учитель в українській літературі ХУІІІ – ХІХ ст.	47
1.2. Школа й особистість учителя у ХХ ст.	64
1.3. Педагог і учень у ХХІ ст.	89
ПРАКТИЧНИЙ МОДУЛЬ 2.	
СТИЛІ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ	
2.1. Типологія стилів педагогічного спілкування у ХІХ ст. - на початку ХХ ст.	95
2.2. Особливості педагогічного спілкування у ХХ ст.	109
2.3. Учитель і етика.	126
ПРАКТИЧНИЙ МОДУЛЬ 3.	
ФУНКЦІЇ І ТИПОВІ МОДЕЛІ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ	
3.1. Функції спілкування у ХІХ – на початку ХХ ст.	131
3.2. Функції педагогічного спілкування у ХХ ст. – на поч. ХХІ ст.	136
3.3. Типові моделі педагогічного спілкування.	146
3.4. Мовний портрет учня.	171
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	189
СПИСОК ХУДОЖНІХ ТВОРІВ	198
КОРОТКИЙ СЛОВНИК ТЕРМІНІВ	201

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

На перший погляд видається, що наукою вивчено всі аспекти педагогічної дійсності. Однак звернення до художніх текстів запевняють у зворотньому: у професії вчителя, його фаховій діяльності залишається ще багато незбагненого. У цьому ми переконуємося, рецензуючи пропонований читачам навчальний посібник, автори якого поставили за мету показати особливості мовної особистості вчителя, котрий має розвинуте чуття мови, мовний смак, досконало володіє професійним етикетом.

Міркування над запропонованими уривками художніх текстів розширюють інтелектуальне поле студентів-гумантаріїв. Звичайно, навряд чи можна тішити себе повною ілюзією того, що всі студенти захопляться наведеними уривками, прагнутимуть перечитати відповідні художні твори. Більш важливе інше: майбутні педагоги починають краще усвідомлювати цінність і можливості художньо-образного пізнання педагогічної діяльності. Автори посібника спонукають читачів поміркувати над художніми текстами шляхом детального аналізу мови, психології, манери поведінки, стилю спілкування, дій персонажів.

Такі завдання, виконувані на заняттях з мовознавчих, історико-літературних, методичних, педагогічних курсів, дають можливість відійти від стандартних формулювань, приводять до усвідомлення цінності української літератури і можливостей художньо-естетичних функцій слова, відкривають нові перспективи прочитання творів національної класики і сучасних авторів. Педагогічний ефект такого підходу відображений і в новій якості педагогічних знань, і в розширенні базових характеристик мовної особистості, що надзвичайно важливо для сучасного вчителя.

Н.Й.Волошина,

доктор педагогічних наук, професор
Інституту педагогіки АПН України,
член-кореспондент
Академії педагогічних наук України

ВСТУП

Практичний досвід підтверджує: результат педагогічного процесу – це наслідок спільної діяльності вчителя й учня. Тільки високо розвинена мовна особистість учителя спроможна забезпечити доцільний педагогічний вплив. Як творець духовного світу юних особистостей учитель має постати перед освітянською громадою неповторною індивідуальністю, яка глибоко шанує українську мову і має знання мови і літератури в поєднанні з традиціями національного виховання, вважає їх часткою свого світогляду і світосприйняття, характеризується розвиненим мисленням, інтелектом, виразним мовленням, гарною дикцією, мовленнєвою моральністю, мовним чуттям. Як, якою мірою набуті ці якості повноцінно засвідчує педагогічне спілкування.

Педагоги, психологи розглядають спілкування як умову психічного розвитку особистості, складний і багатогранний процес взаємодії і взаємовпливу індивідів один на одного, процес їх співпереживання і взаємного розуміння. А.Макаренко власним прикладом доводив, що головними у спілкуванні учителя й учнів повинні бути взаємини на основі поваги і вимогливості, справжній педагог повинен володіти перцептивними навичками і технікою голосу. В.Кан-Калик головним у процесі спілкування визначив виразне, яскраве мовлення, точність і одночасно дієвість визначень, здатність викликати образне бачення матеріалу. Проблеми формування майстерності вчителя-словесника, культури педагогічного спілкування важливе місце посідали у багатогранній спадщині В.Сухомлинського.

Педагогічне спілкування визначають як професійне спілкування викладача з учнем на уроці та в позаурочний час, що має певні педагогічні функції і спрямоване на створення сприятливого психологічного клімату, а також на інші види психологічної оптимізації навчальної діяльності та взаємин між педагогом і учнем всередині учнівського колективу (О.Леонт'єв); “взаємодію педагога і учнів, яка забезпечує мотивацію, результативність, творчий характер і виховний ефект спільної комунікативної діяльності (З.Смелкова); прийоми і навички органічної соціально-психологічної взаємодії педагога і вихованців, змістом якої є обмін інформацією, пізнання особистості, організація взаємин за допомогою різних комунікативних

засобів (Т.Іванова). У нашому дослідженні ми поділяємо позицію педагога-дослідника Т.Іванової.

Важливою складовою розвитку особистості майбутнього вчителя, формування його професійної мовнокомунікативної компетенції, стилю педагогічного спілкування виступає українська література. Українська художня класична і сучасна література пропонує різноманітні педагогічні ситуації, дозволяє глибоко приникнути у внутрішній світ учителя й учня, виявити педагогічні закономірності, обґрунтувати педагогічні позиції, переконання тощо. Включення творів педагогічної тематики до практичних занять як безпосередньо занять з історії української літератури, так і загальної педагогіки, вікової і педагогічної психології, основ педагогічної майстерності, методики викладання української літератури, культури мови, лінгвістичного аналізу художнього тексту, основ комунікативної лінгвістики тощо створює природні ситуації міркувань і співпереживання, дозволяє більш якісно зрозуміти сутність особистісного характеру педагогічного знання. До того ж взаємодія мови педагогіки і мови творів художньої літератури в освітньому процесі розширює мовно-педагогічну картину світу майбутнього вчителя, увиразнює розуміння функцій мови, виховує інтерес до педагогічно-мовленнєвої діяльності.

Мета навчального посібника-практикуму – представити окремі зразки української художньої і педагогічної літератури ХІХ – початку ХХІ століття як ілюстративне підтвердження проблем педагогічної теорії і практики, що існували в минулому, актуальні й сьогодні, проаналізувати мовленнєві портрети учителя й учня, представлені зразками художніх творів, зіставити взаємини між учителем й учнями на різних часових етапах, схарактеризувати стилі та функції педагогічного спілкування.

Структура книги включає теоретичний і практичні модулі, мета яких – спонукати студентів поміркувати над проблемами мови психології спілкування між учителем і учнями, а то й до читання текстів творів повністю.

Аналіз художніх текстів пропонується виконувати у двох площинах: змістової сторони, а також форми, коли з'ясується, чому автор обрав саме таку форму для вираження думки, якими мовними засобами він при цьому користується. Майбутні вчителі навчаються логічно обґрунтовувати оцінку ідейно-художнього змісту тексту, семантику слова для творення художніх образів, опановують закони

вживання лексичних, фонетичних, словотворчих, граматичних засобів мови у художньому тексті, набувають уміння висловлювати критичні судження стосовно моральності вчинків героїв і, отже, сприймають твір як цілісне явище мистецтва слова. Педагогічна інтерпретація художнього тексту дозволяє активізувати процес формування мовної особистості суб'єктів виховання.

Мету практичних завдань передбачаємо, за М.Шанським, у "прищепленні" навичок лінгвістичного "бачення" художнього твору, лінгвістичного коментування педагогічних елементів, їх функціональних можливостей у мовній тканині тексту. Робота з художніми текстами урізноманітнюється вправами творчого характеру, проблемно-діалогічним спілкуванням, складанням опорних таблиць, словесним малюванням, виразним читанням, інтерв'юванням героїв і автора художнього твору, читанням за ролями, "заглибленням" у художній світ автора і його героїв, а також продукуванням власних текстів на основі прочитаного, що дозволяє активізувати пізнавальну діяльність, розвивати читацьку культуру, уникати сліпого наслідування чужих суджень; виховувати толерантність до іншого бачення ситуації.

Викладач може творчо працювати з методичним матеріалом, вносити корективи залежно від рівня підготовленості студентів, наявності літературних джерел для самопідготовки у фондах бібліотеки навчального закладу. Коло питань може бути розширене, доповнене викладачами і студентами самостійно.

Автори цілком усвідомлюють, що посібник не позбавлений недоліків і будуть вдячні за цінні поради і конструктивні зауваження щодо навчального посібника, які просимо надсилати на електронну адресу: olenasemenog@rambler.ru, ludmila977@yandex.ru

ТЕОРЕТИЧНИЙ МОДУЛЬ 1.

МОВНА ОСОБИСТІСТЬ УЧИТЕЛЯ: СУТНІСТЬ І БАЗОВІ ПОНЯТТЯ

Основні поняття дослідження

Дослідники наголошують: не можна пізнати людину, не пізнавши її мову. Не можна пізнати і мову, не звернувшись до її носія, конкретної мовної особистості. Аналіз наукових студій українських і російських мовознавців і лінгводидактів (О.Біляєв, Г.Богін, М.Вашуленко, С.Єрмоленко, Є.Голобородько, О.Горошкіна, Т.Донченко, Ю.Караулов, Т.Космеда, Л.Мацько, В.Мельничайко, Л.Паламар, М.Пентилук, О.Семенюк, Т.Симоненко, Л.Скуратівський, Л.Струганець та ін.) дає можливість визначити мовну особистість як таку, котра:

- виражена в мові (текстах) і через мову, реконструйована в основних своїх рисах на базі мовних засобів, акумулює в собі психічний, соціальний, культурний, етичний та інші компоненти, відображені через її мову і дискурс;

- сприймає зміни в мові, прилаштовує свій тезаурус (лексикон) до вимог чинних реалій, формує для себе фрагменти нової мовної картини світу;

- добре володіє системою лінгвістичних знань (знає поняття й відповідні правила), репродукує мовленнєву діяльність, має навички активної роботи зі словом, дбає про мову і сприяє її розвитку;

- не тільки знає українську мову, а й здатна творчо самовиражатися рідною мовою, пропагувати її, захищати і розвивати, тобто ставитися до неї свідомо, з почуттям відповідальності за її долю.

У своєму дослідженні ми спираємося на теоретико-гносєлогічну модель мовної особистості російського вченого Ю.Караулова. Відомий дослідник визначає цілісну структуру мовної особистості, зокрема виділяє три рівні володіння мовою:

- 1) Нульовий рівень – це *вербально-семантичний рівень*, або внутрішній лексикон особистості, представлений у мовній свідомості у вигляді мікросистем (лексико-семантичних груп, граматичних

засобів, словосполучень і речень); це рівень повсякденної мови, володіння природною мовою на основі знань системи мови.

У психологічному плані вчитель повинен виявлятися насамперед як емпатійна особистість, уміти здійснювати рефлексивну діяльність.

2) Перший рівень, або *лінгво-когнітивний*, представлений тезаурусом особистості. Його одиницями виступають поняття, слова-символи, образи, уривки фраз, які виформовуються в кожній мовній індивідуальності в більш або менш упорядковану й систематизовану „мовну картину світу”. Саме через слово, мову спілкування, сформованість ціннісних установок учителя, його вміння володіти класом на уроці відбувається формування ціннісних установок учня.

3) Мотиваційно-прагматичний рівень, або *рівень діяльнично-комунікативних потреб*, визначається лексиконом особистості, пізнавальною діяльністю, інтелектуальною сферою, інтересами, мотивами особистості. Саме прагматикон зумовлює встановлення відповідних умов реального спілкування, моделювання в межах мовленнєвих потреб суб'єктів спілкування ситуацій спільної пізнавальної діяльності. Згадаймо, як влучно і глибоко писав В.Сухомлинський: „Від культури слова до емоційної культури, від емоційної культури до культури моральних почуттів і моральних відносин – такий шлях до гармонії знань і моральності”; „Убогість слова – це убогість думки, а убогість думки веде до моральної, інтелектуальної, емоційної, естетичної товстошкірості”.

До змісту мовної особистості важливо включити також і такі компоненти, як *ціннісний, світоглядний* (систему цінностей або життєвих смислів), *культурологічний* (рівень засвоєння культури), *особистісний* (індивідуальний).

У реальності межі між цими рівнями досить нетривкі, розпливчасті, а структурні компоненти – лексикон, тезаурус, прагматикон визначають етапи формування мовної особистості.

Для вчителя, особливо вчителя-словесника, важливим є третій рівень мовної особистості. Своєрідна вершина цього рівня - створення власного ідіостилу (такий учитель пише вірші, оповідання, виступає з оригінальними доповідями тощо). Досвід показує, саме так розвивається креативна або творча функція мовної особистості. Формування ж мотиваційно-прагматичного рівня мовної особистості, розвиток інтелекту, творчих здібностей, свободи мислення відбувається впродовж усього життя.

Узагальнюючи різні підходи науковців, зазначимо, що генетичну основу української мовної особистості складають українські національно-культурні традиції, мовна свідомість і самосвідомість, соціальні, соціолінгвістичні, психологічні характеристики мовного колективу, національний характер. На цьому підґрунті мовець набуває мовної, комунікативної, культурознавчої компетенцій.

Зупинимося на окремих аспектах мовної особистості учителя й учня.

Аналіз дослідницьких робіт останніх десятиріч засвідчує формування особливої науки – вікової лінгвістики, яка, зокрема, вивчає мовну особистість школяра під кутом зору його мовного портрета: лексикону, тезаурусу і прагматикону. Йдеться про особливості комунікативної поведінки, своєрідність лексики учнівського сленгу. Значний вплив на характер мовної особистості учня виявляють мовні особистості членів сім'ї, учителів, коло спілкування, засоби масової інформації, що впливають на формування його мовного смаку і мовного чуття.

Сучасні школярі – це мобільні мовні особистості. Вони виявляють ініціативу, впевненість, прагнення до спілкування, певний егоцентризм, суб'єктивність. Водночас аналіз шкільної документації, диктантів, творів, усних і письмових відповідей засвідчує наявність просторіччя, суржику, жаргону, помилок у вживанні граматичних форм. Разом із порівняно достатніми теоретичними знаннями правил орфографії та пунктуації диктанти старшокласників “ряснюють”, типовими орфографічними помилками (*київски, україньці, посієшь, посьпїхом, творчісьтю, втичут, шидеврів, чиплялись, блищій, товариши, зупинеться, широкоплечій, не мов би, nebude, нераз, непопадаючи, з-року-в-рік, де не де, трох, вітпочити, піттримка*), помилками у вживанні розділових знаків при відокремлених, однорідних, вставних членах речення, у складних безсполучникових реченнях тощо. Відповіді часто-густо “перемежовані”, лексичними, морфологічними, орфоепічними перекрученнями, як-от *положення* (замість становище), *іскусія* (замість екскурсія), *прасею* (замість працю), *п'ятидесяти, удостовірівся, найнезахищені*.

Та й аналіз програм шкільних іспитів (*Прим:* до впровадження незалежного тестування) підтверджує, що учнівській молоді в основному пропонується суцільна теорія. У програмі з української мови не вимагається, наприклад, знань семантики фразеологізмів,

майже не звертається увага на правопис частин мови, розділові знаки в реченнях, не передбачається завдань, які б розвивали мислення, уяву, емоційну сферу і, зрештою, саме мовлення. Цілком погоджуємося з Н.Князевою, що програма повинна ґрунтуватися на утвердженні учня як носія мови. Її знання мають визначатися насамперед не кількістю морфологічних ознак та синтаксичної ролі прикметників тощо, а знанням більшої кількості самих прикметників із розумінням їхнього значення, правильного написання, умінням компонувати ці слова в речення і текст.

Чималими труднощами у школярів супроводжується виконання тестів, зокрема пояснення власне українських слів *хист, капосний, огрядний, неоковирний, гречно, серпанковий, жваво, глузувати, хизуватися, щільно, кліпати, вряди-годи, тендітний, марнувати, цуратися, мережаний, прикрій, кепсько, тямити* тощо. У молоді часто відсутнє відчуття українського слова, його стилістичних і виразових можливостей. За результатами співбесід, проведених у школах м.Глухова Сумської області, 84 відсотки опитаних мотивували незнання значень таких слів тим, що в повсякденному спілкуванні і вони (респонденти), і їхні батьки (а нерідко й учителі – українські словесники) спілкуються російською мовою. 76 відсотків – значну вагу за такий незадовільний стан справ покладали на двомовні або русифіковані (зі значним “психологічним тиском“ суржикованих слів та виразів) засоби масової інформації, які не спрямовані на збереження чистоти української мови, цінностей української культури.

В останні десятиліття різко змінилося ставлення учнів до опанування української літератури. Усні відповіді школярів засвідчують швидше прагнення подати визначення літературознавчих понять, переказати зміст відповідної статті підручника, аніж уміння осягнути глибину зображуваних письменником подій, характерів, героїв, проаналізувати твір у єдності змісту і форми. Осторонь залишаються співпереживання, співрозмірковування, діалог особистостей, наявне небажання, а то й невміння опанувати класичні зразки художніх текстів напам'ять. Відбувається відчуження гуманітарних знань від особистості учня, національної історії, девальвація громадянських почуттів і патріотичних настроїв. На арену життя виходить покоління, котре сприймає слово й мовлення не в художньому тексті, а зі слуху, з екрану, що приховує неповторну музику висловлювання, красу, точність індивідуального слова. При

написанні творчих робіт наші вихованці частіше чекають на допомогу “Золотих творів”, аніж самостійно ці твори читають і осмислюють. Влучно описав цей процес В.Акаткін: “На фоні комп'ютерного ренесансу, який ейфорично переживає весь світ, книга, читання здаються анахронізмом” [2]. Зазначимо, що навіть у важкі часи становлення школи застою читання було “краденим повітрям”, прихованим спротивом мертвому тоталітарному режиму.

Нові підходи в освіті, що орієнтуються на сучасні тенденції розвитку полікультурного освітнього простору, зумовлюють нагальну потребу в неперервній філологічній роботі загальноосвітнього закладу, яка сприятиме підготовці компетентних особистостей, здатних у майбутньому самостійно і творчо вирішувати професійні завдання. Змінюється стратегія і тактика в навчанні української мови – на перший план висувається необхідність різнобічного особистісного і мовленнєвого розвитку учнів, формування національно свідомих, духовно багатих особистостей, які спроможні критично осмислювати суперечливу інформацію, давати їй відповідну оцінку з позицій загальнолюдських і національних цінностей, практично користуватися рідною мовою в найрізноманітніших життєвих ситуаціях.

Йдеться про потреби:

- виховувати громадянина і патріота Української держави, формувати усвідомлене ставлення до української мови як інтелектуальної, духовної, моральної й культурної цінності, прагнення знати сучасну українську літературну мову й досконало володіти нею в усіх сферах суспільного життя;

- розвивати інтелектуально-креативні здібності школярів, їх інтерес до вивчення української мови, прагнення до творчого осягнення вершин української культури і мистецтва слова; виховувати потребу неперервно вдосконалювати власне мовлення шляхом “занурення” у світ українського слова;

- *формувати мовні компетенції* учнів, тобто системні знання про мову як засіб вираження думок і почуттів людини; виробляти практичні навички володіння культурою мови, додержання в усних і письмових висловлюваннях орфоепічних, орфографічних, лексичних, морфологічних, стилістичних, пунктуаційних норм, користування лінгвістичними словниками; прищеплювати мовний смак, розширюючи філологічний кругозір, удосконалювати вміння застосовувати набуті знання при роботі з мовним матеріалом;

- *формувати мовленнєві комунікативні компетенції* через:

- збагачення знань про функціонально-стилістичну систему української мови, засвоєння норм мовленнєвої поведінки в різних сферах і ситуаціях спілкування й удосконалення умінь і навичок спілкування в науково-навчальній, соціально-культурній, офіційно-діловій сферах, опанування різноманітних стратегій і тактик ефективної комунікації, генерування вартісних зразків власної мовленнєвої творчості, виховання потреби самоосвіти і самооцінки для постійного вдосконалення особистісно-мовленнєвої діяльності;

- оволодіння вміннями сприймати, розпізнавати, аналізувати, зіставляти мовні явища і факти, коментувати, оцінювати їх з погляду нормативності, відповідності сфері й ситуації спілкування; розмежовувати варіанти норм і мовленнєві порушення; сприймати мову як мистецьке явище, що має етичну й естетичну цінність;

- розвиток умінь і навичок переконливо викладати свої думки, дискутувати, послуговуючись різними способами аргументації, вести діалог зі співрозмовниками, додержуючись правил мовленнєвого етикету; працювати з різними типами текстів, з мовними формами різних жанрів, стилів і підстилів; застосовувати інтерактивні методи навчання тощо [91].

В час руйнації традиційних моральних орієнтирів, раціоналізації духовного життя, дефіциту любові й милосердя, деформації особистості, що супроводжуються “моральною глухотою”, “окам’янілістю совісті”, агресивністю, зростає роль емоційно-ціннісного потенціалу усної народнопоетичної творчості, української літератури. З огляду на це нагальним нині видається виховання почуття національної та власної гідності у молодого покоління з допомогою фольклорних пам’яток, видатних художників слова. Ознайомлення із цариною народних традицій, фольклорних жанрів, національною літературою формує уявлення учнів про шлях духовно-культурного розвитку рідного народу, особливості його ментальності, самобутність української культури. Виховується особистість, відкрита до спілкування з іншими культурами. Через емоційне переживання, пізнання моральних норм і культурних цінностей школяр готується до подальшого самостійного спілкування з мистецтвом слова, формується його художньо-педагогічне мислення, відбувається індивідуально-творчий саморозвиток.

Окреслені вище завдання посилюють увагу до мовної особистості вчителя. Опитування, проведені нами серед учителів-словесників, заслужених учителів України, методистів Сумського та

Чернігівського обласних інститутів післядипломної педагогічної освіти, засвідчили: респонденти, особливо зі стажем до 5 років (36,5%), недостатньо підготовлені до виховання в учнів потреби у вивченні рідної мови, формування в них цілісних світоглядних уявлень, загальнолюдських ціннісних орієнтирів шляхом прилучення до культурних надбань рідного народу й людства, вироблення в них умінь і навичок комунікативно виправдано користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях. У шкільній практиці традиційним залишається системно-описовий підхід, надмірна затеоретизованість і схематичність викладу матеріалу. Молоді вчителі далеко недостатньо вміють здійснити корекцію усного і писемного мовлення учнів, не завжди дотримуються законів техніки мовлення, орфоепічної правильності тощо.

Анкети, інтерв'ю, тести, проведені серед студентів Глухівського, Сумського, Луганського, Тернопільського, Миколаївського, Черкаського університетів, теж підтвердили: майже 60 відсотків опитаних не вміють чітко і грамотно висловлюватися українською літературною мовою, часто безпорадні у здійсненні професійної комунікації, слабо орієнтуються в системі стилів мовлення, до того ж розвиток мовної культури не вважають за першочергову потребу. Лише 14 відсотків опитаних характеризуються стійкою потребою в україномовному фаховому спілкуванні; їх характеризують високий інтелект, ерудиція, емоційність, риторизовані й актуальні виступи перед аудиторією. Звідси – бідність словникового запасу, недотримання норм літературної мови, особливо під впливом міжмовної інтерференції; невміння повною мірою розкрити думку, порушення логічності, послідовності у викладі думки; повтори, невідповідність змісту, композиційної форми та мовних засобів завданню комунікації, відсутність риторичних навичок тощо.

В умовах відновлення духовних пріоритетів суспільства практично нереалізованими залишаються можливості курсу української літератури у вихованні мовної особистості. Література часто не розглядається як наука людського спілкування, майстерня художника слова, не розвивається креативна функція мовної особистості, яка відображається на ступені модифікації мовних одиниць, їх адаптації до умов комунікативної ситуації.

Студенти не мають повноцінних уявлень про функції слова як художньо-творчого засобу, педагогічного спілкування. На заняттях

часто спостерігається лише елементарний переказ твору без спроби проникнути у своєрідність творчої манери автора. Отже, існує нагальна потреба в уміннях виконувати філологічний аналіз тексту, що забезпечує цілісне сприймання фольклорного, літературного твору на рівні не тільки інтелекту, а й почуттів, формує смак.

Майстерне усне мовлення передбачає добре поставлений голос, чітку дикцію, відповідну інтонацію, проте більшість студентів і викладачів не відпрацьовує якість свого мовлення: звичними вже стали неправильний наголос: бюрократ'я (треба бюрокр`атія), інц`идент (інцид`ент), пр`едмет (предм`ет), н`овий (нов`ий), завдан`ня (завд`ання); редуція (тобто ослаблення і скорочення звука): Украі(ї)на; Харків (в); книщ(ж)ка, вихіт(д), поф(в)ториф(в); інтерференційна палаталізація (м'якшення): чЯс, чЮти, величЄзний, хочЮ, великій, літЄратура; ненормативна напівпом'якшена вимова шиплячих; порушення правил вимови асимільованих звуків; твердість [ц] під впливом російської мови (адміністрація, конституція, лекція) тощо.

У чому ж причини такого стану? Тут і відсутність належної реалізації державної мовної політики, загальновизнаної та зрозумілої фахівцям термінології, словників-довідників, і виробничий запит насамперед на російську та іноземну ділову мову, і двомовне оточення, "тотальна "суржикізація" та відчуження від власного етнокультурного поля" (О.Захарків), і невиписаність мовних обов'язків у посадовій інструкції працівника, і мовна "вседозволеність" і "безнаказаність", а часто просто небажання змінювати власний мовний стиль.

Насамперед учитель має усвідомити потребу в оволодінні мистецтвом українського слова, в необхідності знань з культури української мови, фахової риторики, ділового спілкування, психолінгвістики, в посиленні комунікативного потенціалу традиційних навчальних дисциплін. Шлях до позитивних змін пролягає через наше серце і серце наших вихованців.

Мовну особистість учителя і насамперед учителя-словесника мають вирізняти філологічний стиль мислення, широкий філологічний кругозір, мовні, літературні, педагогічні здібності, вільне володіння українською мовою, мовна індивідуальність, виразне мовлення, гарна дикція, мовленнєва моральність, що закладена в основі культурного потенціалу нації, мовного світобачення і світосприймання, інтелектуальної здібності "породжувати нові знання на основі

накопичених з метою пояснення всієї сукупності як своїх дій, так і дій інших мовних особистостей”. Розглянемо ці аспекти детальніше.

У науковій літературі „задатки” (нахили), „здібності” (хист), „обдарованість” визначаються як природні, спадкові психологічні властивості індивіда. При аналізі здібностей або хисту спираємося на характеристику, подану Г.Костюком: це „сплав” природжених особливостей нервової діяльності та її прогресивних змін, зумовлених обставинами життя й виховання. Обдарованість, за Г.Костюком та П.Білоусом, трактуємо як індивідуальну своєрідність особливої комбінації загальних і спеціальних здібностей людини, цілого комплексу психофізіологічних процесів і станів, що створюють сталий рівень реалізації можливостей, бажань, інтересів індивіда.

Педагогічні здібності вчителя-словесника через призму таких складових, як любов до дітей, прагнення прищепити учням любов до мови і літератури, витримка, педагогічний такт, спостережливість, гнучкість мислення, володіння методами навчання предмета, інтерес до внутрішнього світу особистості, здатність до співпереживання, відкритість, самовираження і саморозвитку, „віддзеркалюють” гуманістичну спрямованість, творчий потенціал особистості. Невід’ємними здібностями педагога-словесника виступають здібності до викладання: здатність виявляти істотне в мовних явищах, інтерпретувати літературний твір, розкривати його художні особливості, створювати проблемні ситуації, методично урізноманітнювати навчальний матеріал тощо. Для розвитку педагогічних здібностей та обдарованості значну роль відіграє макросередовище: визначення цінності особистості, дотримання в навчально-виховному процесі гуманного, демократичного стилю спілкування, особистісно зорієнтований та індивідуальний підходи до студента, співробітництво і співтворчість педагога і вихованця, ефективне впровадження передового педагогічного досвіду, використання інноваційного навчально-методичного забезпечення, проблемне, інтерактивне навчання.

У контексті цих підходів розглядаємо педагогічну, психологічну, методичну компетенції. *Педагогічна компетенція* передбачає набуття умінь проектувати педагогічну діяльність, здійснювати науково-педагогічне спілкування в галузі мово-, літературознавства, володіти професійно-практичними навичками навчання мови і літератури, керувати пізнавальною діяльністю учнів, знаходити найбільш ефективні способи впливу на школярів,

ураховувати їх вікові і психологічні особливості, створювати і згуртовувати колектив з метою вирішення освітніх завдань, планувати, контролювати і коригувати власну діяльність тощо.

В основі *психологічної компетенції* - знання загальної, вікової, соціальної, педагогічної психології, лінгвопсихології, психічних процесів, пам'яті, мислення, мовної діяльності, вміння визначати рівень і мотиви розвитку особистості, формувати ціннісне ставлення до пізнавальної діяльності. Підґрунтя *методичної компетенції* складають уміння застосовувати знання мови і літератури в педагогічній діяльності, виконувати основні професійно-методичні функції (комунікативно-навчальну, розвивальну, гностичну та ін.). Словеснику необхідно уміти спрямовувати й формувати філологічні смаки учнів, виявляти сміливість у поданні обґрунтованої оцінки тим творам, літературним явищам, які ще не отримали офіційної критичної оцінки тощо. Це відповідає меті особистісно-орієнтованого навчання і сприяє індивідуально-творчому саморозвитку особистості у світі культури.

Мовні здібності, визначені О.Леонтьєвим як сукупність психологічних і фізіологічних умов, що забезпечують засвоєння, відтворення й адекватне сприйняття мовних знаків мовного колективу, об'єднують здібність аналізувати мовні явища, лінгвістичну спостережливість, мовне чуття і пам'ять. На мовні здібності певною мірою впливає середовище (побутове і навчальне), виховання, особистісні дані. Мовні здібності формуються у процесі спілкування.

Мовне чуття (інтуїція), або „дар слова” (за К.Ушинським) – це мовний, мовленнєвий та інтелектуальний компонент мовних здібностей. Л.Струганець аргументує цю якість як вироблену мовною практикою здатність мовця орієнтуватися в мовних явищах, інтуїтивно вибираючи ті нормативні мовні елементи, що найбільшою мірою відповідають завданням і умовам комунікації. Академік Л.Мацько – як індивідуальну систему підсвідомих оцінок, що ґрунтується на літературних нормах і мовних ідеалах. Саме мовне чуття є основою успішного оволодіння мовою, набуття комунікативних умінь. Серед об'єктивних і суб'єктивних чинників формування мовного чуття (за І.Аненським) – цінності мовлення, вроджене сприйняття національно-художньої мовленнєвої стихії.

Слово вчителя – основний засіб впливу на учнів. Педагог, особливо вчитель української мови і літератури має бути не лише

знавцем лінгвістичних законів і літературних тонкощів, а й майстром живого слова, виразного читання, ритором, який володіє умінням адекватно сприймати й породжувати текст. Володіючи мистецтвом красномовства, учитель може переконати, надихнути, захопити. Отже, невід'ємною ознакою професійної діяльності вчителя є мовнокомунікативна компетенція.

Л.Мацько і Л.Кравець цей термін тлумачать як "сформовану систему професійних знань, комунікативних умінь і навичок, ціннісних орієнтацій, загальної гуманітарної культури, інтегральних показників культури мовлення, необхідних для якісної професійної діяльності". Т. Симоненко зосереджується на методичному аспекті мовнокомунікативної компетенції, характеризуючи її як сукупність професійно-комунікативних умінь особистості спілкуватися в типових умовах професійної діяльності, володіти потенціалом дидактичного дискурсу, репрезентувати нормативні та доступні для сприйняття навчальні тексти; здатність розв'язувати комунікативні завдання в ситуаціях професійного спілкування.

Залежно від комунікативної ситуації словеснику важливо також уміти користуватися такими засобами, як жест, міміка, а також інтонація, звучність, чіткість, експресивність мовлення, тембр голосу тощо. Про особливе значення інтонації у професійному мовленні вчителя писав ще Аристотель: "Недостатньо мати, що говорити, але необхідно знати, як необхідно говорити, і це допомагає мовленню справити позитивне враження. Справа тут у голосі, тобто як ним користуватися, коли голосним, коли тихим, коли середнім, і висотою голосу, коли високий, коли низький, коли середній". Володіння інтонацією як мовленнєвим засобом педагогічного впливу, індивідуальним інтонаційним стилем сприяє продуктивній мовленнєвій взаємодії з учнями.

Важливими комунікативними компонентами мовлення вчителя виступає змістовність (глибоке осмислення теми, головної думки висловлювання), точність (вибір слів, які найбільше відповідають висловлюваному змісту), логічність (тобто послідовність висловлювання відповідно до законів логіки), правильність (дотримання мовних норм), стислість викладу думок, доказовість, коректність та доречність думки, чистота мови, виразність, спрямованість на особистість. Багатство мовлення зумовлюється наявним лексичним запасом, а це, в свою чергу, залежить від загального активного запасу мовних засобів (слів, значень, моделей

словосполучень і речень, типових інтонацій, зв'язків і відношень у тексті), сукупності навичок для цілеспрямованого застосування засобів мови.

Наприклад, *логічність* усного мовлення виражається у повторах ключових слів у тексті, вживанні однорідних членів речення із узагальнювальним словом, використанні вставних слів і словосполучень, що увиразнюють логіку мислення і послідовність викладу. Наприклад: *перейдемо до; далі розглянемо; зупинимось на ..., повернемося до...; по-перше, по-друге, відповідно, отже* та ін. Логічності і послідовності викладу сприяє також і прямий порядок слів у реченні. Логічні зв'язки між реченнями й абзацами передбачають слова *тому, спочатку, потім, насамперед, далі, насамкінець* тощо.

Смислова *точність і однозначність* висловлювань досягається шляхом уживання термінів і слів у прямому значенні. *Ясності* усного мовлення сприяють чітка дикція, логічне й фонетичне наголошування, правильне інтонування, спокійний і ввічливий тон. На письмі ясності досягають шляхом послідовності викладу матеріалу (відображає логічне розгортання думки), точного називання, повтором ключових слів. *Диалогічність* виражається у використанні проблемних запитань, оцінних мовних засобів тощо.

Серед показників мовних компетенцій учителя важливо виокремити високий рівень володіння різними видами мовленнєвої діяльності, культуру усного і писемного мовлення, мовну індивідуальність. Ефективне мовленнєве спілкування зумовлюється розкритися, реалізувати себе як мовна особистість.

Науковці доводять, що важливим чинником впливу на становлення і розвиток цієї якості є креативність особистості. Дійсно, розвиток професійної мовнокомунікативної компетенції відбувається відповідно до здатності людини навчатися, її предметних знань та попереднього досвіду і здійснюється в межах ситуативного контексту, пов'язаного з навчанням та спеціалізацією.

Мовна компетенція як складова комунікативної компетенції створює базове підґрунтя знань про світ, знань того, як і коли використовувати мову (Н. Хомський), передбачає опанування мовної системи за рівнями фонетики, лексики, морфології, синтаксису, стилістики тексту, тобто відповідно формування лексичної, орфографічної, орфоепічної, граматичної, синтаксичної компетенцій. *Мовнотермінологічна компетенція* особистості виявляється у вмінні

доречно використовувати термінологію певної спеціальності, прагматична компетенція – в умінні висловлюватися відповідно до комунікативних намірів і ситуативними умовами мовлення.

Вагоме місце у структурі вимог до вчителя займають творчі здібності, психологічна готовність до творчої праці, високий рівень індивідуального розвитку, критичність і самокритичність мислення, здібність генерувати нестандартні ідеї, приймати оригінальні рішення, наполегливість у досягненні мети.

Звернемо увагу і на такі базові поняття нашого дослідження, як *текст і дискурс, текстова і дискурсивна компетенція вчителя*.

Аналіз наукових праць Н.Болотнової, І.Гальперіна, В.Лукіна, Л.Мацько, О.Селіванової спонукає до такого узагальненого визначення тексту - це закінчене мовленнєве утворення, змістова, структурно-граматична єдність, що об'єктивована в усній або писемній формі, характеризується замкнутістю, зв'язністю, різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку і має певну прагматичну настанову. Натомість дискурс, наголошують мовознавці, – більш складне утворення, ментально вербалізована мовленнєво-мислительна діяльність, що включає граматичний, прагма-, психо-, соціолінгвістичні аспекти і відображає особливості мовної особистості.

З урахуванням зазначених вище ознак *дискурсивну компетенцію* вчителя можна окреслити як здатність продукувати дискурс з метою реалізації комунікативної мети в певній, зокрема, освітній сфері. Позитивний результат педагогічного дискурсу, на глибоке переконання вчених і практиків, визначається конструктивними, організаторськими і, власне, комунікативними вміннями вчителя, що знаходять свій вияв в імперативній, інформативній, комунікативно-регулюючій стратегіях мовленнєвої поведінки [4, с.18-19].

Зокрема імперативна стратегія спрямована на управління всією діяльністю учня на уроці і реалізується з допомогою тактик концентрації уваги, стимулювання фізичної і розумової діяльності, встановлення і підтримки мовленнєвого контакту (*згадайте правило; на дощці запишемо...; Василько, допоможи нам проаналізувати...; достатньо, переходимо до наступного тексту...*) тощо.

Інформативна стратегія здійснюється з допомогою інформативних висловлювань різних структурно-семантичних типів (пояснювальних, оцінних, уточнюючих, питальних висловлювань,

повторів *(отже, ми сьогодні ознайомилися з ..., то що називається закінченням, правильно, Оксано, а тепер поясни...)*.

Комунікативно-регулююча стратегія реалізується через мовленнєві акти привітання, прощання, звертання, привернення уваги до навчальної теми, педагогічні зауваження, оцінки, репліки *(доброго ранку, сідайте; повторимо, темою уроку є ..; не заважай нам працювати; молодець, правильно виконав завдання; добре, а тепер подивимося на дошку; будь ласка, дай відповідь на ..; прикро, сьогодні ти недостатньо попрацював..; зустрінемося вже наступного навчального року)*.

Українська художня література в розмаїтті жанрів дає можливість представити педагогічну діяльність, учителя й учня як унікальне, неповторне явище. Розмаїття текстів яскраво розкривають образ учителя, особливості індивідуального професійного мовлення, його вміння прийняти педагогічне рішення, відчутти свого вихованця і відшукати себе у лабіринтах вчительського фаху, а ще – пересвідчитися в цінності художньо-естетичних функцій слова.

Художні твори дають можливість виявити різнобарвну палітру стилів педагогічного спілкування: авторитарного, демократичного, ліберального, спільної творчої діяльності. Авторитарний стиль перетворює одного з учасників комунікативної взаємодії на пасивного виконавця, пригнічує його самостійність та ініціативу. Демократичний стиль поведінки вчителя характеризується повагою, довірою, орієнтацією на самоорганізацію, самоуправління особистості й колективу. Ліберальний стиль виявляється у низькому рівні вимог до виховання. Спілкування, яке ґрунтується на підставі захоплення спільною творчою діяльністю, відзначається активно-позитивним ставленням до учнів, співпереживаннями щодо спільної діяльності. Спілкування-заякування поєднує в собі негативне ставлення до учнів й авторитарність в організації діяльності; спілкування-загравання - позитивне ставлення до дітей з т.зв. „дешевим” лібералізмом.

На сторінках мистецьких творів презентовані різні види спілкування: за участю або неучастю мови (вербальне і невербальне); формою реалізації засобів мовного коду (усне, письмове, друковане); метою (ділове, розважальне), виявом офіційності (офіційне, неофіційне, формальне, неформальне), кількістю співрозмовників (внутрішнє, міжособистісне, комунікаційне, публічне), соціальними чинниками (особистісно і соціально зорієнтоване), вибором партнера (ініціативне, вимушене), ставленням (активно-позитивним, пасивно-

позитивним, негативним) тощо. За активно-позитивного ставлення вчитель відчуває потребу у спілкуванні з учнями, викликає взаємодовіру, комунікабельність. Пасивно-позитивне ставлення відзначається офіційною вимогливістю вчителя, відсутністю емоційності, а це збіднює спілкування, гальмує творчий розвиток вихованців. Негативне ставлення вчителя породжує у дітей недовіру, замкненість, навіть лицемірство, несприйняття навчального предмета тощо.

Художні тексти доповнюють наші уявлення стосовно бар'єрів спілкування. Соціальний бар'єр зумовлюється переважанням ролівої позиції вчителя в системі педагогічної взаємодії. Фізичний – виникає у зв'язку з організованим простором, що призводить до ізоляції вчителя у класі. Смысловий бар'єр часто пов'язують із неадаптованим до рівня сприйняття школярів мовленням учителя, яке занадто насичене незрозумілими словами, науковими термінами. Естетичний - характеризується несприйняттям зовнішнього вигляду співрозмовника; емоційний - невідповідністю настрою, наявністю негативних емоцій; психологічний - негативною установкою, сформованою на підставі попереднього досвіду, неспівпадінням інтересів, партнерів, комунікації тощо.

Науковці і педагоги-практики висловлюють припущення про існування гендерних особливостей стилю педагогічного спілкування, вірніше, форм його реалізації. Аналіз студентами Глухівського і Сумського педуніверситетів уроків учителів дає можливість припускати, що мовлення жінки-вчителя діалогічне, часто використовуються емоційно-етикетні формули діалогу (*будь ласка, Олено, читай виразніше*). Чоловік-учитель більш категоричний у судженнях, його тон більш спокійний і вимогливий, його мовлення в основному монологічне, зауваження більш лаконічні, з імперативною семантикою (*слухайте уважно; не відволікайтеся, працюємо ...*). Перевірити, наскільки вірогідними є ці припущення, зможемо в наступному параграфі, де розкриємо особливості мовних особистостей відомих педагогів.

Концепт „учитель” у педагогічному дискурсі

Динаміка соціального й лінгвального буття, акцентування на особистості, яка вільно володіє ефективними комунікативними стратегіями і тактиками ХХІ століття, зумовлюють більш глибоке дослідження мовної особистості вчителя в педагогічному дискурсі. Твори відомих педагогів дають можливість досягнути творчу індивідуальність, “височінь ціннісного сходження” (С.Кримський), мовно-національні риси авторів.

Аналіз мовознавчої, літературознавчої, методичної україністики, навчальних книг для середньої і вищої школи, літературної спадщини підтверджує значну увагу українських фольклористів, мовознавців, письменників до „високої” культури мовлення вчителя. Власною науково-педагогічною діяльністю О.Потебня, І.Срезневський, М.Сумцов (кін. ХІХ ст.), О.Білецький, Л.Булаховський, О.Дорошкевич, С.Єфремов, О.Курило, І.Огієнко, В.Сімович, М.Сулима (20 – 30 рр. ХХ ст.), наші сучасники Т.Бугайко, П.Волинський, М.Жовтобрюх, А.Коваль, Б.Кулик, В.Масальський, В.Неділько, П.Хропко, С.Чавдаров, Б.Степанишин, М.Стельмахович сприяли оволодінню студентами риторичним мистецтвом, виховували у них шляхетність, природню самоповагу, розвивали переконання, що саме рідна мова формує „дар слова”. Основними рисами мовних особистостей (тут, безперечно, має рацію мовознавець І.Синиця) можна визнати діалогічність, відкритість, полікультурність, креативність. Саме текст є можливістю досягнути глибини свідомості творчої індивідуальності, складники мовної особистості, її тезаурус і фрагменти картини світу, її ставлення до себе, до оточення, дійсності.

Мовнокомунікативні інтенції, репрезентовані в різноманітних художньо-зображальних засобах, влучних крилатих висловах, спонукальній модальності синтаксичних одиниць науково-публіцистичних статей, нарисів, посібників авторитетних учених, засвідчують: перед нами особистості, душа яких болить за примітивний словник, незграбні, обірвані синтаксичні конструкції, надмірні інтер’єктиви молоді. Видатні особистості прагнули пробудити у школярах, студентах мислителів, художників, поетів, здатних побачити барви, звуки тексту, зрозуміти світ українського слова.

У тезаурусі назв книг і статей читаємо „Слово мовлене” (автор - М.Жовтобрюх), „Слово про слово” (автор - А.Коваль), „Краса слова” (автор - І.Бацій). Ключовим слово виступає в циклі статей В.Сухомлинського („Слово вчителя”, „Слово до спадкоємця”, „Слово до батьків”, „Слово до учнів”, „Слово і емоційна культура” та ін.). Учня мовознавця М.Жовтобрюха відомо, як хвилювався педагог за якість лекцій: „Головне, щоб учитель міг мислити науково, мав глибокі знання, був ініціативний, умів збагачувати свої знання, аналізувати мовні факти нашої дійсності і правильно на них реагувати” [цит. за 123, с.326]. Турботою про мовне виховання учнівської молоді не лише у фокусі граматичних правил, а й у набутті ними знань про природу мови, її роль у життєдіяльності людини, про мови світу і контакти між народами світу були пройняті статті авторитетних лінгвістів І.Білодіда і В.Русанівського: „Чим багатша така практика, тим більша потреба в оволодінні новими словами, в умінні висловлювати свою думку, в мистецтві переконання словом, в естетичній освіті й самоосвіті” [11, с.5; 111, с.203].

Реальний мовно-культурний стан навчальної взаємодії в українській школі завжди хвилював професора Рівненського педагогічного інституту, автора численних книг із професійної освіти вчителя-філолога і методики викладання української літератури Б.Степанишина. Зокрема, стосовно лавиноподібної навали іншомовної лексики в українському мовленні педагог писав: “Хто з нас не чув у виступах навіть високих посадових осіб, скажімо, речень такого типу: “Превалююча частина екзистенції сучасного соціуму — це абсолют неіндиферентного конгломерату різних уже заакцентованих факторів, що діють у приватному секторі інвестованих зарубіжними фірмами структур? Якою мовою викладена ця тирада? За граматикую і стилістикою — це нібито українська мова. А от за лексикою — ні, хоча всі використані слова є в українських словниках. Це речення важко назвати українським через засилля іншомовних слів. Переважна більшість їх має автохтонні, українські відповідники, а саме: превалююча — переважаюча, екзистенція — сутність, соціум — суспільне середовище, абсолют — вершина, неіндиферентний — небайдужий...” Справді, можна тільки поспівчувати нашій бідній знехтуваній мові, та й такому мовцеві, бо наведена фраза скидається на пародію. Але, на жаль, так дуже часто пишуть, кажуть тепер...”[124].

„Сильною мовленнєвою особистістю” (термін уведений російським мовознавцем Ю.Каруаловим) був В.Сухомлинський. Серед основних ознаками такої особистості (за Л.Синельниковою), виступають енергія думки, втілювана в енергії слова, відповідальність за словесний учинок, здатність до рефлексії, що дає можливість спостерігати за взаємодією думки і мови, широта дискурсивної (текстової) дійсності як результат знань, умінь і навичок побудови висловлювання в різних ситуаціях спілкування, креативність, що виявляється в умінні реалізувати в дискурсі ілюктивні установки тощо.

Комунікативно-доцільне й емоційно насичене, переконливе мовлення педагога-дослідника ефективно впливало на думки і почуття співрозмовників. Цьому сприяла і доступна форма викладу, легкість і простота, властива справжньому фахівцеві, котрий добре розуміє цінність науково-педагогічного пошуку, багатство лексики, розмаїття особистісних мовних кліше, увага до найдрібніших деталей мовного матеріалу.

„Слово на уроці, – читаємо в одній із статей великого гуманіста, - це те саме, що мелодія на уроці музики. Слово – це й стежечка до дитячого серця, і найтонший інструмент, яким ми, педагоги, доторкаємося до вразливої душі. Словесник формує душу вихованця – його переконання, погляди, устремління, оптимістичну впевненість в своїх силах” [132, с. 411, 414]. У творах прослідковується органічне поєднання власне публіцистичних елементів, педагогічних термінів із ліричним струменем образності численних метафор, епітетів, порівнянь. Таке розмаїття відображене у прозорості, змістовності, ясності думок, їх логічній єдності, смислового навантаженні, проблемності.

Аналіз текстів показує, що педагог збагатив рідну мову чималою кількістю нових аксіологічних смислів, які повніше передають особисте ставлення до вчительської професії. Мудрі моральні сентенції написані просто і переконливо; вони легко запам'ятовуються, спонукають до творчої діяльності:

„Зернину творчої думки, з якої виростає поросль творчої праці, часто сіє саме слово вчителя”;

„Вчителєві треба розуміти Світ Дитини”;

„Найвища насолода життя у творчій праці, що чимось наближається до мистецтва”;

„Творчість народжується там, де створюється сплав глибоких і міцних знань з досвідом практичної діяльності, який склався у процесі самостійної роботи, самовиховання і запозичений у майстрів педагогічної справи”;

„Вкладайте у свідомість дитини живе, трепетне слово, дбайте про те, щоб воно не перетворилося на засушену квітку, а вилетіло, як із гніздечка, співаючою пташкою, раділо красі навколишнього світу”.

Добре знання „рідної коліскової мови”, „Шевченкової мови”, „її величавої краси, голубиної ніжності, коханої щедрості, солов’їної музикальності”, високу культуру усного й писемного мовлення вважав неодмінною умовою успішної діяльності вчителя директор Сахнівської школи на Черкащині Олександр Антонович Захаренко. Статті, педагогічні оповідання-роздуми про вчителя й учня, для вчителя, учня і батьків, про моральні, громадянські, трудові аспекти людського буття сягають філософського узагальнення. Кожній з них („Гордієві вузли сучасної школи. Як їх розв’язати”, „Суперечливі думки”, Школа над Россю, „Поспішаймо робити добро”, „Поради колезі, народжені в школі над Россю”, „Слово до нащадків”, „210 шкільних лінійок”, „Енциклопедія шкільного роду”) властиве самобутнє мовомислення і глибина змісту.

Хвилюванням за вчительство був перейнятий виступ О.А.Захаренка на парламентських слуханнях про стан освіти в Україні у 1997 році. Педагог-академік наголошував на фанатичній відданості вчителів школі і дітям: “Якщо ще не все погано в світі, то це завдяки мудрості, вірі і впевненості нашого учителя, якого не зупинити і не залякати ні кризами, ні модними реформаціями. Любов’ю до дітей він жив, живе нині і довгі роки сятиме зорею в серцях тих, хто робить перші кроки боротьби за життя в новому світі”.

Кожна дитина – це творча особистість, яка розвиває себе засобами мови, - наголошує майстер, - тож у душі вчителя має бути “закладено: стежити за чистотою власної мови, культурою висловлювань, “вимітати” частки бруду, що інколи, мимовільно, залітають у наш город, адже мова – це національна святиня...” [54; 55, с.131]. Чудовий знавець дитячих душ, О.Захаренко доводив потребу

вчителя у знаннях з медицини і психології. На думку директора школи, своїм переконливим словом учитель може застерегти учня від зламу душі, запобігти серцевій травмі або загоїти рану, яка кровоточить: “Слова, що ліки, - допомагають людині лишень, коли вони сказані від душі”.

О.Захаренка хвилювали проблеми практичного й виховного аспектів мовної освіти, бо тільки задіявши їх, можна забезпечити формування в учнів мовного чуття (М. Гоголь називав це “мовним вухом”) та мовного смаку, а відповідно й естетичного інтересу до рідної мови, бажання говорити нею гарно, вправно, з задоволенням. Одночасно й органічно з навчанням повинно здійснюватися мовне виховання і формування усвідомленої позитивної мовної поведінки.

Педагогічний дискурс допомагає повніше розкрити своєрідність мовостилю директора Сахнівської школи. У мовній палітрі текстів увиразнюється семантико-стилістична парадигма слів педагогічної тематики (школа, навчання, вчитель, учень, колектив): *“Вчитель має залишатися на довгий час нерозгаданою загадкою, в нього повинна в арсеналі педагогічних засобів бути можливість здивувати дитину не лише оригінальністю, а й змусити задуматися...”*

У працях О.Захаренка знайшла відображення одна з домінантних ознак української ментальності – емоційність, осмислювана ним, як ознака життєздатності та оптимізму народу. Сторінки текстів рясніють емоційно забарвленими лексемами, величавими словами, образними порівняннями, ідіомами, що вказують то на підкреслено-стриману, то лірично-ніжну, то приязно-щирі манеру автора.

“Землю по пучечці збирала з усього городу на всіх стежках, де ходив її Михайлик”;

“Живіть за принципом ластівочки: вона сама не поїсть, а дітям принесе”;

“Ваші старенькі батьки немічні й хворі люди. Продовжіть їх свідоме життя хоч на хвилинку”.

Виразного національно-культурного забарвлення у педагогічних працях О.Захаренка набули власні назви: *Криниця совісті, Поляна пам'яті, Дівочі гори*. Ось Криниця Совісті, своєрідний психологічний

асоціатив пам'яті голодомору у 1932 – 1933 роках на Черкащині. Збудована вчителями, школярами, жителями села, щоб „людські душі не одгороджувалися завісою байдужості, черствості, жорстокості”.

У криниці справді цілюща, осріблена вода, бо до першого, що вже у воді, з дванадцяти кілець прикріплені срібні ложки, виделки, ланцюжки, хрестики. Над куполом криниці великі і маленькі дзвоники з викарбуваними іменами понад тисячі померлих мешканців села, з яких чотириста вісімдесят символізують дітей (у війну загинуло 216 сахнівчан!). Під довгими рядками імен і прізвищ біліють рушники як незгасна пам'ять. А навколо Криниці Совісті – 5 скульптур, які виготував уродженець села Сахнівки, народний умілець І.Куш. Тут і трагічна постать матері, яка втратила чоловіка і 8 дітей, і дідусь з ціпком, який звів на цвинтар більше 100 померлих, і батько з донькою, яка так не хоче вмирати, і мати з сином, що діляться останнім сухариком, а в центрі – мати, яка напуває освяченою водою вже мертву дитину...

Символіка Криниці совісті тісно переплітається із народними традиціями. В аналізованих текстах тісно переплітаються кілька символів: криниця, як символ здоров'я, сили, багатства, родючості, святості, чистоти; символ вдовиці і вдівця і символ рідного села, віри в безсмертя народу. Воду здавна вважали святою, здатною принести щастя. Дуже поширеними у стародавньому світі були обряди обмивання – “очищення водою”, тобто оздоровлення. За народними повір'ями, чиста вода символізує також щастя, вірність, тому в день весілля, вітаючи молодих, односельчани обов'язково підносять їм склянку води із освяченої криниці, щоб сім'я була здорова. У творах така власна назва виконує текстоутворювальну та експресивно-виразову функції.

Символи здоров'я і безсмертя, що закодовані у словах "криниця", "вода", поглиблюють семантику слова-символу "совість". Це поняття О.Захаренко розумів швидше як сумління, "око Боже в людині (за І.Огієнком), що все бачить, чує, знає і як непомітний свідок чи то осуджує, чи то виправдовує людину.

Кожному з нас необхідно побути біля такого пам'ятника, можливо, тоді краще усвідомимо біль Олександра Захаренка: *„Я все віддав би, аби чарівність живої природи примножувалась, не маючи меж, аби суспільство (маленьке і велике) жило за законами Совісті, залишаючи після себе не пустелю та ознові дири, а скарби людської доброти...”*.

Особливого, україноментального значення набули у працях Олександра Антоновича поняття толерантність, порядність, патріотизм, скромність, повага, великодушність, вдячність:

„Будьте толерантними до чужої думки, поважайте її, як свою”;

„Порядність – це не лише зовнішній видимий порядок, а й внутрішній”;

„Патріотизм – це святе почуття, яке не піддається осміюванню, яке кличе на подвиг і навіть на самопожертву в ім'я батьківщини, в ім'я дітей, яким належить майбутнє”;

„Повага - це, мабуть, та єдина ниточка, що з'єднує покоління, що натягується щоразу як струна”;

„Був, є і буду прихильником школи, в якій проповідується культ скромності... Вона не лише в одязі, а й у духовних вчинках, які здійснює людина в житті, потрапляючи в різні ситуації”;

„Вдячність – це результат праці душі й розуму, коли разом із усвідомленням значення зробленого для себе або ж для інших в серці з'являється всеперемагаче почуття любові, щирості до тих, хто щедро віддавав людям усе, що міг.”

Мовотворчість автора педагогічних роздумів представлена й оригінальними захаренкізмами:

„До серця учня – через захопленість”;

„Діти..., я без вас – як човник без вітрил”;

„Школа без мрії – що птах без крил”;

„Культура – у внутрішньому світі людини”;

„Поспішайте зробити добро людям, поспішайте, не запізниться!”

"Щоб людина довше жила, треба, щоб не старіла душа. А що ж таке душа? Мабуть, це просто внутрішній наш світ".

Потужний струмінь в авторській текст роздумів привносять часові форми дієслів, які відображають нюанси ставлення до зображуваного, сприяють динаміці подій і думок.

„У школі учню має бути, як у батьківській хаті. До школи він має бігти, а не йти, знаючи, що в школі він пізнає радість відкриття своєї сутності в цьому мінливому світі. В школі його не образять, на нього не гримнуть, а порадять, підтримають, дадуть можливість розкрити себе, свою творчу обдарованість”.

Педагогічні тексти О.Захаренка добре презентують дієслова спонукального характеру:

„Збережіть природну красу незайманого світу і непотолочені квіти”;

„Мрійте, фантазуйте, перетворюючи бруд сучасної кризи, реалії сьогodenня в красу нашого буття”;

„Повернімося до витоків нашого мудрого народу, очищаючи наші душі...”.

Директор школи був прекрасним адресантом і прекрасним адресатом.

Актуалізаторами висловлювання, носієм інтенсивного ствердження або заперечення, спонукання до дії виступають частки: *„Хай ця книга допоможе вам, вашим дітям, онукам і правнукам зберегти святу пам'ять про померлих, додасть вам Духовності і Віри. Хай від покоління до покоління передаються лише добрі традиції взаєморозуміння та взаємодопомоги сімей Сахнівського роду”.*

Нанизування, дублювання заперечних часток створює емоційну напругу, конденсує динаміку викладу: *„Не скигліть... Зживіться з молоддю, вмійте передати їй свої думки й ідеї, життєвий досвід, щоб вона не спотикалася об один і той самий камінчик, не повторювала помилок минулих поколінь”.*

Різнобарвно представлено виражальний потенціал синтаксисом ускладнених, неповних структур і односкладних речень, які експресивно і психологічно увиразнюють текст, роблять його

динамічним, інформаційно наповненим, спонукають читача до діалогу з автором.

„Поспішаймо роботи добро. Духовне добро. Воно в стократ цінніше від матеріального. Повторімося в наших вихованцях прекрасними рисами національної культури, патріотичним духом любові до свого народу, любові до вищої якості людини – творчості!”

Емоційний центр педагогічних роздумів становлять звертання. Серед високочастотних: *Вельмишановний колего! Шановний друже! Вчителю-колего! Вельмишановні добродії! Молоді сахнівчани! Любі мої онучата! Сахнівський колего! Шановні односельці, дорогі мої земляки і землячки!* У текстах такі звертання виступають показником авторського ставлення, виражають прихильність, урочистість тощо. Загальноновживані нейтральні стереотипи, що містять семантику вітання, в поєднанні із звертанням і мовними кліше зустрічі сприяють налагодженню доброзичливих суб'єкт-суб'єктних відношень (*Доброго дня, я відчуваю, клас сьогодні готовий працювати; Добри вечір, бабусю, як ваше здоров'я? Як Ви себе почуваете?*).

Вартою уваги є мова епістолярію О.Захаренка. У листуванні виражена індивідуальність і своєрідність таланту засновника Авторської школи, висока культура письма, чутливість у використанні лексики, свіжа думка, живе слово, звернене до потреб сьогодення. Ось хвилююче-шанобливий, теплий та дружній початок листа учителеві математики В.Чмихало:

„Дорогий учителю, істинний поборнику математичної науки! Вклоняюсь Вам, схилию свою голову перед людиною, яка у свої 85 років у нинішні тяжкі роки нашого оціпеніння залишилася вірною шкільній великій науці”.

А це оптимістично-бадьорий лист-звернення, лист-прохання кожному, хто допоможе у створенні „Енциклопедії шкільного роду”: *„Я розумію Ваші труднощі, складність вишукати час, зібратися з думками, про що написати. ... Сядьте сьогодні і, не відкладаючи, напишіть відповідь. Зніміть тягар з своїх плечей і нам вселіть надію на здійснення заповітної мрії”.*

У педагогічних роздумах О.Захаренка визначено специфіку професійно-мовленневої культури вчителя та шляхи її вдосконалення: обов'язкове знання норм сучасної літературної мови, використання їх як у формах усного, так і писемного мовлення; володіння термінологічною культурою й педагогічно орієнтованим етикетом, здібність до організації і проведення діалогу з використанням

розмаїтості питань, аналіз власного мовлення, уміння вчити учня читати книги (осмислювати, переживати те, що зображує автор, оцінювати, співвідносити прочитане зі своїми уявленнями й цінностями, тоді не буде в учнівських творах „жодної стандартної, штампованої фрази”).

Краса Особистості педагога і повсякденних буднів його праці у життєвих барвах постає в кожній з фундаментальних праць видатного українського філософа, культуролога, мистецтвознавця, педагога Івана Андрійовича Зязюна („Естетичний розвиток особи”, „Естетичний досвід особи”, „Педагогічна майстерність”, „Краса педагогічної дії”, „Педагогіка добра: ідеали і реалії”). Щоразу, поринаючи у світ мудрих книг і статей, переймаємося відчуттям того, що спілкуємося дійсно з животрепетним, естетично-креативним словом, яке глибоко розкриває вищу сутність Людини.

„Моя неповторність, - говорить Іван Андрійович, - успадкована трохи від батька-матері, трохи від учителів, трохи від самостійного пізнання людської психології...” [58]. Ось так просто, колоритно й водночас бентежно-хвилююче про свій життєвий і професійний шлях. За кожним словом науково-методичного посібника „Педагогіка добра: ідеали і реалії” І.Зязюна відчуваємо радість і тривоги, рефлексії непересічної особистості науковця-естета щодо освіти, педагогічних і суспільно-політичних проблем, духовних цінностей учнівської і студентської молоді.

Неодноразове перечитування (для зцілення душі) цієї глибоко зворушливої психолого-педагогічної сповіді дає підстави стверджувати: справжнім університетом життєвої мудрості й основ мовної культури для майбутнього вченого була родина. Бабуся Клавдія, батько Андрій, мама Варвара, “свято зберігаючи культуру предків і християнську віру і дотримуючись правил надзвичайно гуманної християнської етики, прищепили вміння виживати за будь-яких життєвих негараздів і отримувати велику естетичну насолоду від життя...” [58, с.15]. І сьогодні академік Іван Зязюн упевнений: без християнських цінностей, які піднімають віру, гуманізм, совість, людина не може відбутися як людина.

Дослухатися до рідного слова для здібного хлопчини означало зрозуміти мелодії народної пісні, сягнути “до самого кореня її думки, зрозуміти її настрій, оволодіти природною гармонією відтворення ритміки”. У зрілому віці Іван Андрійович напише: “Народна пісня володіє виключними можливостями для морального розвитку, досить

активно впливає на емотивний складник свідомості. Саме так діти пізнають добро, повагу, милосердя, чесність, терпимість, щедрість як загальнозначущі цінності в культурах” [58, с.5].

Мовні засоби автобіографічної психологічної новели влучно відображають творчу манеру автора. Із соковитого говіркового мовлення жителів села Пашківка на Чернігівщині Іван Андрійович Зязюн трансформував і заактуалізував у власному мовленні значну кількість метафор, епітетів, порівнянь. Ці мовні елементи знаходимо, наприклад, у хвилюючих спогадах про дитинство:

Зимової пори, коли стужа зміїним завиванням робила темну ніч по-вовчому страхітливою, коли ясен під хатою скрипів, неначе велетенський прадавній вітряк на вигоні, він (Іван) трепетно слухав у її (бабусиному) виконанні сотні казок, пісень, оповідань.

Людина – як птах, що повертається з вирію на місце, де народилася. Пам'ять дитинства завжди тягнутиме в рідні краї.

Актуалізатором естетичного смислу слова “дитинство” у текстах неодноразово виступає лексема “рука”. Бабусина рука, зокрема, символізує ніжність, чутливість, спокійний сон (“Рука її (бабусі) торкалася моєї голівки і щік, ніжно натягала на мене теплу ковдру, і я поринав у глибокі сні. Сні з літом, з щастям пізнання бабусиної духовності”). Батькові руки “дужі, трудові, теплі і напрочуд надійні, золоті” виступають символом міцного господаря і захисту.

Чимало влучних лексем, фразеологізмів, прислів'їв, крилатих висловів, цитат, з якими ознайомився у творах Т.Шевченка, І.Котляревського, Лесі Українки, Панаса Мирного, М.Коцюбинського, І.Франка, І.Нечуя-Левицького, С.Руданського в сільській бібліотеці, опанував у шкільних гуртках “Уроки красномовства”, “Рідний край”, “Театральні зустрічі” і студії художнього слова в Київському державному університеті імені Т.Г.Шевченка, видатний педагог-гуманіст поклав в основу власних афоризмів. Ці вислови є свідченням високої культури мовомислення і психологічного впливу на аудиторію. Ось деякі зязюнкізми:

Серед вічних професій учительська посідає особливе місце: вона – початок усіх професій. Змінюються умови й засоби виховання, та

незмінним залишається головне призначення вчителя – навчити людину бути Людиною.

Учитель, його майстерність, його талант – невичерпне джерело багатства народу, який прагне до інтелектуальної, етико-естетичної культури в часи усіляких потрясінь і негараздів.

Учитель має бути вчителем протягом усього життя.

Я творчим учителем вважаю того, з ким учням радісно.

...учитель уособлює в самому собі творця уроку, і виконавця, і режисера виконання творчого задуму для отримання найвагомішого результату – глибокого знання учнями.

...обдарований учитель продовжує свою справу в талановитому учневі.

Дитина - не глина, з якої можна виліпити все, що завгодно, вона активна особистість, яка бере з освітньо-виховних впливів лише бажане для неї.

Доброта педагога полягає у відчутті відповідальності за учня, його майбутнє. Добро визначається твердістю волі, непримиренністю до найменших ознак духовної порожнечі, фальші.

Талановитій людині треба завжди пам'ятати, що шлях до зірок пролягає через труднощі...

Труднощі – це переборення життєвих суперечностей.

Покликання учителя є навчання учнів своєю Поведінкою, своїми Знаннями, своєю Людяністю, своєю Свободою, своєю Любов'ю, своїм Щастям, своїм Талантом.

Талант учителя не тільки в тому, що він повинен чудово знати предмет. Він, як поет, повинен знати душу дитини. Не нав'язувати їй невластиве з народження, а підтримувати її.

У мовній палітрі наукового дискурсу увиразнюється семантико-стилістична парадигма слів педагогічної тематики: *школа, навчання, талановиті діти, учитель*. За кожною із цих лексем – національна педагогічна картина світу, а наскрізними, об'єднуючими, увиразнюючими елементами, ключовими концептами педагогічної майстерності виступають концепти “радість” і “краса”. Для учнів – бадьора, бурхлива, солодка радість шкільного життя, для вчителя – краса і радість від педагогічної праці, радість педагогічної творчості. Фактор радості пов'язаний із необхідністю задоволення потреби в самоствердженні, в реалізації відповідного рівня прагнень.

*“Інтерес до навчальної діяльності у дитини виникає лише тоді, коли в цій діяльності є успіх, **радість**. Якщо радості немає і вчитель її не викликає, то інтересу до цієї діяльності не буде”.*

*“... Чим більше позитивної почуттєвості одержує дитина в перші шкільні роки, тим необхіднішою буде самоствердження її **життєвою радістю** і любов'ю від процесу навчання, від спілкування з учителем, з учнями у школі”.*

*“Тільки радість – запорука вчительської творчості, **лише радість педагогічного спілкування** і творення – твоє життєве щастя”.*

*“...”серце віддаю дітям”. Віддаю щиро, душевно, **радісно**. І виховую цим щирість, душевність, радість. Одним словом – красу. Красу пізнання, красу творчого самоствердження – праці, красу спілкування людей, зрештою, красу нашого життя”.*

У книгах і статтях майстра з особливою щирістю і професійним хистом змальовані образи учителів-просвітителів, які добре усвідомили важливу освітню закономірність: “Життєві досягнення учнів зумовлюються напруженою працею саморозвитку власних здібностей упродовж усього життя”. Талановиті вчителі села Пашківка на Чернігівщині навчали малого Івана досконало володіти “красивим, еластичним, вишукано інтелегентним мовленням”. А в юності успішному становленню Івана Зязюна як філософа і педагога сприяли наукові діалоги з викладачами Київського державного університету імені Т.Г.Шевченка П.Копніним, В.Шинкаруком,

В.Кудіним, П.Овчаренком. Своєю повагою до студентів, лекторською майстерністю, вмiлим доторкуванням філософської проблематики до всіх життєвих сфер, відданістю ідеї, чесністю і порядністю, щирістю, людяністю, інтелегентністю, добротворністю яскраві особистості виховували відчуття величі світової філософії, закладали основи естетико-інтелектуальної культури й естетичного саморозвитку і спонукали до наполегливої естетико-педагогічної діяльності. То ж педагогічна робота стала для нього справжнім мистецтвом, за допомогою якого молодому викладачеві І.Зязюну “вдавалося входити у внутрішній світ студентів і переживати з ними дивні катарсичні стани”.

Прагнення наповнити і збагатити поняттєво-катеоріальний апарат естетики і теорії творчості новим смислом і новими смисловими відтінками й увиразнити естетичний вплив на слухача і читача, розширити межі слововживання спонукає дослідника уводити в педагогічний дискурс авторські неологізми: *позитивна почуттєвість, педагогічна чарівність, інтелектуальна чарівність, естетичний діалог, краса педагогічної дії, олюднення Людини, педагогічна майстерність, колективний загально планетарний інтелект, педагогічна естетика, театр естетичної досконалості* та ін.

Особлива розмова про неологізм "*педагогічна майстерність*". Головною особливістю своєї концепції підготовки вчителя Іван Андрійович вважав і вважає ретельний відбір (через тестування і співбесіду) і індивідуальну роботу з молодими людьми, котрі мають схильність до педагогіки. То ж саме з ініціативи ректора І.А.Зязюна й підтримки викладачів-ентузіастів у Полтавському педагогічному інституті у 80-х роках минулого століття як окремий навчальний предмет було вперше впроваджено курс “Основи педагогічної майстерності”. Добра аура педагогічної культури, створена викладацьким колективом, сприяла залученню майбутніх учителів до чарівного світу педагогічної мудрості, до оволодіння технікою мовлення, ознайомлення з педагогічними системами А.Макаренка і В.Сухомлинського, опанування культурою педагогічного спілкування, технікою ведення уроку й позакласних виховних заходів, основ пропагандистської майстерності.

Енергія мовотворення добре презентована оригінальними епітетними словосполученнями, порівняннями, метафорами, що не лише приваблюють слух соковитими барвами, а й ненів'язливо

спонукають до роздумів про сенс життя. До того ж естетична термінологія органічно вплітається в педагогічну і, таким чином, наповнює, поглиблює сучасний науковий дискурс, водночас збагачуючи україномовний (світоглядний) словник:

“...лекція закінчилася гучними оплесками, неначе гарний, художньо-повноцінний концертний номер”.

“Я б дуже хотів, щоб у душі моїх дітей теплилися такі ж щирі спогади і оцінки мого значення для них не лише як батька, але і як божого осередка духовності, людяності, життєвої правди і правдивості”.

“Молодість естетичними позитивними почуттями швидко катарсизує душу від негативізмів і врівноважує її з середовищем”.

У наукових студіях із урахуванням опанованих вимог А.Макаренка і В.Сухомлинського та п'ятнадцятирічної плідної ректорської роботи в Полтавському державному педагогічному інституті імені В.Г.Короленка представлено мовний портрет ректора. Іван Андрійович наголошує на тому, що це має бути педагог №1: найкращий лектор, найкращий науковець, найкращий організатор, найбойовитіший захисник їхніх інтересів і ... найгірший диктатор. Усе це, поєднане в одній людині, уможливило педагогічний авторитет. “Диктатура чистоти, найліпшого санітарного стану в інститутському середовищі для фізичного благополуччя кожного студента і викладача – моє перше і найосновніше ректорське кредо”.

Аналіз цього, інших високопрофесійних текстів показує, що педагог збагатив рідну мову чималою кількістю нових аксіологічних смислів, які повніше передають ставлення до вчительської професії. Ці смисли закодовані у формах ступенів порівняння прикметників (*найталановитіший учитель, найбойовитіший захисник; найголовніший виховний засіб, найпрекрасніший з прекрасних міст*) і прислівників (*якнайдовше і найпродуктивніше працювати, надзвичайно гуманна християнська етика*), у трансформованих із загальних у власні назви слова:

“...шлях до свободи Особистості, до пріоритету моральних норм, до благополуччя суспільства і його економічного та

культурного розвитку започатковується і набуває простору в системі освіти”.

“Особистість і Людина відрізняються тим, що перша є способом, інструментом, засобом організації досягнень другої. Перша отримує життєвість у другій”.

“...навчати своєю Поведінкою, своїми Знаннями, своєю Людяністю, своєю Свободою, своєю Любов'ю, своїм Щастям, своїм Талантом”.

Упадає в око часте вживання спонукальних дієслів:

“Коли твої учні щодня, щохвилини знатимуть, що вони завжди в центрі твоєї уваги, вони відкриють тобі свою душу, свої переконання”.

“Виявляй до колег щирий інтерес, уважно вислуховуй їх, намагайся зрозуміти кожного. Дай змогу колезі відчувати перевагу над тобою, якщо це справді так. Подивися на оточення його очима й оціни значущість його думок, поведінки”.

Виразним у творчій лабораторії педагога виступає *синтаксис*, що втілюється у конструкціях різних видів. Для відтворення широкого діапазону емоцій і почуттів, їх глибини, пронизливого болю за долю дитини і вчителя автор використовує питальні, спонукальні, окличні, заперечні речення тощо. Різнобарвно представлено потенціал ускладнених, неповних структур і односкладних речень, які розгортають інформацію, підкреслюють смислове значення відповідних членів речення, експресивно і психологічно напружують текст, роблять його динамічним, інформаційно наповненим, спонукають читача до діалогу з автором.

“...найголовнішим виховним засобом у школі була, є і залишається особистість учителя. Його талант, його неповторність, самобутність”.

“Помічено – як правило, умілі педагоги готують собі зміну. До педінститутів ідуть ті учні, душу яких заповнив улюблений учитель. Полонив своєю творчістю, своєю поведінкою...”

“...Я прошу в Бога одного – часу для Добра Людям...Я робив і продовжую робити Добро – моє основне і єдине багатство на цій грішній і жорстокій Землі”.

Семантично місткі складнопідрядні речення, багаточленні складні речення відзначаються логізованістю, упорядкованістю викладу, дають можливість представити читачеві власне бачення проблеми.

“Впевненість у собі, як правило, - результат переживання людиною своїх можливостей у вирішенні тих завдань, які ставить перед нею життя, і особливо тих, які вона ставить перед собою сама”.

“Вивчене граматичне правило, закон фізики чи математичне рівняння зовсім не гарантують ні людині, ні суспільству блага, бо вони не опочуттєвлені, не гармонізовані єдністю інтелекту і душі, яка є критерієм добротворення”.

“Талановитий учитель робить усе можливе, щоб учень самостійно працював над собою, щоб процес учіння перейшов в упроцес самоучіння, процес виховання – у самовиховання. Талант завжди буде так діяти, бо він сам дійшов високого розвитку лише тому, що сам працював”.

Сьогодні загострює потребу дослідження риторики мови науковця. Це академічний красномовець, котрий добре володіє естетичними потенціями мови і збагачує його животворним, витонченим багатством українського лексикону.

Учні Івана Зязюна завжди відзначають його блискучі лекції. Кожна з них – це яскравий зразок наукової творчості. Власним прикладом учений доводить: не нав'язувати студентам систему якихось знань, а разом з ними заглиблюватися в таємниці надзвичайно цікавої і оригінальної науки про почуттєвий світ людини.

Початковий аналіз мовно-стилістичних особливостей педагогічних роздумів відкриває перспективи для подальших

грунтовних лінгвопедагогічних досліджень художньо-зображальних засобів у творах заслуженого вчителя України. Перед нами люди, надзвичайно закохані у свою справу, цілеспрямовані, налаштовані на розвиток кращих традицій української народної педагогіки. Більш образно цю ідею висловив поет Дмитро Павличко: “Життя людини ...обчислюється й вимірюється тим, скільки перебуває вона в небесах духу, в небесах любові, в небесах творчого діяння, а не тим, скільки хліба й солі вона споживатиме і скільки позношує одежі”.

Концепт „учитель” у художній літературі

З допомогою творів художньої літератури намагаємося яскравіше усвідомити різноманітні ситуації шкільного життя, прослідкувати генезу особистості вчителя впродовж століть, поміркувати, чи справджується і сьогодні крилатий вислів І.Франка „вчителем школа стоїть”. У своїх художньо-педагогічних оповіданнях (“Красне писання”, “Трицева шкільна наука”, “Олівець”, “Отець-гуморист”, “Борис Граб” та ін.) відомий письменник зобразив “школу часів Австро-Угорської монархії”, вивівши різні типи особистостей учителів ХІХ століття. Галерея образів учителів, створена І.Франком, містить портрети людей цього фаху, виписані у світлих тонах, з любов’ю і пошаною. Зокрема, таким є учитель математики, логіки та психології Міхонський (оповідання “Борис Граб”), зображений, як глибоко ерудована людина, носій передових педагогічних ідей, *“вельми оригінальна й симпатична постать”*, *„людина живого темпераменту”*, *„м’якого серця і доброї душі”*, *„великий приятель учеників”*. Міхонський добре знав індивідуальні схильності та запити учнів, палко любив літературу. Рекомендуючи в певному порядку читати кращі книги, ведучи розмови про прочитане, він прагне виробляти в учнів власні погляди й переконання. *“Власна думка! Власна духовна праця – ось у чім властива ціль гімназії!”* – говорив Міхонський. Отже, І.Франко в зазначеному оповіданні вивів образ справжнього педагога-майстра, який виховував в учнів уміння самостійно мислити.

Устами сільського учителя Омеляна Трача (п’єса “Учитель”). І.Франко змалював справжнього педагога: *“Дало мені се учительство стільки клопотів і гризоти, підкопало моє здоров’я, пожерло мій молодий вік, - а, проте, я чую добре, що вжився з ним, зрісся з ним усіма своїми думками і без нього мусів би згинути, як риба без води”*.

Саме такі вчителі прагнуть виховати дітей всебічно розвиненими, здоровими і розумними; виступають проти фізичного покарання; обстоюють зв'язок фізичної праці з навчанням тощо. Іван Франко малює романтизовану картину майбутнього: *“діти, що тепер літом пасуть худобу, будуть ... ходити до школи, бо на них уже не будуть кожну дрібку старатися родичі, а громада. Громада для свого ж добра схоче мати з них здорових і розумних людей”*. Чуйним і тактовним зобразив митець колишнього сільського священника, в оселі якого *„слова прикрого не чути”* (поема *„Панські жарти”*). А педагог Зілінський показаний як уважний репетитор, на уроках якого в пансіоні панували влучний дотеп і розумний жарт (оповідання *„Отець- гуморист”*).

Створив письменник і негативні типи вчителів. Так, в оповіданні *“Красне писання”* змальовано образ вчителя, колишнього економа пана Валька. Антипедагогічна діяльність цього пана суголосна і цілком відповідна його портретній характеристиці, що є вдалим конкретним елементом характеротворення: *“Це був середнього зросту чоловік, з коротко обстриженим волоссям на круглій баранячій голові, з рудими короткими вусами і гішпанською борідкою. Його широке лице і широкі, міцно розвинені вилиці wraz із великими на боки повідчиненими ушима надавали йому вираз тупої упертості і м'ясоїдності. Невеличкі жаб'ячі очі сиділи глибоко в ямках і блимали якось злобно та неприязно”*.

Не менш виразний тип учителя-деспота виведений Франком і в образі отця Телесницького (*“Отець-гуморист”*). Сучасні літературознавці одностайні у твердженні, що цей твір сповнений трагічного звучання. Особливо контрастною є постать учителя-тирана на тлі його беззахисних учнів, з яких найболючішим є образ талановитого хлопчика на прізвище Волянський.

Маленькі герої оповідань Франка змальовані з особливою теплою. Вони, як правило, добрі, чуйні, вразливі і щирі. Саме таким є герой оповідання *“Оловець”*. Ось як автор описує його психологічний стан, спровокований учительським ставленням до Степана Леськова: *“Що діялось зі мною в тій довгій, страшно важкій хвилі?”* Перша думка, яка мигом шибнула мені через голову, була - встати і сказати, що я всьому винен, що Степанів оловець у мене, що я знайшов його і не віддав Степанові. Але страх перед свистом різки насилу придавив мене до місця, спутав мій язик, стиснув горло, мов залізними кліщами. Крик Степана прошибав мені груди. Холодний піт

обіляв мене цілого; я виразно чув біль, гострий біль від різки, чув його на цілїм тілі і так живо, що всі мої мускули мимоволі корчилились і тремтіли, а в горлі щось захлипало голосно, на цілий клас. Але тривога обдала всіх такою мертвотою, що, незважаючи на гробову тишу, ніхто в класі не чув мого хлипання”.

Сучасники І.Франка вважали, що прототипами вчителів, змальованих письменником, були його наставники у школі о.Василіан при церкві Св. Трійці, в якій митець навчався з вересня 1864 до липня 1867 року. У Дрогобицькій нормальній школі в часи Франкового навчання часто застосовували “метод різки”, а серед учителів були такі, котрі ним зловживали, це, зокрема В.Мелько та о.Телесницький. Першого, який учив І.Франка в другому класі каліграфії, письменник змалював у вже згадуваному сатиричному оповіданні “Schonschreiben” (“Каліграфія”, 1879). Іншого, навіть не змінюючи прізвища, - в оповіданні “Отець-гуморист” (1903). Ці педагоги перетворили своє вчителювання на авторитарний стиль спілкування. Не маючи елементарної педагогічної підготовки, т. зв. вчителі примушували учнів страждати і фізично, і духовно, викликали в них почуття неприязні, недовіри, ворожості.

Письменник торкається актуальної проблеми, – без доброзичливої атмосфери на уроках, без високої культури педагогічного спілкування повноцінного навчання досягти неможливо. Серед основних якостей учителя І.Франко виділяє насамперед любов до дітей, вміння поважати їхню гідність, гуманізм.

Школу дореволюційних часів, діяльність учителів і учнів у суворих умовах реакції, психологічні деталі шкільного життя, світ дитячих почуттів, вияви різних стилів педагогічного спілкування представлено у творах Б.Грінченка. Демократичний стиль педагогічного спілкування вчителя зі школярами допомагає дітям глибше усвідомити поняття чесності, гідності, позитивно вирішити складну ситуацію, що трапилася з Олександром (оповідання „Украла”); малоосвіченість, суржиковане мовлення, авторитарний стиль поведінки члена земської управи і шкільної ради перетворює учнів-учасників комунікативної взаємодії на пасивних виконавців, пригнічує їх ініціативу і відповідальність, розвиває в дітей невпевненість (оповідання „Екзамен”).

Гуманною людиною постає учитель з оповідання А.Тесленка „Школяр”. Саме завдяки вчителю, людині з щирою і люблячою душею, Миколка повертається на навчання до школи.

Проникливим педагогом, противником “сухих” уроків, без творчої думки вчителя та ініціативи дітей був С.Васильченко. Відомий український письменник, працюючи у школах, зібрав багатий матеріал про життя сільської інтелігенції. Любив дітей, їх сміх, їх клопоти, любив школу *“гамірну, як вулик удень, а вночі тиху”*, вмів майстерно, ненав’язливо, з незмінною доброзичливістю й тактовністю сказати учневі потрібне слово.

Сюжети для своїх педагогічних праць і художніх творів С.Васильченко брав у рідній школі. У роботах „Народна школа і рідна мова на Україні”, „Записки із життя сільських учителів”, у художніх творах „Над Россю”, „З самого початку”, „Гріх”, „Вечера”, в автобіографічному нарисі „Мій шлях” та ін. письменник правдиво змалював учителів.

“Русяві кучері, сірі соромливі, повні темного огню очі, юнацьке лице та ніжний на губах пух” і водночас безвольність, нерішучість, наївні сподівання і немічні борсання в міщанському болоті, неповага з боку місцевої інтелігенції,” – таким показує письменник учителя з оповідання “Вова”. Сповнений світлих надій і поривань до прекрасного і благородного життя, Антін Вова виявився заслабким у спілкуванні з місцевою інтелігенцією, представники якої з погордою і зневагою відвернулись від народного вчителя. І все ж новела не викликає песимістичних почуттів. Автор вселяє надію на правильний вибір головним героєм життєвих і професійних цінностей.

Молодість, енергійність, працьовитість учителя вишнівської школи Якова Малинки мотивували в селі добрі чутки. Однак невміння поводитися з панами стало причиною переведення вчителя на роботу в інше село (оповідання „З самого початку”).

Картина “обшарпаної вчительської долі” постає в оповіданні “Над Россю”. Сторінки твору знайомлять з непокірним правдолюбом Феодосієм Райком, “слава якого змолоду гуляла по всьому повіту”, хитрим кар’єристом Воблим і молодим учителем, який вирішує, *“яким же шляхом іти? Чи ...іти слідом за Воблим і починати будувати собі тепленьке місце в житті; чи, кинувшись назустріч молодим пориванням, піти тернистим шляхом, по якому йшов Райко; чи, може, поки не пізно, лишити зрадливу вчительську працю іншим, самому ж помандрувати світам и шукати собі кращої... ”*.

Можливо, відповідь у міркуваннях Феодосія Райка. *“Семінаристи співають, школярі мої... Пошли їм, доле, чого вони благають у тебе, пошли їм радощів у житті, світлу молодість*

красну, старість спокійну! – шепоче Райко, немов молиться, і зводить до неба свої добрі й смутні очі” [24, с.168].

Демократичний стиль спілкування характерний учителеві з оповідання “Циганка” С.Васильченка: *“У другому класі дожидали вчителя з нетерплячкою. Радо і привітно зустріли школярі свого вчителя. Той теж привітний, веселий, жартує з ними, сміється. Розмова між учителем та школярами тиха, лагідна, відносини щирі” [24, с.244].*

Спілкування на основі захоплення спільною діяльністю простежується в оповіданні „Авіаційний гурток” (1924). У творі знайомимося зі сміливими, енергійними, працьовитими підлітками, котрі під керівництвом учителя Петра Михайловича будують літаючу модель аероплана. Досвідчений вихователь, Петро Михайлович щиро вболіває за вихованців, прищеплює їм любов до праці. Мовлення вчителя змістовне, експресивно виразне, переконливе:

“А до того я ще скажу вам, хлопці, от що, не будемо варті ми доброго слова, коли будемо кидати на половині роботу. Путящого робітника так із нас ніколи й не вийде. Ні характеру, ні волі, ні витримки... так і будемо цілий вік починати і не кінчати. І вийде з нас не активна людина, а якась ганчірка. Тому моя думка така: що б не було, а діло довести до краю” [24, с.316].

Людиною високої моралі, з демократичним стилем спілкування, яка словами і справами показує шлях до самовдосконалення кожного вихованця, – таким постає учитель у творах української літератури ХХ ст.

Виховання у дітей старшого шкільного віку поважного ставлення до праці, навчання, до своїх товаришів, дорослих, до самих себе, до свого сучасного й майбутнього – головне кредо вчителів у романах О.Копиленка „Дуже добре” і “Десятикласники” [65, с.65]. З усіх образів учителів (Ольга Карлівна, Райко, Пилип Данилович Кужіль, Платон Юліанович Курокут, Василь Петрович Чернуха) найкраще змальована Ольга Карлівна, вчителька історії з тридцятирічним стажем роботи.

Мудрого педагога люблять і поважають учні, до її авторитетного голосу прислухаються колеги. Ольга Карлівна уміло реалізує функції педагогічного спілкування, використовує демократичний стиль спілкування: *“На заняттях у неї була тиша. Встановилися справді добрі стосунки між викладачем і учнями, без фамільярності і без запобігання. Завжди приносила багато наочних приладів і книжок*

– *десь роздобувала їх сама, бо в школі їх було дуже мало. Коли говорила, то підкреслювала кожне слово, щоб воно краще дійшло до слухачів”.*

Поява в Олесея Гончара книги “Бригантина”, присвяченої підліткові, за словами відомого літературного критика Л.Коваленка, для багатьох читачів була несподіванкою. У спецшколі, змальованій відомим українським письменником, морально травмованих, “обранених” дітей учителі намагаються виховувати добротою, суворістю і поєднанням першого з другим. У повісті виразно виписаний образ директора Валерія Івановича, котрий “живе виключно інтересами виховання людини нового світу”. Завуч Ганна Остапівна, “солдатська вдова” вміла словом, прикладом підтримати малих правопорушників (“всі вони для неї, як сини”): *“Подумай, довкола тебе люди трудові, чесні, роботящі, тож чи можуть вони тобі дозволити бездумно блукати по життю, відбитись від школи й днями пропадати десь, волоцюжитись, щоб мамине серце за тобою розривалось... Зараз ти ростеш, все в тобі грає, але і в твоєму підлітковому віці людині пора вже замислюватись над собою, над своїми вчинками. Сьогодні ти підліток, завтра дорослий. А яким ти йдеш у свою дорослість? Чи таким тебе Батьківщина жде? Ти ж син її, подумай! Колись, може, станеш таким, що й нас, теперішніх, в усіх науках переженеш, а поки що...”* [35, с.19].

Роман Ю.Збанацького “Малиновий дзвін” – це своєрідна розповідь директора Ковалівської школи Тараса Демидовича Залужного про складні і благородні будні учительської праці, сповненої невтомних педагогічних пошуків, спрямовані на виховання учнівської молоді. Тарас Демидович добре знає, “що люди, як квіти, розкриваються не відразу, та й розкривається кожний по-своєму”, тому допомагає й учневі, і колегам розкрити свої душевні скарби, показати свої здібності.

“Треба змалечку, з того часу, коли дитина починає свідомо мислити, привчати її до праці. Праця — це все: і вивчення азбуки, і написаний переказ, і прочитана книга, і змайстрована шпаківня, заслане ліжко, і розв'язана задача, і проведена екскурсія, і занесене в хату відро води. І головне, що, роблячи все це, діти повинні розуміти мету, бачити ціль, до якої вони прагнуть”.

Батьківське піклування, людяність і доброта, акцент на самоутвердження особистості – такі риси притаманні вчителеві Трохиму Івановичу з вірша А.Малишка “Учитель” (1938). Він

з'являється перед читачами “в брилі широких, сплетенім улітку”, у “древніх окулярах”, з “лагідною усмішкою на чесному старечому обличчі”. Трохим Іванович, мов батько, піклувався про школярів, навчав їх людяності і доброти.

“Секрети” педагогічної майстерності наставників, які дозволяють розкрити здібності, кмітливість, винахідливість, індивідуальні нахили школярів, яскраво розкриваються у художніх творах О.Донченка.

У повісті “Лісничиха” добре виписаний образ молодої, але вже сивої (далися взнаки воєнні роки) вчительки Людмили Степанівни, яка вміє “читати дитячу душу”: *“Пробачення – це не пусте слово, Демко. Коли людина просить пробачити її, то це значить, що вона засуджує свій вчинок, визнає його недостойним, ганебним. Пробачення – це сповідь перед своїм серцем. Спитай у нього, воно скаже, що ти повинен зробити. А зараз... зараз будемо майструвати млинки, Демко. Марто! Неси сюди очерет”* [34, с.178].

Повість “Школа над морем” О.Донченка (1937 р.) – захоплюючий твір про життя Слобідської школи. Яскраво змалював письменник образ директора школи Василя Васильовича. Це досвідчений педагог, чемний, уважний і до дорослих, і дітей: *“Розкажи мені, Галино, все по правді. Розкажи, як старшому другові, що трапилось? Може, в тебе є щось таке, про віщо ти не хотіла б розповісти всім. Я не впізнаю тебе. Як це трапилось – у тебе двоє “дуже погано”. Мені здається, що тебе щось гнітить. Може в тебе є якась горе, може тебе щось образив?”* [34,с.52].

“Школо! Мати моя рідна! Скільки років минуло, скільки вітрів перевіяло, які грози прогрімали, а ти все живою і юною стоїш у серці, оповита, мов серпанком, любов'ю і ніжністю...

Школа! Я люблю тебе глибокою любов'ю за те, що ти розповіла мені про Урал і Донбас, про Дніпрогес і Магнітогорськ, за те, що ти ростила мене, майбутнього громадянина великої Країни!

Дорогі мої вчителі! З якою любов'ю і ласкою, як вдумливо і твердо ви керували моїми першими кроками! Де ви, любі мої? Яким голосом, якими словами озватися мені до вас, щоб ви почули мою ніжну подяку сина?..

За все, за все спасибі тобі, школо-матір! ” [45, с.9]

Так починається повість О.Донченка “Юрко Васюта” (1950 р.), що став своєрідним початком наступного твору про школу, вчителів і учнів, роману “Золота медаль”. “Лебедина пісня” О.Донченка була

надрукована в 1952 р. Глибоким знавцем юнацької душі постає у творі вчитель Юрій Юрійович Голуб, котрий тридцять років життя віддав нелегкій справі виховання молоді. Основне в його праці – відсутність шаблону, жива творчість. Народний учитель кожним своїм рухом, словом виховував молоду людину “*гострого розуму, щирого серця і високих почуттів*”, чим продовжив себе в наступних поколіннях.

Мовлення цього педагога відзначається змістовою і емоційною виразністю, чіткістю і лаконічністю. “*Учитель говорив неголосно і просто. Мова його лилася легко і невимушено. В його голосі бриніли десятки несподіваних і живих інтонацій, він умів з перших слів заволодіти увагою всього класу, і уроки його були цікавими і завжди здавались учням короткими*” [44, с.216]; “*Так, так, Юлю! Велике почуття! Послухайте мене: живіть почуттями великими, бійтеся всього дріб'язкового. Як це принижує людську гідність!*” [44, с.266].

Отже, соціокультурні перетворення в суспільстві відповідно до вимог євроінтеграційних процесів зацентровують увагу на незаперечній ролі мовної особистості вчителя. Значною мірою педагогічний стиль мовомислення, прагматикон, мовнокомунікативні компетенції, індивідуальна мовна ідентичність, мовне чуття, мовленнєва моральність, чутливість до інновацій, здатність до їх сприйняття, впровадження і творення важливі у вирішенні складних, динамічних і постійно мінливих ситуацій навчально-виховного процесу.

Сучасний педагог – не урокодавець, запрограмований освітньою парадигмою; це креативна особистість з виразними національними рисами, майстер-дослідник, котрий органічно поєднує в собі риси вихователя і психолога, філософа й літературознавця, культуролога й естета, наповнює життєдіяльність школярів морально-етичними й культурно-естетичними цінностями української і світової культури, стимулює потяг до істини, розвиває нестандартність і гнучкість мислення, прагнення до саморозвитку і самовдосконалення, виховує молоду генерацію активних, діяльних громадян.

Актуальні в різні часи питання мовної культури вчителя на початку XXI століття загострилися у зв'язку з поширенням комунікативного підходу до розгляду проблем культури мовлення під кутом зору структури акту комунікації (в контексті єдності "адресант повідомлення - повідомлення - адресат повідомлення"). У полі зору

дослідників – аналіз видозмін комунікативних якостей мовлення, його правильності, чистоти, багатства, точності і логічності, доступності, доцільності і дійовості.

ПРАКТИЧНИЙ МОДУЛЬ 1.

УЧИТЕЛЬ, ЙОГО ОСОБИСТІСНІ І ПРОФЕСІЙНІ ЯКОСТІ

2.1. Учитель в українській літературі XVIII - XIX ст.

В.Острогогорський наголошував на важливості літературної освіченості вчителя, його ґрунтовних знаннях логіки, психології, найголовніших моментів історії філософії, естетики, глибоких фахових знаннях (з мови, історії літератури, методики), критичному мисленні, поетичному сприйманні, „дару слова”, а видатний методист Г.Гуковський підкреслював, що вчитель повинен відчувати художнє слово, матеріал і образ літератури всім своїм єством – думкою і слухом, уявою і фізичним, моторним (артикуляційним) чуттям, „бачити наскрізь, і тоді з надр слова, з глибини словесної споруди виникне для нього вся повнота ідеї”.

У низці своїх праць український публіцист, історик, літературознавець, фольклорист М.Драгоманов указував на необхідність підготовки вчителів із високим рівнем ерудиції і компетентності, які виховуватимуть національно свідомі особистості школярів. Митцем, майстром, „сіллю землі” називав вчителя О.Духнович, наголошуючи на важливості в методичній скарбниці педагога культури володіння словом, знання народної культури, дбайливе ставлення до учнів. І.Франко порівнював педагогічну майстерність учителя з високим покликанням поета, а Леся Українка серед особистісних та професійних якостей народного вчителя відзначала доброзичливість, скромність, тактовність, відданість справі.

Саме рідну мову вважав К.Ушинський основою навчання і виховання. У ній „багато глибокого філософського розуму, справді поетичного почуття, витонченого, напрочуд доброго смаку, сліди праці дуже зосередженої думки, безодня надзвичайної чутливості до найтонших переливів у явищах природи, багато спостережливості, багато найсуворішої логіки, багато високих поривів та зачатки ідей, до яких з великим зусиллям добирається потім великий поет і

глибокодумний філософ”, - писав відомий освітній діяч другої половини XIX ст.

За раціональне виховання молоді, виховання відповідно до природи, що може здійснюватися лише у школі з рідною мовою навчання виступав Б.Грінченко. Необґрунтоване навчання в чужомовній школі, наголошував відомий мовознавець і педагог у праці, призводить до того, що в учня „происходит ужасное смешенье языков русскаго и родного, при чем перваго онъ не знаетъ и известныя ему слова его употребляетъ неверно, а второй он испортил внесениемъ въ него чуждаго элемента” (цитату подано із збереженням правопису оригіналу).

А яким представлено вчителя в художніх творах? Поміркуємо, аналізуючи уривки з художніх текстів.

1. Прокоментуйте вислів відомого філософа, письменника Григорія Сковороди? Яким, на Вашу думку, має бути вчитель?

„Вчитель і лікар не є вчитель та лікар, вони лише служники природи, єдиної справдешньої і лікувальниці, і навчительки. Буде так, хто захоче чомусь навчитися, повинен до того зродитися...”

[Сковорода Г. Вдячний Еродій. // Сковорода Г. Вірші. Пісні. Байки. Діалоги. Трактати... – К., 1983. – С. 306]

2. Чи згодні Ви з думкою Юрія Федьковича? За яких умов навчання буде творчим, легким, захоплюючим для дитини процесом? Від кого це залежить у першу чергу? Прокоментуйте мовні засоби, взяті у тексті.

Святая наука ,
Легкі в неї руки,
Дає волі і путері,
В неї жниво на папері...

[Федькович Ю. До школи // Українська дитяча література. Хрестоматія: У 2 ч.: Навч. посібн. / Упор. І.А.Луценко, А.М. Подолінний, Б.Й.Чайковський. – К., 1992. – Ч. 1. - С. 189]

3. Школа – це своєрідний світ, незвичайна планета, в якій існують свої закони життя. А ви як вважаєте? Прочитайте текст. Поміркуйте, як бачить навчання Харко і його батько? Проаналізуйте мовлення персонажів. Як мовлення передає психологічний стан героїв?

„Як прийшло хлопча з науки, а вже так було йому годів вісімнадцять, батько й каже йому: „А що, каже, Харку, чи не зумів би ти якого розумного слова сказати нашим дякам... Видумай-таки щонебудь...”

- Так що ж, тату, - каже хлопець. – Після чого я розумне слово скажу? Адже я тільки вчився у школі. Через науку не станеш розумним. Хоч усі книжки вивчи напам'ять, а розуму не наберешся. Треба світу повидати, з людьми поводитись, тогді до розуму дійдеш...”

[Квітка-Основ'яненко Г. Малоросійська биль // Квітка-Основ'яненко Г.Ф. Вибрані твори. – К., 1987. - С. 238 - 243].

4. Про які шкільні радості йдеться у вірші Олександра Духновича?

Подайте мовний портрет школяра.

З якою метою письменник використовує історизми, архаїзми, діалектизми, інші національно-культурні лексеми, які їх лексико-семантичні функції, силістичне забарвлення?

Про шкільні радості

Мамко, мамко, купи мі книжку,

Тинту, папір і табличку,

Бо я піду до школи

Учитися поволі.

Повідають, що у школі

Діти знають доброю долі,

І я би хотів знати,

Як ся мі справувати.

Діти в школі ся робити

Учать й гарно говорити,

Знають тонко співати,

Кожному честь давати.

Там учаться, як на світі

Треба мудро, чесно жити,

Як ся треба справувати,
Аби всюди честь дістати...

[Духнович О. Про шкільні радості // Веселка. Антологія української літератури для дітей: У 3 т. – К., 1984. – Т. 1. – С. 130].

5. Про які методи перевірки домашнього завдання йдеться в тексті? Назвіть переваги і недоліки такого методу.

"Намалюйте" мовні портрети учителя й учня. Які мовні засоби використовує автор, щоб змалювати педагогічну ситуацію?

Охарактеризуйте стилістичні функції інтонації.

“На уроці вчитель перевіряв домашнє завдання. Дуже швидко опитуючи всіх учнів. Дійшла черга до Павла.

- Я не знаю, бо не можу швидко зорієнтуватися в питанні. Можна я ще подумаю?
  - Нічого думати, треба відповідати.
- З цього часу Павло перестав зовсім відповідати на уроці”.

[Васильченко С. З самого початку // Васильченко С. Вибрані твори. – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1963. – С.218].

6. Прочитайте текст у ролях. Проаналізуйте мовні засоби діалогу вчительки Олени й отця Полієвкта. З'ясуйте експресивно-стилістичний потенціал синтаксичних засобів внутрішнього мовлення героїні.

„...- Ну, й працюватиму ж я! Буду учениць своїх до думок глибоких привчать, до людськості, правди; буду їм книги гарні читать. Підйду до сії, до тії, всміхнуся до неї, візьму за щічку її ... Боже! Як я їх буду кохать! – Аж встала Оленка, пройшлась по прихожій, так їй гарно зробилося....

Дійшла до Оленки черга. Увіходить і справді не бере благословення. Сказала „здрастуйте”, та й стоїть, усміхається. Полієвкт зворухнув рукою, повів по столу, та й нічого. Далі схитнув головою, та:

- Розумна стала дуже, - про себе ніби, хоча почула і Оленка це, почервоніла. Мовчить.

Він: - Що завгодно? – каже сухо до неї.

Оленка: - Ви обіцяли місце мені. Так ... чи не чуть ще?

Насупив брови отець Полієвкт: - Не чуть.

- А коли ж буде чуть?
- Не знаю... Можна проситься інше куди.

Оленка нічого, повісила голову, йде.

„Так он воно що! – про Полієвкта думає. – Ось яка любов до ближнього!... Дбать у проповідях...”, а в житті ... слова одні... Значить. Єсть тільки любов до честі од ближнього! Де ж щось гарне, велике? У мріях, надіях, у книгах!... А в житті? Нікчемність, нісенітниця, зло... Стоїть пак турбуватися, корчитися, поринати у злі, в багнуці?.. Яка цього ціль? Кому це потрібне?..”

[Тесленко А. Страчене життя // Тесленко А. Твори. – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1956. – С.137]

7. Прочитайте уривки з творів. Як змальовано героїнь? Які мовні засоби використано, щоб передати їх внутрішній стан? Яку стилістичну функцію в тексті виконують синтаксичні конструкції?

7.1. „Там, на зеленій лавці, обкладеній дерниною, сперши голову на руки, сидить білява панночка з смутним обличчям. Бідна! Скрізь тепер весело, ясно, світ божий скидається на рай, а вона сумує... панна Ярина Дольська направляється на вчительку в село С. Учителька!.. обличчя дівчинине, бліде й делікатне, з виразом смутку та внутрішньої боротьби, не має в собі нічого грізного...”

Панні Ярині не до пестоців. Вона відсувається від докучливого променя й схиляється над папером, читаючи його, може, в сотий раз. Щоб здобути його, вона мусила насамперед зчинити боротьбу з собою, зі своїми, звичками, поглядами, традиціями; мусила посваритися із батьком, якого так кохає, довести до сліз та нарікання матір. Але се була тільки прелюдія, і поки тяглася вона – дівчина почувала в собі силу боротися й перемогти. Тепер же, з папірцем сим... панна Ярина... чуває, що сили її меншають слабнуть, що вона вже нездатна до боротьби. Невже в неї стало енергії тільки на прелюдію?...

Пожираючи без ладу сотні томів, Ярина вміла, однак, зібрати в головці проміння мислі, розкидані там, відгукнутися серцем на чесні й високі поривання. Природна щирість стала тут у пригоді...

Дівчина запалилася до праці, до діяльності, поклала присвятити своє життя для тих, що досі працювали на неї. Так справедливість каже. Вона буде вчителькою, вона понесе світло у темряву, потіху – смуткові, поміч – убожеству...

І ось тепер сидить Ярина над тим папером, безсило опустивши на руки русяву голівку...

Вона не рада тому паперові. Так, не рада... Ще недавно, ще позавчора, як бога з неба, виглядала його, а нині – не рада... Річ певна, що вона не зречеться своїх замірів... Вона мала все – а йде туди, де їй слід бути... І не те, щоб вона не рада була... а так, не налагодилася до нового життя, не звиклася ще з думкою, що завтра покине батьківську стріху..."

[Коцюбинський М. Хо // Коцюбинський М. Подарунок на іменини. – К.: Веселка, 1989. — С. 29 – 32].

7.2. “На столі перед нею лежить розкритий так званий сигнальний зошит, куди потрапляють всі твої гріхи, жодного Марися не пропустить. Невеличка, зграбна, прудка, у светрі, що туго облягає груди, вона схожа на студентку, на одну з тих, що час від часу приїздить до цих трудних спецшколярчат, щоб практикуватись на їхніх грішних стриженних душах. Марися гарна спортсменка, часто й після уроків залишається тренуватись з художньої гімнастики, коли спортзал вільний: натренованість почувається в її рухах, в енергійній пругкій ході, за що, мабуть, її й прозвано: Відзігорна. Уважна, доскіплива, жваво постукує по класу у своїх модельних на високих каблуках, зазирає сюди й туди, ніхто не випорсне з-під її ока. І чим її могла звабити ця школа, яка, здається, мала б лише відлякувати таких, як Марися? Бо ж поряд з малечєю тут тобі зустрінеться й бевзь, що вже на дві голови вищий за вчительку і знає на світі все, крім таблиці множення... Той курить потайки, той про втечу виношує думки з маніакальною впертістю. Вона його в музгурток, щоб на трубі грати вчився, а він їй: я вже вмю грати на всіх дверних замках і навіть на дечіих нервах! Навіщо їй це все? Влаштувалась би собі десь у місті або принаймні в селищі ГЕСу... ніби й нічого особливого в ній, не зірка світового екрана, зате з характером, про неї інші вчителі жартома кажуть: "В малому тілі — великий дух".

[Гончар О. Т. Твори: В 7 т. Т.5: Тронка: роман у новелах; Бригантину: повість. – К.: Дніпро, 1988.- С.284 – 285.]

8. Прочитайте уривок з твору. Яку характеристику вчителів і хто (автор, інші персонажі) її подає?

Подайте мовний портрет героя. Яка лексика і з якою метою використана в тексті?

З'ясуйте стилістичні функції частин мови в тексті?

„Насамперед – учитель ні до кого ніколи не ходив і сидів у своїй школі то з дітьми, то з якимись книжками. Друге – він не мав ніякого „благородного виду” і тільки одежею відрізнявся од мужиків, бо розмовляв „по-мужицькому”. Третє – він, як випускав школярів погратись, дурів, як маленький, гуляючи з їми у м'яча, ганяючи наввипередки або ще які грання вигадуючи; таку „кумедію” щодня міг бачити і старшина, і пекар, і всякий, хто бував у волості, бо школа була в одному дворі і навіть в одному будинку з волостю. Четверте – він сам собі варив їжу та ще й гурті з тими школярами, що ночували в школі. Але ж цього мало. Він був навіть неслухняний і неввічливий до начальства. Замість, щоб удовольнитись з двох поламаних лавок, що дала волость школі, і заліплювати побиті шибки папером, він намагався, щоб йому поробили нові парти, засклили вікна і навіть, щоб покрасили стару класову таблицю, начебто через те, що на їй уже крейда не пише.”

[Грінченко Б. Непокірний // Грінченко Б.Д. Твори: У 2 томах. – К.: Наук.думка, 1990. – Т.1.- С. 236.]

9. На основі запропонованих уривків творів складіть характеристики вчителів. Як описано зовнішність, готовність до педагогічної праці, манеру спілкування вчителя? Про що свідчить короткий діалог?

Які семантико-стилістичні функції виконують у тексті лексичні компоненти, дієслівні форми, синтаксичні конструкції?

9. 1. „Там побачив серед солом'яних покрівель залізний дах на невеличкому будинкові. Вгорі над дверима прибито було дошку з написом: „Народное училище”... Увійшов у чималі сіни з кілочками й гвіздками по стінах задля школярської одежі. Став, не знаючи, в які двері йти, бо перед ним їх було двос...”

Двері відчинились від штурханця ногою, і на порозі став молодий хлопець з закрученими вгору вусиками, без піджака й жилета, в самій сорочці, позакладавши руки в кишені в штани.

- Тебе чого? – спитав він, але побачивши на Романі не мужицьку одягу, повернув інакше: - Вам чого нужно?

- Мое поштеніє! – сказав Роман, простягаючи руку. – Сивашов.

Учитель дав йому й свою руку і покликав у хату. В невеличкій світличці, з ліжком, столом і кількома стільцями, був нелад, порозкидвана одяга, недокурки з цигарок, на стіні гітара й рушниця, на столі стояв недопитий чай і пляшечка з написом: „Ром”; під столом спала собака. Учитель попрохав гостя сідати і надів піджак...

Сам учитель був з таких, як і Роман: через двокласову сільську школу потрапив до вчительської семінарії. Як довчився в ній, то його мали настановити за вчителя в його рідному селі, але він сам того не схотів, бо там з ним усі будуть запанібрата. Був з тих учителів, що, вилізши з „мужиків” у „пани”, силкуються якомога дужче відрізнитися від мужика, сахаються, як нечистої сили, знатися з ним і виглядають собі якої багатой управителівни, чи дочки грошовитого глитая з мужиків, чи хоч удови якого полупанка, щоб, оженившись, покинути нелюбе й нудне вчителювання та й перейти зовсім на „панську лінію...”

[Грінченко Б. Серед темної ночі // Грінченко Б.Т. Твори в 2 т. – К.: Наук. думка, 1991. – Т. 2. Повісті. Драматичні твори. – С. 13 – 15]

9. 2. „До школи вже пізно було йти такому, як він. Через те пішов до вчителя, просячи, щоб той учив його самого, а він за те йому платитиме.

- Чого ж тебе вчити? – запитав учитель.

- Усієї науки, яка є на світі! – відказав Зінько.

- Дурний ти!... Хіба ж можна всіх наук навчити?

Одначе все ж згодився вчити Зінька дечого, і справді за рік навчив його трохи арифметики та підучив дужче розуміти книжки... Та незабаром Зінько побачив, що цей учитель і сам не дуже більше знає... та й до книги мало коли зазира, а все то в карти гуляє, то в бесіді горілочку цмулить, то з собакою качок диких стріляти бігає... А ще більше не сподобався він Зінькові тим, що на кожного селянина, хоч би якого старого й поважного каже „ти” та величається перед мужиками, що він пан...”

[Грінченко Б. Під тихими вербами // Грінченко Б.Т. Твори в 2 т. – К.: Наук. думка, 1991. – Т. 2. Повісті. Драматичні твори. – С. 153]

9.3. „Учитель Ладинської школи Євген Корецький, прокинувшись в своїй камері 18-го листопада 1905-го року, зараз згадав, що сьогодні якраз виходить два місяці, відколи він попавсь у неволю...

Знає..., що там (в селі) життя кипить, люди борються, добиваються... Горіла його душа, пориваючися й собі туди ж... Хотілося робити й боротися і було страшно жалко за своїм селом. Дев'ять років вибув він там у школі. Багато його школярів єсть таких, купчаться коло нього і Талі, як одна духовна сім'я. Скільки книг з їми прочитано, скільки розмов було!.. Трохи знання таки дано їм...”

[Грінченко Б. Брат на брата // Грінченко Б.Т. Твори в 2 т. – К.: Наук. думка, 1991. – Т. 2. Повісті. Драматичні твори. – С. 300 – 301]

10. Ознайомившись з уривком, визначте роль учителя у житті громади. Сформулюйте функції педагога у сучасному суспільстві. Обґрунтуйте власну думку.

Поясніть висловлювання: “щоб учитель нагрівав вихованців своїм духом”.

“...я чогось шкодую цих людей. Може, вони справді потрібні будучині, та з дурного розуму занапаستяться...”

- Прошу вас, пане Повсюдо... Дивіться, ні в одному селі немає вчителя. А хлопець майже закінчив гімназію. Та він стократ більше користі приніс би, збираючи до себе в замок дітей та навчаючи їх грамоти. Я навіть погоджуюсь, щоб він, коли вже на те пішло, нагрівав їх, як ви казали, своїм духом.

[Андріяшик Р. Люди зі страху]

11. Одним із основних методів виховання є метод спостереження. Він забезпечує найбільш компетентне вивчення питання, допомагає зібрати об'єктивний і великий матеріал. Важливе значення у виховній роботі має також аналіз мотивів, що спонукають учнів до того чи іншого вчинку. Цінний матеріал

дає застосування методу взаємних характеристик, коли учням пропонується дати характеристику один одному з погляду наявності якоїсь риси характеру.

Проаналізуйте поведінку педагога у запропонованій ситуації і визначте, які принципи, методи та прийоми виховання використав вчитель? Чи доцільне таке їх застосування?

З'ясуйте стосунки педагога з учнем:

- а) непривітні;
- б) дружні;
- в) товариські;
- г) ваш варіант відповіді.

Яким постає перед Вами вчитель? Чи можуть описані стосунки слугувати прикладом особистісно-орієнтованої взаємодії в системі „учитель-учень”? Чому Ви так вважаєте?

Виконайте лінгвістичний аналіз діалогу: які мовні засоби найбільш ефективно передають психологічний стан героїв.

„... – А що, Миколко, вивчив урок?

Воно встало, всміхається ... тут осміхається, а там сльози.

- Плакав, чи що? – питає учитель?

Воно так болісно:

- Ні, – далі руку до очей та й скривилосьь.

- Чого, що таке? – вчитель йому.

- Б... били.

- Хто?

- Батько?

- За віщо?

- За ...за ... – та й не доказало за плачем.

(Батько побив Миколку за те, що у них не було чого їсти, а він вередував і говорив:

- Он у людей і риба, і олія...

- І оладки, - каже, - і в школу беруть. А батько, який мав нервовий зрив від цих недостатків, побив сина)...

- А що ти? – вчитель до його.

- Ну й ... ну й гарно в вас!..

- Ну й живете ви в гарному в якому! – дивується Миколка.

- І я... А як же... як воно, як жить у такому?

- Учись – побачиш... сідай лиш, чаю вип'єш.

- Бери он і булку.

Учитель тим часом узяв скрипку, грати давай, і як загра-
загра...

- Н...не знаю... гарно... Я б день і ніч грав...
- Учись – гратимеш.
- Гратиму!.. й я гратиму? Ну й.. – глянув навкруги, - ну й життя гарне!..”

[Тесленко А. Школяр // Тесленко А. Твори. – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1956. – С. 75 - 76.]

12. Як змальовано вчителя в поданому тексті? Як, якою мірою обрана форма навчальної взаємодії є оптимальною для вирішення навчального завдання? Проаналізуйте мовлення персонажів й авторське мовлення: лексичні, морфологічні, синтаксичні засоби.

„А вб’є котрий в голову слово яке, де й треба, де й не треба носиться з ним, чваниться, хвастає ним. Не один батько жалівся:

- Прийде, – каже, - додому, што та нашто починає, глузує з матері, з тебе: он мужики ви, не вмієте так.

- Що ж це таке?

Почав Яків Петрович з ними інакше. Хто вони, - почав їм розказувать. Почав їм книжечки українські читать: Грінченка, Глібова, інші.

- Це по-нашому! – почали до його вони. – Значить, воно не сором по-нашому.... А як гарно, розборно усе. А нуте ще по-нашому, нуте...

І почав балакать з ними рідною мовою. Інакше пішло. Що розказує їм: урок або од себе що – про зорі, про сонце, про людськість, - не позіхають, не малюють там щось собі, як раніш, розуміють, слухають!”

[Тесленко А. Що робить? // Тесленко А.Ю. Прозові твори; Драматичні твори; Вірші; Листи. – К.:Наук. думка, 1988. – С. 177.]

13. Оцініть дії вчительки. Чи виправдовуєте Ви її поведінку? Намалюйте мовні портрети вчительки й учениці (лексичні, морфологічні, інтонаційні засоби, що характеризують образи). Поясніть підтекст ситуації, прочитавши твір повністю.

“Наталя справді погано вчилася, але не через те, що ніби не розуміла була, ні! Дома вона все розуміла, дотепна була розмовами, знала безліч казок та пісень. Ніхто з її подруг сільських краще від неї не вмів співати, а казки оповідаючи, вона голосом силкувалася вдавати тих звірів та людей, про яких казала. А тут... тут вона була нерозумна, бо ніяк не розуміла тих слів, що в книзі написано... Вивчившись, нарешті, співати, вона насмішила весь клас, бо прочитала: „Усердно занялся делом”, а переказала те так: „У середу занявся дом”.

– І спорел? – спиталася, глузуючи, вчителька.

– І згорів... – одказала Наталя, але, почувши, що щось не так і страшенно червоніючи, зараз же додала:

– Ні, цього в книзі не написано...

Голосний регіт не дав їй далі казати. Увесь клас реготавсь, аж сльози витирав. І в Наталі забриніли на очах сльози, але не від сміху”.

[Грінченко Б. Дзвоник // Грінченко Б. Твори в 2 т. – Т.1. – К.: Вид-во Академії Наук УРСР, 1963. – С. 433].

14. Прокоментуйте подану ситуацію. На вашу думку, як учитель мав би готувати учнів до іспиту, які прийоми при цьому застосувати?

Проаналізуйте мовні засоби діалогу, стилістичне навантаження синтаксичних конструкцій.

„Батюшка та вчителі розмовляли проміж себе і боялися за того або іншого школяра, що міг не здати екзамену.

Школярі і собі з запалом розмовляли:

– Чого ж він приїде, той пан? – допитувався маленький хлопчик, що тільки одну зиму походив до школи, у свого старшого товариша.

– А питатиметься, чи навчилися ми ...

– А він який? Страшний?

– Та хіба ж я знаю: я й сам його не бачив. Спитайся у Олексія Петровича.

– Олексію Петровичу, - а він страшний?

– Хто?

– А той пан, що приїде?

Учитель силкується впевнити, що страшного в „тому панові” нічого нема.

– А що він, битиме? – не покида свого школяр.

– Та ні! Хто ж тут сміє битися? – дуже зважливо впевняє другий.

– Е, не сміє! А як спитається, а ти й не знатимеш, то що тоді?

Тоді й битиме”.

[Грінченко Б. Екзамен // Грінченко Б. Твори в 2 т. – Т. 1. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1963. – С. 238-239].

15. Перед вами портрет голови шкільної ради. Як мовні засоби дають можливість краще пізнати характер героя? Чи зустрічаєте ви таких учителів і таких "перевіряючих" тепер?

Якими якостями повинен володіти справжній учитель? Змоделюйте "психологічний" портрет сучасного педагога.

„Член училищного совета Куценко ...їздить по сільських школах на екзамени, яко голова „екзаменаційної комісії”. Але, як непевні голосні й причетні, проклята літера та й усякі інші хитрощі російського правопису ніколи не давалися до розуміння панові членові, то він, звичайно, на екзаменах з російської мови мовчав.

На екзаменах же з закону божого та з рахунків почувався він вільніше, найбільше як справа доходила до лічби. Арифметику у межах цілої лічби він добре вивчив ще як був писарем, а директорування в банкові дало йому змогу перемогти й „дроби”, і пан член особливо на рахунках й наполягав на екзаменах. Він завсігди возив з собою свій задачник, де були папірцями й олівцем позначені задачі, які він звичайно ж безодмінно давав рішати школярам. До цього треба додати хіба ще те, що, силкуючись удавати з себе пана, він без жалю нівечив і українську, і російську мову, нехтуючи першу і не знаючи другої.”

[Грінченко Б. Екзамен // Грінченко Б. Твори в 2 т. – Т. 1. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1963. – С. 238-239].

16. Проаналізуйте мову персонажів. Визначте рівні мовної культури (за Ю.Карауловим). Складіть психологічні портрети педагогів.

„Нарешті скінчили. Пан учитель встав.

– А тех не будем экзаменовать? - спитавсь другий учитель, показуючи на школярів першого та другого року.

– Ннст... Та они умеють читать? – сказав утомлений экзаменатор, поглядаючи на годинника: було вже шість годин.

– Умієм... – несміливо мовили деякі.

– А щитать? Ну: дважди сем?

– Чотирнадцять! – гукнули всі одразу.

– Ну... – промовив член, вагаючись.

– Може, закусить би... – обіззавсь батюшка.

– Обикновенно, не мішало б... Ну, дети, - оззався экзаменатор, - значить ви тепер получите свидетельство – которие экзамен сдали, а которие нет, то учітєся, потому шо наука... то есть, шо без еї человек тьом ний".

[Грінченко Б. Экзамен // Грінченко Б. Твори в 2 т. – Т. 1. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1963. – С. 244]

17. Про порушення яких важливих педагогічних принципів у діяльності вчителя свідчить запропонована ситуація? Оцініть дії інспектора. Як, на вашу думку, слід було б інспектору відреагувати в ситуації, що склалася?

- а) стримано;
- б) накричати на учня;
- в) не звернути увагу;
- г) поговорити на цю тему з учителем особисто;
- д) ваша думка.

В уривку описані (хоч і до певної міри у видозміненому варіанті) риси, притаманні й деяким сучасним шкільним учителям. Поясніть причини „живучості” описаних недоліків.

Складіть мовний портрет інспектора.

„Сьогодні великий день у Тополівській школі: в цей день має відбутися екзамен, а на йому має бути член ради шкільної. Школа вже кілька днів готувалась до зустрічі високого гостя. Вчитель власноручно підмазував глиною стіни, ремонтував парти та стільці. Діти цікавились, чи страшний той інспектор.

– Їде, їде... – розітнувся шепіт поміж школярів.

Інспектор витяг папери і задачник з математики.

Викликали хлопця – Івана Байденка. Із законом Божим усе було гаразд, з читанням та історією – теж. Коли справа дійшла до арифметики, то перевіряючий сам почав давати приклади і задачі. На щастя хлопець знав.

Інший учень теж відповідав гарно, але як справа дійшла до арифметики, то не впорався із задачею.

– „Шо ето?” – зненацька крикнув він. – Арифметики не знають, считать не умеють! Ви учитель, ви нічого не долали! Я в училищний совет на вас подам рапорт.

Бідолашний учитель тільки крутився на одному місці. Школярі сиділи білі, як крейда.”

[Грінченко Б. *Екзамен* // Грінченко Б. *Твори в 2 т. – Т. 1 – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1963. – С. 250.*]

18. Проаналізуйте дії вчителя, його мовлення. Чи мав право вчитель так поводитися? А якою була б Ваша реакція, якби Ви були на місці вчителя:

- а) поговорив (ла) б з учнями після уроку;
- б) не звернув (ла) б увагу на папірець;
- в) вчинив (ла) б так само, як і вчитель;
- г) Ваш варіант поведінки.

Які мовні засоби використані в тексті, щоб передати ставлення автора й інших персонажів до вчителя?

„Хлопець непомітно для товаришів сунув папірець Грицькові в руки і тихо промовив:

- Од Гані... вона тебе любить.

У Грицька зачервоніли щоки, заблищали очі. Немов дорогоцінний камінь, держав у руці Грицько той папірець...

Серце Грицькове радісно стукало і щоки палахкотіли. Перечитував знов і знов... – Чим ти тут бавишся? – почувся за плечима у нього спокійний голос учителя.

Зашарівшись, Грицько не помітив, як стихло в класі, як давненько вже в нього за спиною стояв учитель і приглядався до папірця.

Грицько зразу зіскочив з місця, мов підкинутий якоюсь силою і міцно зім'яв у руці записку, спершу він почервонів, потім зблід, потім знов почервонів.

– Ану, дай мені, що там у тебе за цяцька! – промовив учитель, простягаючи руку. Грицько навіть не стямивсь, що робить, механічно подав йому зім'ятій папірець...

Учитель поволі розправив папірець, прочитав і прищурило око.

– Умгу, - протяг він, - чи ти бач, які ніжності! Потім зробив суворе лице.

– Ах ти ж шмаровоз, шмаркатий купідон, амур ти сопливий!... Бач, що йому в голові!

Потім, витріщивши страшно на Грицька очі, він трохи промовчав і різко кинув:

– До вечора в курник!... Там скоро прохолонеш до любощів.

Протім поволі став повертати голову в той бік, де сиділа Ганя. Ганя зразу стала ні жива, ні мертва.

– А ви, судариня, - на „ви” учитель звертався до школярів лише в особливих випадках. Ну та за вас ми будемо мати розмову з вашою мамою, а тепер поки що сідайте, мадмазель, - додав він.”

[Васильченко Степан. Циганка // Васильченко Степан. Вибрані твори. – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1974. – С. 252.]

19. Сформувати в дітях здатність до співчуття, співпереживання – важлива виховна мета. Який педагогічний прийом використовує вчитель для досягнення цієї мети?

Дайте характеристику поведінки вчителя. На наявність яких особистісно значущих якостей учителя вказує поданий уривок:

- а) ерудицію;
- б) гуманність;
- в) вимогливість;
- г) справедливість;
- д) педагогічний такт.

„Учитель тихо взяв Олександрю за руку і, сказавши їй кілька ласкавих слів, повів у свою хату, щоб вона там заспокоїлася. Як повернувся він у клас, то з десяток рук простяглося до нього, і в кожній руці була якась їжа.

– Натє! Дайте їй! Хай попоїсть!

Учитель глянув на дітей. Хлопці були ні в сих, ні в тих, дівчата деякі плакали.

Він забрав усе, що діти надавали, і поніс Олександрі. Але вона нічого не хотіла їсти і все плакала. Він, скільки міг, розважав її, а сам пішов у клас і звелів читати молитву перед початком науки.

Як заспівали молитву, він непомітно ввів у клас Олександрю...”

[Грінченко Б. Украла // Грінченко Б. Твори в 2 т. – Т. 1 – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1963. – С. 113.]

20. Які особистісні і професійні якості притаманні Дашковичу, а які Воздвиженському? Чи є між педагогами відмінності? (Укладіть порівняльну характеристику цих образів). Кому із поданих персонажів Ви віддасте перевагу? Відповідь обґрунтуйте.

Які таємниці володіння аудиторією знає Дашкович? Які мовні засоби використовує автор для характеристики лекції Дашковича?

„Дашкович швидко визначився між професорами своїми лекціями по історії, філософії і піддержав репутацію тієї науки, котра стояла в академії дуже добре. З кожним роком його лекції були луччі та луччі, з кожним роком росла його репутація. Не можна забути впливу його репутації на молодих студентів. Всі зібралися вперше на лекцію і сиділи лавами кругом аудиторії, державши голови рівно, як під шнурок. Дашкович промовив перше слово, і всі рядки голов, неначе по електричній течії, раптом і разом схилились вперед, насторожившись слухать. І цілу лекцію так держались голови. А його думка лилася чиста, ясна. Не було там ані одного слова зайвого, що не стосувалось до діла...”

Воздвиженський не любив науки, не поважав її, мав її тільки за спосіб прокласти собі стежку в житті і як можна витягти з неї через це грошей, їжі, напиктів. Де можна було все ж дістати іншим способом, він не жалів себе, не розбирав доброго і недоброго способу і досягав до цілі. Студенти почали записувати його лекції, але швидко покинули, бо котрий було запише, то й побачить, що там нема думок. Аудиторія Воздвиженського спорожнялась. Студенти перестали ходити на його лекції, а щоб аудиторія не була зовсім порожня, вони ходили по черзі по п'ять душ. Воздвиженський не вважав на увагу чи невагу своїх слухачів.”

[Нечуй-Левицький І. Хмари // Нечуй-Левицький І. Твори в 2 т. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1985. – С. 382]

21. Відомо, що саме інтерес дитини до навчання відіграє важливу роль у здобуванні нею освіти. Як не допустити зникнення такого інтересу ?

Проаналізуйте уривок з оповідання О.Іваненко “Маленьким про великого Тараса” і з’ясуйте, чи правий був дяк. Якими можуть бути наслідки подібного навчання?

„Після смерті батька Тарас прийшов до учителя-дяка. Сказав йому:

- Все робитиму для вас: воду носитиму, дрова колотиму, в школі прибиратиму, тільки дозвольте жити в школі і вчитись.

Дуже Тарас вчитись хотів.

Дяк погодився. Ще б пак – даровий наймит! Та більше він знущався з Тараса, ніж учив його...

Втік від нього Тарас. Він чув, що у сусідньому селі дяк дуже письменний і до того ж маляр. „Може вивчить мене!” – подумав Тарас і пішов до нього.

Та новий учитель наказав одразу Тарасові воду носити з річки аж на гору, де його хата стояла, потім фарбу примусив розтирати, а вчити й не збирався.

Пішов від нього Тарас до третього дяка, теж маляра.

- Вивчить мене малювати! – попросив хлопець... – Усе вам робитиму, що накажете.

Але той тільки глянув на Тараса і мовив:

- Нічого з тебе не вийде. Ні швець, ні кравець, ні на дуді грець...”

[Іваненко О. Маленьким про великого Тараса // Іваненко О.Д. Твори в 5 томах. – Т.2: Повісті, оповідання, нариси.Для мол.та сер.шк. віку. – К.: Веселка, 1984. – С.254.]

1.2. Школа й особистість учителя у ХХ ст.

1. Прочитайте текст, визначте тип тексту: роздум, опис, розповідь. Яким постає вчитель у поданому уривку? Які психологічні якості вчителя приваблюють учнів? Чому? Випишіть мовні засоби (лексичні, морфологічні, інтонаційні), що увиразнюють образ учителя.

Чи був у Вашому житті такий педагог? Чим він Вам запам'ятався?

Літа-літа, що ж, не спиняйтеся, летіте
 І давні дні несіть у забуття.
 Ніщо не вічне... Лиш сивенький вчитель
 В моїй душі живе усе життя.
 Він просто з лісу, з партизанських сховів,
 Прийшов у клас, змарнілий, в бороді,
 так до нас хвилююче промовив:
 – Тепер усе... Тепер кінець біди!...
 – Тепер... – І взяв шматочок крейди в руки.
 І непомітно якогось, з букви „А”
 Пішли ми в мандри по шляхах науки,
 І легко йти було, мов через луки,
 І ясно все, як двічі взять по два.
 Водив він нас Уралом і Кавказом.
 І знали ми вже про майбутній час
 Не тільки лиш із грамотних показ,-
 Уже тоді ми мріяли з ним разом
 Летіти на Венеру і на Марс.
 Було в ті дні турбот йому не мало,-
 То дров нема, чорнило замерзло,-
 І ми на вуха зсунемо шапки,
 І тулимося до вчителя, бувало,
 Немов до дуба – прадуба дубки...
 Як нині боляче, що часом, хоч і рідко,
 Через нестямство, прагнучи забав,
 Якийсь із нас вертлявий непосидько
 Йому гіркоти раптом задавав.
 Та ми його любили до нестями,
 До нього завжди бігали гуртом...
 Захворів якимось він, і до півдня ми
 Ревіли всім класом в нього під вікном.
 Де він тепер, наш рідний і хороший?
 Як вдячні ми за все, за все йому!
 З нас кожний став на нього трохи схожий,
 Хай не в усім, принаймні в одному:

у своїй, любові й вірності великій.

[Бичко В. *Учитель* // Бичко Валентин. *Вибрані твори. – Поезії. – К.: Рад. письменник, 1990. – С. 26.*]

2. Чим дорогий для вас образ учителя, описаний у тексті? Які риси педагога викликають особливе захоплення? Чому?

Який стиль педагогічного спілкування представлено в уривку?

Складіть мовний портрет учительки й учня.

„Почав, отже, і я ходити до школи. Вчила нас доброї душі старенька вчителька, Марія Андріївна, маленька, роками вже згорблена бабуся, що весь час закутувалася в теплу хустку і все – кахи! кахи! Усе кахикала... А добра, добра була ласкава та лагідна... Як закрутить, було взимку хуртовина, хутірських школярів, не пустить додому на хутір, залишить у школі на ніч, дасть кулішину чи яечні насмажить, чайком напоїть та ще й цукерками пригостить біля грубки рядно настелить, на рядно кожушину, подушку покладе, тоді чимось теплим покриває нас!

– Спіть, дітки!

А сама сидить біля столу та все читає все читає та кумекає... А вранці розбудить нас і поснідати дасть...

Любили ми свою вчительку дуже! І любили і слухали, бо мати, було, Парасці, й мені завжди наказувала:

– Слухайтеся Марію Андріївну і не дратуйте її!

Завжди могила її влітку квітами увінчана, колишні учні її пам’ятають про неї...”

[Вишня О. *Перший диктант* // Вишня Остап. *Вибране. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 401.*]

3. Прочитайте текст. "Намалюйте" психологічний портрет учительки. У чому "педагогічний секрет" виховательки? З'ясуйте стилістичний потенціал синтаксичних конструкцій.

„Коли випаде так, що під час занять з дівчатами буде Віра Костянтинівна, улюблена викладачка, то юні медички свою увагу більше віддаватимуть їй... Голос її спокійний, для них це голос фронтовички, тієї, що фото її – усміхненої, зовсім юної дівчини в шапці – вушанці – можна побачити на Дошці слави в їхньому медучилищі. Такою вона була, їхня Віра Костянтинівна, що,

посріблена тепер сивиною, з поглядом пригаслим, сидить серед них, з обличчям аж ніяк не першої молодості. Невже мине час, і вони, її вихованки, теж стануть такими?

Віра Костянтинівна особа самолюбива, з неї тепер не скоро видобудеш слово, проте дівчатам далі мовби вгадуються її думки: для доброго діла серця не шкодує, казала вам і кажу. Може, випадє, дівоньки, так, що котрійсь із вас самій незабаром доведеться звідати тих тропіків, – тоді переконаєтесь, на що людське серце здатне...”

[Гончар О. *Берег любові* // Гончар О. *Вибрані твори*. – К.: Дніпро, 1984. – С. 310.]

4. Як відомо, предметом дидактики є взаємодія між учителем і учнями. Там, де відсутня співпраця, відсутнім буде і навчання. Дітям імponує дружній тон, ставлення з повагою і довірою. Виходячи з цього, охарактеризуйте стосунки педагога з учнями. Які методи і прийоми учитель використовує для досягнення педагогічної мети?

Чи створена внутрішня мотивація спільної роботи, установка на активний пошук?

Проаналізуйте мовні особливості діалогу. Які типи речень за інтонацією переважають у тексті? Чому?

Охарактеризуйте мовлення вчителя. У чому секрет привабливості такого мовлення.

„Діти розсипались кругом столу: той за книжки, другий тягне брусочок, інші через плече Петра Михайловича зазирають на папір.

- Що це за риба намальована?

- Е, ні, так не можна, друзі мої. Про все довідаєтесь у свій час. А тепер закликаю до порядку!

Ущухли.

- Покладіть всі речі на місце!

Поклали.

- Перш ніж почати працювати із цим приладдям, мусимо оцю роботу – показав Петро Михайлович малюнок на папері, – розібрати по кісточках і знову скласти. Це рисунок моноплану!

- То будемо моноплан будувати?

- Моноплан! Моноплан! А що? На моє вийшло! – радів Андрій.

- Прошу посідати – поговоримо до ладу!

Посідали.

- Перш ніж почати з вами працю, мушу сказати вам ось що: ви, певне, не гаразд уявляєте собі, яку складну роботу беремо ми на себе: робота має бути морочлива, довга, і, може, здаватиметься навіть нудною.

- Ні! Ні! Робота цікава!... – гаряче запротестували з усіх боків.

- Ви послухайте мене! – спинив їх Петро Михайлович. – Я ще раз кажу – робота може здатися в який час нудною. Треба буде перечитати і зрозуміти оці книжки, треба гаразд вивчити малюнки, треба багато виконати дрібної роботи. Ви в оцій роботі ще нічого не розумієте, я хоч придивлявся до цього в Києві, але теж не зовсім певний у собі - і тому задалегідь треба приготуватись до всього. Може, по-першу не буде нам удачі. Але я вірю – коли візьмемось за діло терпляче, уперто і уважно, ми доведемо його до краю. Літун обіщався нам допомагати: коли буде потреба – будемо писати йому листи, або їздити у Київ...

Посідали так, щоб усім було зручно.

- От це буде перша спроба – побачимо, які ми будемо в серйозній праці. Ну, візьмемось до цієї риби. – Петро Михайлович розправив план на столі, всі щільно обсіли його. Приготувались. Почали. Петро Михайлович взяв в руки олівець і почав пояснити план:

- Оце має бути рама, або фюзеляж... Чусте, фюзеляж.. До нього прироблюють всі інші частини аероплана. А це – крила, або підтримні поверхні. Аероплан, як і паперовий змій, тримається в повітрі через те, що повітря тисне на ці його поверхні; отже, ці поверхні мають бути якнайменші, а пазом із тим і міцні... Ми зробимо поверхню з однієї суцільної дощечки або з оцих бруків. Вони звуться лонжеронами...”

[Васильченко С. Авіаційний гурток // Васильченко С. Чайка. Вибрані твори. – К., 1974. – С.197-198].

5. Чому промова вчительки схвилювала учнів? Які мовні засоби вживає автор для змалювання ставлення до особистості вчительки?

„Ніяка промова не могла дужче зворушити юні натури учнів, викликати більшу схвилюваність, ніж ці прості слова. В устах молодой вчительки голос народу пролунав невмирущим тисячорічним дзвоном, немовби звідкілясь здалеку засурмили над Дніпром

прадідівські сурми, заіржали коні на степових пагорбах, потягло потом і кров'ю древніх січ. Все кликало на подвиги”.

[Довженко О.П. Повість полум'яних літ // Довженко О.П. Повість полум'яних літ: Повісті. Оповідання. Публіцистика. – К.: Молодь, 1984. – С. 58.]

6. Визначте, які поетичні засоби використав письменник для змалювання портрета вчителя? Які семантико-стилістичні функції виконують питальні, окличні речення, звертання, повтори слів?

Поясніть підкреслені рядки.

6.1. „Сонечко встає, і в росі трава,
Біля школи в нас зацвітають віти.
Вчителько моя, зоре світова,
Де тебе питать? Де тебе зустріти?

На столі лежать зошитки малі,
І роботи час проганяє втому.
І летять, летять в небі журавлі,
І дзвенить дзвінок
Хлопчику малому.

Скільки піросло й полетіло нас
В молодій весні, в колосистім полі,
А у тебе знов та ж доріжка в клас,
Той же явір наш
Під вікном у школі.

Двох синів твоїх узяли фронти,
Бо на рідний край впала чорна злива.
В партизанську ніч посивіла ти,
Як в тяжкий мороз
Непожата нива.

Знов щебече юнь і цвіте трава,
Пізнаю тебе в постаті несхилій.
Вчителько моя, зоре світова,

Раднице моя
На Вкраїні милій!

[Малишко А. С. Вчителька // Малишко А. С. Вибрані твори. – К.: Рад. письменник, 1990. – С. 108.]

6.2.,,...Тоді ввіходила привітна
Наталія Павлівна у клас
В сірєнькій блузочці пригожій,
Очей незнана глибина,
Та іноді, мов ранок гожий,
Було, подивиться вона,
І ти, не маючи причини,
Усе розкажеш о тій порі,
Що свому другу сірячину
Закидав сніжками в дворі,
Що різав парту на уроці,
Ховав од сторожа ключі,
Нову пригоду мав на оці
Павлуші вигadaв вночі,
На пера помінявся вчора,
А книжки не вернув назад.
Таке на себе наговориш,
Що потім будеш сам не рад!
Вона подивиться з докором,
Але за тим суворим зором
І посмішка, й міцна любов.
Ти будеш радуватися знов.
Роздасть нам зошити з диктантом,
Нехай хоч грім, нехай дзвінки,
Усе забудеш: - Хлопці, гляньте! –
Мерщій листаєш сторінки.
А там, бува ж, не підвезе,
Стоять дві літери „НЗ”.
Наталя Павлівна! Охоче
Списав би справи немалі,
Як ви працюєте всі ночі.
Як гасне лампа на столі,
Як вас попросять до колбуду –

На репетицію пора.
 І ніч мине, і ранок буде,
 І в клас наб'ється дівтора.
 Ще скільки буде очевидця
 Писать поему день по дню
 З дівчат, що в платтячках із ситцю,
 Серцями, повними огню,
 Дітей навчають перших літер,
 Обравши непомітну путь,
 Та слів не кидають на вітер,
 А мрій комусь не віддають.
Ще слово зродиться нове –
Їх скромна справа оживе”.

[Малишко А. С. Вчителька // Малишко А.С. Вибрані твори. – К.: Рад. письменник, 1990. – С. 128.]

7. Які риси вчительської професії відтворює поет в образі героя твору? Як автор передає захоплення учнів своїм учителем? Які лексичні засоби і синтаксичні конструкції і з якою метою використані в тексті?

„Учитель мій! Як ми тебе любили,
 Як слухали тебе в полоні юних мрій!
 У пам'яті моїй тримає років сила
 Твій тихий карий зір і кашель твій сухий.
 Твій добрий зір в моїй уяві лине...
 Чи сніг летів, чи квітнув теплий май.
 Ти вчив любити подвиги людини,
 Красу труда й безсмертний рідний край.
 І хай з тих днів згубили лік ми рокам
 Завжди, завжди, як сонячний салют,
 Для нас сіяє подвигом високим
 Твій благородний безкорисний труд”.

[Сосюра В. Учитель // Сосюра В. Вибране: Поезія та проза. – К.: Рад. письменник. – 1989. – С. 151.]

8. Прочитайте текст. Чи реалізована мета і функції навчання? Оберіть оптимальний, на Вашу думку, варіант поведінки педагога:

- а) ми б вчинили так само, як і Олена Василівна;
- б) ми вислухали відповідь учня повністю;
- в) ми поставили учневі двійку;
- г) ваш варіант поведінки.

Аргументуйте свій вибір.

Дайте характеристику мовних засобів діалогу.

„Упевнено підійшов він до столу. Хоробро взяв білета і зблід...

– 23, Олено Василівно.

– Що там у 23?

– Ралелопоподід.

– Як-як? Що ти сказав?

– Паралелеопі – пі...

– Ну-ну?..

– Пі... пі... пі...

...Розгнівалась Олена Василівна, похитала головою:

Не „пікай” ти краще, мов курча! Іди собі, не страмися сам і не страми мене. Восени складатимеш, а літо попрацюй, як слід...”

[Вишня Остап. Паралелепіед //Вишня Остап. Вибране. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 305.]

9. Прочитайте вірш. Виконайте семантико-стилістичний аналіз фраземи "вчительська доля". А якою ви уявляєте свою вчительську долю?

„Знову шумлять журавлині ключі

На видноколі,

Молодість вічну дарує тобі

Вчительська доля.

Лист золотавий так щедро до ніг

Стелить тополя,

Ночі недоспані й радісний сміх –

Вчительська доля!

Радісне сяйво дитячих очей,
 Пошуки вічні
 Вчительська доля дарує тобі,
 Доля велична,
 Щедрість осінню і вічні жнива,
 Радості й болі,
 Крила орлині тобі берегла
 Вчительська доля.

Вчительська доля відкрила тобі
 Душу дитини,
 Вчительська доля так щедро вплела
 В коси сивини.
 Ключ журавлиний удаль відліта
 На видноколі,
 Хай посилає щасливі літа
 Вчительська доля”.

[Мельничук Г. Вчительська доля // Початкова школа. – 1999. - №10. – С.2.]

10. Визначте ключові слова поезії І.Драча. Виконайте лексико-семантичний аналіз слова "школа". Випишіть тропи, що увиразнюють професію вчителя, дайте їм характеристику. "Намалюйте" словесний портрет учителя.

„Болять майбутнім, школо, твої груди –
 Нехай святиться твій простий поріг!
 Це вчителі, найкращі наші люди,
 Готують старт для всіх крутих доріг.
     Так, Вчителю, вже істина ця сива,
     Хай все в книжках – хіба ж в книжках усе?!
     Бо неповторність людська, як росина,
     Всеможне сонце в крихточці несе.
 Неси, як пташку, мрію їм безсонну,
 Щодня їм поклювати дай зерна
 І в корінці пізнай шумливу крону,
 Щоб в небі вкорінилася вона.

Це вчителі, найкращі наші люди,
 Плекають нас для всіх крутих доріг.
 Болять майбутнім, школо, твої груди –
 Нехай святиться твій простий поріг!”

[Драч І. Болять майбутнім, школо, твої груди // Українська дитяча література. Хрестоматія: У 2 ч.: / Упоряд., вступ. ст. та біогр. нариси: І.А.Луценко, А.М.Подолінний, Б.Й. Чайковський. – К.: Вища шк., 1992. – Ч.2. – С. 271]

11. Якими мовними засобами Остап Вишня передав захоплення образом своєї вчительки? З'ясуйте семантико-стилістичні функції епітетів, використаних у тексті.

„Вчила нас доброї душі старенька вчителька, Марія Андріївна, маленька, роками вже згорблена бабуся, що весь час закутувалася у теплу хустку... А добра, добра була, ласкава та лагідна... Як закрутить було узимку хуртовина, хутірських школярів не пустить додому на хутір, залишить у школі на ніч, дасть кулішину чи яечні насмажить, чайком напоїть та ще й цукерками пригостить. Біля грубки рядно настелить, на рядно кожушину, подушку покладе, тоді чимось теплим покриває нас!

- Спіть, дітки!

А сама сидить біля столу та все читає, все читає та кумекає... А вранці розбудить нас і поснідати дасть...”

[Вишня Остап. Перший диктант // Вишня Остап. Вибране. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 401]

12. Які риси вчителя змальовані в тексті? Які мовні засоби використовує автор, щоб передати ставлення вчителя до учнів?

„...В другому класі дожидалися вчителя з нетерплячкою, особливо ті, що цього року перейшли в цей клас.

Другий клас у двокласовій народній школі різко одзначається од дрібнішого школярства...

Розмова між учителем і школярами тиха, лагідна, відносини щирі, і трудно згодитися, що колись, у середині року, не раз буде вчитель, почервонівши до ушей, тупати ногами, кричати, аж охрипне,

викикувати грубі слова. Незчулися школярі, коли вдарив дзвоник, - хотілося ще сидіти.

... Діти любили вчителя за його доброту і чуйність...”

[Васильченко С. Циганка // Васильченко С. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1974. – С.96.]

13. Складіть мовно-психологічний портрет учителя. Які риси характеру педагога викликають особливе захоплення? Хто розповідає про вчительку? Які мовні засоби використовуються для змалювання образу Ганни Антонівни?

„Наша вчителька Ганна Антонівна не люблять, коли я про них розповідаю. Вони тоді аж сердяться... А як же мені не розказувати, коли про Ганну Антонівну ще й книгу писати слід, щоб усі знали.

Вони дуже тендітні, худенькі, де в них та душа держиться... Та завжди чистенькі, платтячко випрасуване, комірець білесенький, черевички охайні, - тими підборами, як маком, дріботять – тук та тук. Ось вже двадцять років, як я з ними в одній школі – вони вчителька, я – коло вішалки. А й до мене Ганна Антонівна дітей вчили, - років знову двадцять ще до мене... сорок років як однісінький день... Ганні Антонівні квіти приносять... додому цілим роєм проводжають...”

[Яновський Ю. Ганна Антонівна // Яновський Ю. Оповідання, романи, н'єси. – К.: Наук. думка, 1984. — С.111 – 112].

14. Проаналізуйте дії учительки у запропонованій ситуації. Чи правильно вона вчинила, не дозволивши дівчинці принести ляльку до школи, чи прагне зрозуміти стан учня? Який метод виховання був нею застосований?

Охарактеризуйте мовлення вчительки. З'ясуйте семантику дієслів у тексті.

„Мар'янка дуже любить свою ляльку Тетянку, вона скучає за нею в школі і одного разу навіть наважилася попрохати свою вчительку Надію Володимирівну, щоб вона дозволила брати Тетянку до школи.

– Дозвольте, Надіє Володимирівно, хоч раз у тиждень, щоб Тетянка моя зо мною до школи приходила, - прохала Мар'янка вчительку.

– Не можна, Мар'яночко, вона тобі заважатиме! – відмовила вчителька.

– Вона дуже сумує вдома сама! – прохала Мар'янка.

– Нічого, хай посумує, радісніше тебе зустрічатиме, як ти додому приходитимеш! – посміхнулася Надія Володимирівна.”

[Остан Вишня. Чудесні пташки // Остан Вишня. Вибране. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 211.]

15. Оцініть поведінку вчителя щодо учня. Чи є типовою подібна ситуація? Запропонуйте свої варіанти вирішення педагогічної ситуації. Як цю ситуацію вирішує автор? Прочитайте твір повністю.

Які мовні засоби використовує автор для змалювання образів учительки й учня?

„Це трапилось на останньому уроці. Ганна Василівна роздавала учням зошити з домашнім завданням з російської мови. „Бурма!” – викликала вона. Коли хлопчина підійшов до столу, вчителька простягла йому зошит.

– Ти, Бурма, соромився б подати таку роботу, - сказала вона. – Брудно, неохайно і до того ж кілька помилок.

Ганна Василівна й зараз пам'ятає вираз школяревого обличчя, коли він розгорнув зошит і побачив двійку. Кров хлинула йому в обличчя, почервоніли навіть кінчики вух. Школяр спідлоба кинув на вчительку швидкий погляд і враз розірвав зошита надвоє...”

[Донченко О.В. Розірваний зошит // Донченко О.В. Золота медаль: Твори. – К.: Рад. школа, 1983. – С. 430. (Пед. б – ка. Світ в образах)]

16. Уявіть себе на місці вчительки. Оберіть оптимальний, на вашу думку, варіант поведінки педагога в цій ситуації:

а) поводитимемося так, як Матильда Петрівна;

б) погодимося з учнем;

в) скажемо хлопчику, що це дуже цікавий малюнок, а потім запропонуємо їй намалювати горщечок.

Як у тексті реалізується 2учительський тон"? Поясніть фразему "вчительська принциповість".

Проаналізуйте синтаксичні засоби, які автор використовує для змалювання ситуації?

„Діти почали малювати. Олесь старанно скрипів олівцем і натхненно прицмакував. Коли ж учителька зупинилася біля його парти, із зошита на неї презирливо примруживши око, дивився дятел; чого тутечки?

– Олесю, адже я наказувала всім малювати горщечок, - суворо сказала Матильда Петрівна. Їй сподобався дятел, але вона добре знала, що таке вчительська принциповість, тому й додала:

– Я поставлю тобі двійку.

У класі увірвався гамірець. Відмінники дивилися на свого вчорашнього побратима співчутливо, а ті, хто вчився через пень-колоду, з радістю чекали на те, що їхнього полку прибуде. Олесь зібрав книжки, виліз з-за парти і рушив до дверей.

– Куди це ти? – здивувалась учителька.

Олесь похнюпився.

– Я так не хо!

– Як це - так?

– Дятла хочу малювати.

Доки Матильда Петрівна думала про долю свого авторитету, Олесь вийшов у коридор, похапцем натяг пальтечко і опинився на ганку”.

[Гютюнюк Г.М. Дивак //Гютюнюк Г.М. Вибрані твори: Оповідання, повісті. – Дніпропетровськ: Січ, 2000. – С. 189-190.]

17. Проаналізуйте подану ситуацію. Які події схвилювали Вас, спонукали замислитися? Визначте ключові слова цієї поезії, виконайте їх кореляцію з образом учителя?

Ви кажете – книжки... Тож про книжки.
В дитинстві це було. Десь років десять
Мені збулось. До батька на роботу
Ходив я день у день у літню пору.
Насіння бурякове з молодицями
На трієрах я чистив, мив підлогу

І дах латав – смоли та глини трохи...
 А по роботі - бравсь за книжку. От!
 Сяду на вигоні у затишку між мальв
 Та й поринаю геть у Вальтер Скотта.
 Аж тут учитель йде старий, кульгає...
 Читати любиш? – він мене питає...
 - Пішли до мене – дещо дам на прочит... –
 Іду за ним, бо книги в прірву манять.
 А в нього в хаті ...
 книжки які, таких нема на світі!
 Забувши все, я поринаю у світ
 Такий манливий і такий бездонний,
 Такий гарячий, спалений такий.
 І вперше я побачив його усмішку,
 Коли у мене руки затремтіли,
 Коли на лаву я поліз, на стіл,
 Аби дістати книжку щонайверхню!
 У золотій самотині дитинства
 Я пам'ятаю вчителя старого.
 ...мабуть, навек я від учителя
 Забрав прокляту і святу любов
 До книжки, до її душі бездонної...”

[Драч І.Ф. Старий учитель // Драч І.Ф. Вибрані твори у 2 т. – Т.2: Вірші та драматичні поеми. – К.: Дніпро, 1986. – С. 57]

18. Прочитайте текст. Якою постає вчителька в уривку? Які мовні засоби виразняють її особистісні і професійні якості? Проаналізуйте семантику мови очей, жестів.

„... Мені про свою маму писати, мабуть, найважче. Вона – вчителька.

І ось мені треба писати вчителеві про вчителя. А сама я – тільки ще учениця. Сказала я мамі, що мені треба про неї писати, а вона аж засміялася:

- Ну от і напиши, подивлюся, скільки ти граматичних помилок наробиш.

Просто біда мені з моєю мамою. Що не напишу, а вона одразу: „А де кома? Отут перед „а” треба кому ставити... А де твій знак питання? А де дві крапки?..”

Але ось раптом у квартиру дзвінок. Мама відчинила, і я бачу, як змінилася на виду:

- Володя?.. Яременко?.. – питає.

А на порозі стоїть льотчик з букетом квітів, ну зовсім ще молодий, і каже:

- Так, це я, Оксано Семенівно, ваш учень, колишній шибеник і зірвиголова Володя Яременко...

- Та який же ти дорослий став, - каже йому мама і почала жартувати: - А слово „знання” тепер з двома „н” пишеш чи з одним?

А в самої радісні сльози на очах.

- Знаю, знаю, Оксано Семенівно, - каже до мами льотчик. – Всього ви мене навчили. Ви ж мені путівку в життя дали. Та не тільки мені...

...тільки тоді я зрозуміла, скільки ж то мамі довелося з ними працювати, щоб, як каже льотчик дядя Володя, дати їм путівку в життя.

Тепер я знаю, що вчитель не тільки навчає мови, літератури, історії, географії, а ще й навчає любити всі професії, як моя мама.

Так, це правда, що вчитель дає людям путівку в життя”.

[Ткач Д. Вчителька]

19. Про які рецидиви педагогічного мислення сигналізує поведінка вчителя?

Чи повинен душевний стан учителя впливати на учнів?

Уявіть себе на місці Василя Петровича. Яку б оцінку Ви поставили учневі?

- а) „двійку”;
- б) нічого б не поставили;
- в) Ваш варіант поведінки.

Чи можна таким способом завоювати довіру, авторитет? Аргументуйте свій вибір.

Поміркуйте, які мовні засоби використані, щоб передати напруженість ситуації.

Проаналізуйте інтонаційний рисунок мовлення вчителя. Відзначте, які слова ви вимовите з інтоною емотивності, гніву, роздратування.

„У Василя Петровича не вистачало часу, і він переказував урок поспішно, швиденько, скоромовкою, весь час зазираючи у підручник...

Та ось тепер, після репліки Аркадія люто розгнівався Василь Петрович. Таким його ніколи не бачили. Він враз почервонів і метнув жорстокий погляд на Трояка.

– Що? – раптом скрикнув Василь Петрович якимось дивним високим голосом. – Ти... ти смієш мені вказувати, скільки разів і що я розповідаю?

Весь клас припишк. Ніхто не поворухнувся. Але учитель швидко схаменувся. Стримуючи себе, промовив:

– Годі! Треба ділом займатись. Ось іди, Трояк, і покажи своє свідоме ставлення до географії.

Аркадій пішов до дошки.

– Розкажи нам... розкажи про економіку, природні багатства і промисловість Іраку. Покажи на карті Урал. Запитання нескладне.

Аркадій сміливо підійшов до карти, покресленої синіми жилками рік, крапками міст, червоними смугами кордонів. Показав Ірак, але заліз на півночі в океан, а на півдні в Аральське море виїхав.

– Ти виявляєш небажані і несвідомі тенденції заповнювати чужу територію. Щоб ніхто не ображався на нас, ми поставимо тобі „незадовільно”, значить, сідай...

В класі зашелестів притамований смішок. Аркадій ображено почав виправдовуватись:

– Я випадково заліз. Я...

– Розумію, розумію... Але „нз” ставлю тобі не випадково. Знати треба. Сідай!”

[Копиленко О. Дуже добре //Копиленко О. Твори. – К.: Рад. школа, 1989. – С. 75].

20. Перед вами авторський портрет учителя. Які особистісні якості йому притаманні? У чому щастя вчителя?

Випишіть тропи, вживані в тексті, і поміркуйте, як епітети, метафори відображають стан душі вчителя.

„Був і я маленькою сірою пташкою,
 Аж поки дітей не пізнав, як райдугу,
 Коли є щось в мені і доброго – все від дітей!
 Від найяскравішої райдуги людства.
 Всі суперечки, всі бої мої –
 Яка нікчемна і мала біда моя
 Поряд з великим щастям – бути з дітьми!
 Щодня чекав я з нетерпінням ранку,
 Щоб утопитись у дитячій щебеті,
 Щоб захлинутись у дитячій вереску,
 Як щастя є – воно поміж дітей.”

[Драч І.Ф. Дума про Вчителя // Драч І.Ф. Вибрані твори: В 2 Т. – Т. 2.: Вірші та драматичні поеми. – К.: Дніпро, 1986. – С.184]

21. Ознайомившись із запропонованою ситуацією, схарактеризуйте дії вчителів та їхнє мовлення: лексичні, синтаксичні особливості, модусні оператори (емотивні знаки засудження, зауваження, коментарі).

„ТТД... ТТД.. - вголос міркував Леонід Йосипович, фізрук, вислухавши Ольгу Григорівну: — Товариші, зачекайте, зачекайте.. щось подібне вже було... Ага, пригадав. Сталося це перед Жовтневими святами. Заходжу в десятий клас, а там ледь до бійки не доходить. З'ясувалося: Шатьку Максиму хтось записку підсунув, я її читав. У ній було... Точно не можу переказати, але зміст такий: поклади калькулятор там, де взяв. Не послухаєшся — тобі глина. І підпис: ТТД. Я ці літери точно запам'ятав.

- За Максимом такий грішок водиться,— підкинула словечко старша піонервожата Любов Миколаївна.

- От бачите, і я тепер пригадав одну халепу з ТТД,— підтримав розмову керівник шостого "Б" Віктор Іванович.— Знаєте яку? Здається, у вересні це було. Дружина принесла дітям кавун, с Здоровий, гарний! На трасі купила. Але на ньому була позначка ТТД. Мені тоді теж на думку не спало, що це зроблено з певною метою.

В учительській запала тиша, яка тримала всіх у напруженні. Її порушила Ольга Григорівна:

- Маестро... Пробачте, Марочкін на ходу зметикував, що ТТД — це прізвище, ім'я, по батькові Годоса. Я ледь не повірила йому.

- Схоже на те, що в школі діє якась дивна група, яка з лінощів не знає, чим зайнятись,— походжаючи по кімнаті, висловив думку фізрук.

- Виходить, що так. Хуліганство! Зіпсувати хлопцеві піджак! За що? Цій справі треба надати широкої гласності, бо, чого доброго, скоро і ми познаходимо в своїх кишенях записки загадкового ТТД,— Ольга Григорівна машинально сунула руку в кишеню костюма.

- Я перепрошую,— втрутилась старша піонервожата.— Історію з ТТД справді не можна залишати непоміченою, але... не треба поспішати. Може, спробувати спочатку встановити, хто є застрільником групи. А то сполохаємо і все діло зіпсуємо.

[Троценко О.Г. Фантазія сьомого уроку: Повість: Для серед. шк. віку. – К.: Веселка, 1989. – 143 с. – С. 28-29].

22. Виконайте аналіз педагогічної ситуації: поведінку вчителя і учнів, репліки комунікантів. Визначте, які основні напрями повинні бути в роботі класного керівника в такому колективі?

З'ясуйте стилістичні функції лексичних засобів у тексті. "Намалюйте" мовний портрет учительки з урахуванням аналізу семантики мови жестів, мовлення.

„У шостому „Б” ніщо не віщувало грози. І раптом... Слова важко підібрати, аби точно визначити ситуацію. Комедія та й годі! Почалась вона з нічого. Вчителька історії, Ольга Григорівна, приготувалась опитувати учнів, коли у клас влетів спітнілий Годос.

- Заспокойся і поясни, чому спізнився, - стримано сказала вчителька.

Годос прилизав чубчик, заметушився, повернувся, щоб щільніше причинити за собою двері, і в цей момент клас здригнувся від реготу.

- Що сталось? - Ольга Григорівна, постукуючи олівцем по графіну, заспокоювала клас.

- Годоса промаркірували, щоб не загубився серед диких качок, - пирскнула дівчинка на першій парті.

Два роки тому на ставку, що густо заріс очеретом, поселилися крижні, чирки, лисухи. Вони спокійно плавали, виводили потомство. Люди не чіпали їх. Нікому й на думку, не спадало полювати на ставку.

Тодос збагнув швидко: дістав довге вудилище, почепив на гачок шматок булки - і в очерет. Та й не один, а з ватагою. Батьків не раз викликали в школу, сільраду, штрафували, а Тодосові хоч би що. І ось тепер сталося: на спині Тодоса білою фарбою було виведено літери ТТД, а під ними красувалася качка.

- Що ти зробив з собою? - вжахнулась Ольга Григорівна. - Обережно знімай піджак, бо фарба свіжа, вимажешся.

Тодос почервонів, аж заїкатися став:

- Н-не знаю... Піджак мій... Хтось із-з наших. Я знаю, з-з наших. - І до Забара: - Бароне, чого посміхаєшся? Твоя робота?!

- Ти що, м'яса об'ївся?! - відрізав Забара.

- А хто ж?! Я тобі покажу! В порошок зітру!

- Тодосе, не кричи, ти в класі не один. Мерщій у майстерню, там є розчинники, попроси хлопців, щоб почистили,- мовила Ольга Григорівна і звернулася до класу: - Признайтеся, хто додумався до такого штукарства?

- Яке штукарство? - піднявся Марочкін. - Тодосу захотілось увіковічити своє ім'я в аббревіатурі. Зараз модно так. От і написав: ТТД - Тарахуна Тодос Данилович...

Клас онімів. Ольга Григорівна на якусь мить розгубилася. Потім сказала:

- Ну й Марочкін! Язик у тебе...

- А хіба не так? - Колька напустив на себе міну ображеного. - Так! Так! - заступився Забара, а на вухо прошепотів Марочкіну: „Молодець, Маестро, тобі в клубі веселих і кмітливих ціни не буде”.

Уся школа знала, що Марочкін за словом у кишеню не полізе. Начитався книжок, журналів - легко, невимушено шикуює своєї ерудицією. Ольга Григорівна так і не второпала, що до чого. Її здивував не так Тодос із своєю черговою витівкою, як Марочкін. В учительській вона задумливо розкладала зошити, папери, а перед очима стояв Колька. Не по роках самовпевнений, гоноровитий, не кожний дорослий насмілиться так поводити себе з подібної ситуації. «Маестро...- усміхнулася вона - влучне прізвисько дали йому... Славний хлопчина. І все ж таки, що між ними сталось? З Тодосом грубо пожартували чи, може, в нього справді вистачило розуму наліпити ТТД? А качка?.. Зійдуться колеги, розкажу...”.

[Троценко О.Г. Фантазія сьомого уроку: Повість: Для серед. шк. віку. – К.: Веселка, 1989. – С. 26 - 28].

23. Яким змальовує автор учителя? Які форми спілкування обирає вчитель з учнями? Які наслідки такого спілкування? У чому виявляється виразність і багатство мови вчителя?

Поміркуйте, які риси характеру вчителя, описані в тексті, важливі для вас?

„Нам кожному дісталась
Часточка
Учителя
А весь він був широкий,
Наче степ,
По артезіанському глибокий...
Як зараз пам’ятаю:
Шлях від школи...
Нам так подобалось проводити його
Після уроків!..
У степу холола
Прозора тиша, що не ранила –
Голубила нам слух.
Пшениці теплий дух.
Під хмарами високими
Такі звичайні
Архіпелаги соняшників, материки гречані...
Степ думок.
Учитель мов продовжував урок, -
Він нам казав:
– Міцне і дуже, мудре і веселе, що в книгах, -
від народу взяте! –
Він знав, що мовив.
Він пройшов крізь час,
А час - крізь нього...
Чого учив нас він?
Як добрим бути
І вдячним за добро,
За хліб людський...
І співчуття нас, людяності вчив,
Хоча ж за людяність не платять.
Ліниві хитруни ще й поглузують з доброти

Ні-ні, добреньким він не був. Учитель наш!

Ненавидів людців з глухою совістю
й смілим сумлінням

І зневажав отих, що мріяти не хочуть,
Казав про них він: - Животоголови!..

О, чуєш земле, добра й тепла

Із травами щасливими і птахами,

З пшеничним степом,

З трудовою радістю людською,

Ти чуєш голос нашого Учителя?

– Будь сильним, але й мудрим,
багатим, але й щедрим, -

він учив...

А ми ішли із ним, -

Проводили ж його, любили! –

І вперше думали про несумісність зла й добра,

Брехні і правди...

І вчилися розуміти гарне в людях.

[Коломієць В. Учитель //Коломієць В. Твори. – К.: Дніпро, 1991. – С. 56].

24. Чому хвилює цей уривок? Над чим примушує замислитися?

Чим близькі образи мами і вчительки? "Намалюйте" їх мовні портрети, прочитавши твір повністю.

Чи часто Ви згадуєте школу, вчителів? Які це спогади – зворушливі, приємні, світлі чи неохочі, прикрі, важкі? Відповідь проілюструйте.

„Просте, звичайне слово, яке щодня повторюємо і ми, і наші діти. А скільки воно таїть у собі найкращих, незабутніх спогадів! Скільки пов’язано з ним вдячних перемог і звершень у кожної людини! Учитель не тільки навчив нас писати й читати ці слова, а й допоміг збагнути їх глибинний зміст, прищепив нам почуття обов’язку, допоміг поступово знаходити своє місце в житті...”

Коли я вперше приїхав з села до великого індустріального міста і зайшов на квартиру відомого українського поета, то побачив у нього

над робочим столом портрет посивілої жінки з глибокими розумними очима.

Мати? Ні. Видатний поет не був схожий на неї. І я, після довгої розмови наважився запитати.

– Хто вона ця жінка?

Поет підвівся з крісла й тихо, але урочисто відповів.

– Моя перша вчителька. І якщо не в кожного з нас є такий портрет під склом, то я певен, кожний з нас носить дорогий образ у своєму серці”.

[Кучер В. С. Учитель // Кучер В. С. Твори у 2 т. – К.: Дніпро, 1991. – С. 86.]

25. Ознайомившись з уривками оповідання, визначте, які методи навчання застосовувалися під час уроку. Чому учням було цікаво з учителем?

Які мовні засоби характеризують поведінку вчителя?

„...За роялем сидів молодий і веселий дядя, він грав, співав різними голосами, – то басом, коли за гарбуза, то тоненько, як дівчинка, коли за огірочки, то шамкав, як дід.

- Ану, роти більше розкривайте, діти! – командував він. – Машо. Що ти там шепочеш? – І він показував як Маня шепоче.

- Ну, а тепер потанцюємо! Діти, живо в коло! Потанцюємо „полотерів”. Знаєте, як вони підлоги натирають? – І він заспівав: "Каблук, носок і два притопи! Каблук, носок і два притопи!"

Галя любила потанцювати.

Вона швидко збагнула, в чім справа, ноги жваво заходили, а сама почала приспівувати:

- Каблук, носок і два притопи! Каблук, носок і два притопи!

- Ось ти, чорненька, добре робиш! – похвалив її Валентин Іванович, - так діти звали вчителя. – Ходімо на середину, вдвох покажемо.

І знову дзвоник перешкодив. Хай би хоч цілий день уроки тяглися...”

[Іваненко О. Галочка // Струмок: Казки, вірші, оповідання. - Харків:МОСТ-Торнадо, 2001. – С.104-105].

26. Прочитайте уривок. Які риси вчительської професії відтворює письменник в образі героїні твору?

У чому виявляється виразність і багатство мови вчителя? Охарактеризуйте тропи, мету їх уживання в тексті.

„Вже жовтіють потомлені віти,
Усміхасться сонце ясне –
Ніби знову букетами квітів
Зустрічає дитинство мене.
Тут шуміли осінні печалі,
Ми до школи ішли, малюки,
Де нас вчителька перша стрічала,
Промайнули так швидко роки...
Знов кленові прийшли заметілі,
Сяють золотом рідні поля.
Нехай скроні у тебе вже білі,
Ти в серцях сяєш, ніби зоря.
Стільки літ із шкільного порогу
Йде у долю твоя дівчора...
Ти завжди проводиш в дорогу
Як настане весняна пора.
Ти нас вірити в правду навчила,
Україну любити свою.
Ніби чую, як ти говорила
Нам, малим, у зеленім гаю:
„Ці поля і село над рікою
Все життя пронесіть у серцях,
пригадайте колись, як весною
Пахне рідний барвінковий шлях...”
Пам’ятаю я стомлені очі
І твою материнську любов
За терпіння й недоспані ночі
Мій уклін, рідна вчителько, знов.
Вже жовтіють потомлені віти,
Ти заходиш усміхнена в клас...
Назавжди ми усі - твої діти,
Ти єдина, як мати у нас.”

[Прийма Т. О. Першій вчительці //Рідна школа. – 1999. – №10.
– С. 7.]

27. Виконайте аналіз педагогічної ситуації: поведінку вчителя і учнів, репліки комунікантів. Яка мовленнєва атмосфера в класі? Чи зберігає вчитель робоче самопочуття?

"Намалюйте" мовні портрети вчительки й учнів з урахуванням аналізу семантики мови жестів, лексичних, морфологічних, інтонаційних засобів.

“У нас подія – нова вчителька!

– Добрий день, – лагідно сказала вона на першому уроці. – Сподіваюсь, що ми з вами житимемо її мирі та злагоді. Ви теж цього хочете, так? Будемо як одна сім'я, нічого не ховатимемо один від одного – ні доброго, ні злого, завжди підтримуватимемо в біді. Це дуже важливо – підтримувати.

Клас дружно, але тихо загудів, наче вітер за шибамі вікон.

Так ми зустрічали кожну нову вчительку. Дивились їй просто у вічі, погляди були покірні й віддані, роти міцно стулені, а в грудях у кожного народжувався глухий, мов підземний, гул і заповнював увесь клас.

Вчителька повела очима, прислухаючись, та нічого не могла зрозуміти. Навіть у вікно стривожено визирнула: чи не вітруган часом... Але скоро здогадалась. Брови її потяглись до перенісся, на лобі під кучерики лягла рівна зморшка.

– Не розумію, – тихо сказала вона. – Чим я вас устигла образити?

Ага, дійняло!

Підохочений тим, що нова вчителька розгубилася, клас загув ще дружніше. Здавалось, із-за вирубаного німцями колгоспного саду наближались літаки й треба було втікати в поля – от-от почнуть бомбити.

Вчителька ще дужче зніяковіла. Перестрибувала поглядом з одного на другого, ніби шукала співчуття. Та де – тільки підохочувала нас. Одна з дівчаток покірливо і водночас благально зиркала на хлопців: мовляв, потішились і досить, бачте, яка вона гарна! Га ми знали своє: чим вродливіша вчителька, тим скоріше залишить і клас, і школу, хоч на кожному уроці запевнятиме, що любить нас, просто

жити без нас не може. За зраду попередніх розплачувались нові. Як ось і тепер. ”

[Михайленко А.Г. Пливе мій човен / Михайленко А.Г. Пливе мій човен; Запах долину: Повісті. – К.: Веселка, 1991. - С.9-10].

28. Охарактеризуйте мовні засоби діалогу. Поясніть речення “Жаль, торік пусті були трудовні, й по зернині не попало”.

– Я вірю, ми подружимо, у нашому класі такі гарні діти...

Так і сказала – „у нашому класі”.

– Авжеж, – радісно підхопив я і не проминув похвалитись: – Наш клас –ого! Ми і колгоспові допомагаємо, нам справжні трудовні записують. Жаль, торік пусті були трудовні, й по зернині не попало.

– Що трудовні? – ніби заперечила вчителька, хоч я чекав, що вона похвалить. – Треба, щоб зла менше в світі залишилось. Щоб душі в людей кращали...

Я не зовсім зрозумів і тому перепитав:

– А що ж для цього треба?

– Аби я знала, – зітхнула вчителька і враз спохопилась: – Давайте нашим класом підготуємо і поставимо п'єсу. Трагедію! — підняла пальця догори. – Великого Шекспіра. Люди дивитимуться і думатимуть, переживатимуть. Люди наші не тільки голодні, а й темні. Треба нести їм світло. Нехай навіть поплачуть. Сльози і зло – несумісні.

[Михайленко А.Г. Пливе мій човен // Михайленко А.Г. Пливе мій човен; Запах долину: Повісті. – К.: Веселка, 1991. - С.13.]

1.3. Педагог і учень у XXI ст.

Перш, ніж ознайомитися з новими текстами, новими педагогічними ситуаціями, поміркуйте над такими питаннями:

Чи пішли б ви сьогодні працювати в школу? Якщо так (ні), з якої причини;

Чи змінився вчитель у порівнянні з образом учителя з літератури ХХ ст.?

Що змінилося в сучасному вчителеві?

Що не змінилося в сучасному вчителеві?

Яким, на вашу думку, має бути сучасний учитель?

Як впливають соціальні зміни на статус учителя?

Якими моральними якостями повинен володіти вчитель XXI ст.?

1. Проаналізуйте педагогічну ситуацію. Що схвилювало вас, примусило замислитися?

Чи ви виправдовуєте дії вчительки малювання? З'ясуйте модусні оператори (емотивні знаки зауваження, несхвалення, спеціальні коментарі), доцільність уживання запропонованих мовних засобів у доповідній записці.

Змодельуйте подану педагогічну ситуацію. Запропонуйте власні варіанти її вирішення.

„Женя на очах у всього класу намалювала на дошці замість огірка звичайнісіньке поросся, чим фактично зірвала урок. У зв'язку з цим учителька малювання подала доповідну записку на ім'я директора школи. У ній написано:

Ви, мабуть, знаєте, товаришу директор, цю смаглявеньку дівчину з першої партії. Вона кругла відмінниця, уважна й серйозна на уроках, проте може й коника викинути: повернутися й лягнути когось по лобі. Коли їй зауважиш, сердито насупиться й пересмикує плечем: „Хай не лізе! Хай не щипається!” Крім того, є в неї ще одне дивацтво – прикидається хлопцем: стрижеється коротко, по-хлоп'ячому, носить хлоп'ячі сорочки й штани або шаровари”.

[Близнець В. Звук павутинки // Дивослово. – 2003. – № 4. – С. 67-69.].

2. Відомо, що професія вчителя цікава, творча й водночас складна. Говорять: „учителем треба народитися”.

Яким настроєм пройняті вірші? Як поезія розкриває нафос учительської професії? У чому її своєрідність?

Випишіть з тексту епітети, метафори, метонімії, поясніть, якою мірою вони увиразнюють діяльність учителя, його особистісні і професійні риси.

2.1. „Усіх дітей Ви повели за руки,
Дали їм силу й радість пізнання.
У царство книг, у світлий храм науки
Ви йшли здобути Мудрість і знання.

На перехрестях всіх доріг широких
 Стрічались Вам і радість, і біда.
 Минали дні і пролітали роки,
 А вчителька – красива й молода.

В осінній і у білій сніговії,
 Коли лякала холодом зима,
 Ви зігрівали в душах юні мрії,
 Щоб холоднеча відійшла німа...

Учителько! Ми чуєм Ваші кроки...
 Стихає в класі гомін між дітьми...
 Так непомітно пролетіли роки, -
 І стали ми дорослими людьми.

Яке тверде й могутнє Ваше слово!
 В нім кожен звук до серця поспіша.
 Горить усмішка ясно-малиново,
 І промениться сонячна душа.

На все життя нам пам'ятні уроки,
 Що нам були – як з джерела вода!..
 Минають дні і пролітають роки,
 А вчителька – красива й молода?'

*[Шило Л. Пам'ятник учительці // Початкова школа. – 2000.-
 №10. – С.4]*

2.2. „Щира серцем, душа – як пісня,
 Тиха пристань дитячих мрій.
 Люба вчителько, квітко ніжна,
 З сонця зітканий погляд твій.
 Слово чисте й справедливе
 Сієш в душі – зерно росте.
 Зріє колосом творча нива,
 Білим віршем талант цвіте.
 Мудра жінка, дружина й мати,
 Скільки світла в тобі й тепла.

Знають всі – в тебе настіж хата,
Йдуть, як спрагли до джерела.
І нагодуєш, і відігрієш,
Знайдеш ліки від лиха й зла.
Вітром сонця печаль розвієш,
Всім наділиш з душі добра”.

[Лакиза Т. Моїй землячці – Вчительці і поетесі Ользі Довгон'ят // Дивослово. – 2002. – № 9. – С. 1.]

2.3. „В тобі живуть і доброта, і мудрість,
Краса думок захоплює завжди!
Ти сієш зерна знань в дитячі душі,
Щоб розквітали мрії на землі.
Привітний, ніжний, відданий, дбайливий,
Спокійний й доброзичливий в житті –
Ти з легкістю переконати вмієш,
Розрадити й пробачить вмієш ти.
В своїй натхненній праці ти щасливий,
Ти бачиш в учнях кожен день себе.
У творчій долі ти знаходиш сили,
Учителю, ми любимо тебе!”

[Марханова Т. Учителю // Сільська школа України. – 2002. – №26. – С. 20]

3. Ознайомившись з уривком, складіть мовну характеристику учителя гімназії. Поясніть, чому слова педагога назавжди залишилися в свідомості вихованця.

Чи були у Вас такі вчителі? Напишіть твір-роздум "учитель у моєму житті".

“Мене на той час перевели в підмайстри... Зводячи очі на вершечок Корняктової вежі, чи дивлячись на потемнілий мур Чорної кам'яниці Софії Базель, я завсіди чогось думав, що люди роблять прикру помилку, зневажливо відмахуючись від минулого. Адже чимало з нього проскакує в сучасному. Воно вже обгризене розумом, має своє місце в історичному досвіді народів.

Щось з приводу цього я і Марині говорив з невинним запалом, забуваючи, що часто повторюю висловлювання свого гімназійного вчителя Мефодія Гірчака. Деякі думки цієї розумної людини стали моєю власністю після того, як я знаходив їм підтвердження в житті. І вони посіли настільки значне місце, що іноді приходять на уста мимоволі, буває і невпадат, але я їх не приглушую, бо якщо вони й не сколихнуть чієї-небудь уяви, то ніколи нікому не зашкодять.”

[Роман Андріяшик. Люди зі страху].

ПРАКТИЧНИЙ МОДУЛЬ 2.

СТИЛІ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

Велике значення у педагогічній діяльності учителя належить сформованості уміння спілкуватися, бо саме на основі спілкування базується взаєморозуміння з учнями, від чого залежать авторитет і успіхи педагога, а також емоційно-психологічний стан і настрої комунікантів. Відповідно до обставин і умов спілкування педагогу доводиться визначати безліч правильних рішень, робити це швидко й непомітно для вихованців. А якщо це спілкування ведеться згідно з нормами мовленнєвого етикету та відповідно до умов ситуації спілкування, урахуовуючи всі її складові, то в такому випадку можна було б говорити про досягнення гармонії у стосунках між учителем і школярами.

Успішним педагогічне спілкування, на думку відомого психолога О.Бодальова, буде при наявності в людині таких *якостей*: спрямованість на людину, вміння враховувати індивідуальну своєрідність кожного і на цій основі здійснювати вибір відповідних способів взаємодії; самодостатній обсяг уваги, вміння її розподіляти, її висока стійкість; спостережливість стосовно інших людей (здатність фіксувати найменші зміни в зовнішній поведінці, виявляти зміни в настрої тощо); здатність аналізувати вчинки людини, усвідомлювати мотиви їх здійснення, визначати її поведінку в різних ситуаціях і умовах; інтуїція, що допомагає зрозуміти особливості, які характеризують особистість іншої людини шляхом їх безпосереднього спостереження; уява, вміння поставити себе на місце співбесідника, здатність проникнути в його внутрішній світ, подивитися на навколишнє оточення його очима; вихованість емоційної сфери,

вміння співчувати іншим людям: відчувати чужий біль, як свій, чужі радощі, позитивні та негативні переживання; вміння вибирати стосовно іншої людини найбільш адекватні способи поведінки, творчий підхід до вибору засобів впливу на іншого [17].

Порівнюючи класифікації стилів педагогічного спілкування, найбільш прийнятною, на нашу думку, є така диференціація **стилів педагогічного спілкування**:

- **діалогічний:** активність, контактність і висока ефективність спілкування; педагогічний оптимізм, опора на позитивний потенціал особистості школяра (студента) і учнівського (студентського) колективу, поєднання доброзичливої вимогливості з довірою до самостійності молоді людини; впевнена відкритість, щирість і природність у спілкуванні; безкорислива чуйність і емоційне сприйняття учнів (студентів) як партнерів зі спілкування, прагнення до взаєморозуміння і співпраці; глибоке й адекватне сприйняття й розуміння поведінки індивіда, його особистісної проблематики, врахування полімотивованості його вчинків; цілісний вплив на особистість вихованця та його ціннісно-смыслову орієнтацію; висока імпровізованість у спілкуванні, готовність до новизни, орієнтація на діалог, дискусію, обговорення; прагнення до власного професійного особистісного зростання; достатньо висока й адекватна самооцінка, розвинуте почуття гумору;
- **альтруїстичний:** повне підпорядкування себе завданням професійної діяльності, відданість роботі та студентам у поєднанні з недовірою до їхньої самостійності, підміна їхніх зусиль власною активністю, формування у вихованців залежності від себе; потреба в емоційній близькості, чуйність і навіть жертвовність у поєднанні з байдужістю до того, як його розуміють; відсутність прагнення до власного професійного особистісного зростання; низький рівень рефлексії власної поведінки;
- **конформістський:** поведінкове, депроблематизоване і безконфліктне спілкування з вихованцями без чітко визначених педагогічних і комунікативних цілей, яке часто переходить у пасивне реагування на зміни ситуацій; відсутність прагнення до глибокого розуміння учнів (студентів), підміна його орієнтацією на некритичну “злагоду” (інколи – зменшення необхідної дистанції до панібратства),

зовнішня формальна доброзичливість при внутрішній байдужості або підвищеному занепокоєнні; орієнтація на репродуктивну діяльність, прагнення відповідати існуючим стандартам; поступливість, невпевненість, недостатня вимогливість, відсутність ініціативи; лабільна або низька самооцінка;

- **пасивний:** холодна відчуженість, гранична стриманість, підкреслена дистантність, орієнтація на поверхнєве рольове спілкування; відсутність потреби в емоційному включенні у спілкування, замкненість і байдужість до вихованців, низька сенситивність щодо емоційно-психічних станів (“емоційна глухота”); висока самооцінка у поєднанні з прихованою незадоволеністю спілкуванням;
- **маніпулятивний:** егоцентрична спрямованість, висока потреба у досягненні успіху; підкреслена вимогливість, замасковане приховане самолюбство; високий рівень розвитку комунікативних умінь і вміле використання останніх для прихованого маніпулювання партнерами зі спілкування; добре знання сильних і слабких сторін вихованців у поєднанні з власною закритістю, нещирістю; достатньо розвинена рефлексія власної поведінки, високі самооцінка і самоконтроль;
- **авторитарно-монологічний:** прагнення до домінування, орієнтація на “виховання примушування”, домінування дисциплінарних методів і прийомів над організуючими; егоцентризм, нетерпимість до помилок, заперечень із боку співрозмовників, відсутність педагогічного такту, агресивність; суб’єктивізм в оцінках, жорстока поляризація останніх; ригідність, орієнтація на репродуктивну діяльність, стерео типізація педагогічних впливів; низька сенситивність і рефлексія власної поведінки, висока самооцінка;
- **конфліктний:** неприйняття спілкування у своїй професійній діяльності, педагогічний песимізм, роздратовано-імпульсивне відштовхування вихованців, скарги на їхню ворожість, прагнення звести спілкування з ними до мінімуму; емоційні “зриви”, інформативне перекладання відповідальності за невдачі у спілкуванні на співрозмовників або на об’єктивні обставини; низька самооцінка і самоконтроль.

Вищим рівнем і найбільш продуктивним у реалізації завдань навчально-виховного процесу сучасної школи, безперечно, є діалогічний стиль спілкування. Такий стиль забезпечує реальний морально-психологічний контакт суб'єктів спілкування, сприяє подоланню психологічних бар'єрів, трансформує позицію підкорення на позицію співпраці, створює продуктивні міжособистісні взаємини партнерів по спілкуванню.

2.1. Типологія стилів педагогічного спілкування у XIX ст. – на поч. XX ст.

1. Оцініть дії вчителя в поданих ситуаціях. Які методи виховання були ним застосовані?

Як би Ви вчинили в такій ситуації?

- а) так само;
- б) накричали б на дівчину;
- в) не звернули б на це уваги;
- г) ваш варіант відповіді.

Аргументуйте свій вибір.

Розробіть план бесіди з дівчинкою.

Охарактеризуйте мовлення вчителя. Які модусні оператори використані в тексті?

„ – Хто там?

– Наталя.

– Ну, чого тобі? – начальниця повернула голову до Наталі і з пером у руці, дожидалася, що та скаже.

– Олександро Петрівно, дозвольте мені втопитися в дворі в колодязі! – промовила несміло дівчина.

– Що?!

– Дозвольте мені втопитися...

Олександра Петрівна встала, підійшла до неї ближче і глянула на неї.

– Ти хвора?

– Ні.

– Так що ж ти кажеш?

– Я кажу... Я не хочу тут жити... А хочу втопитися...

– Не смій цього й думати! – аж скрикнула начальниця (Наталя ще не чула, щоб вона коли кричала). – Бач, що вигадала! Я тобі велю не думати про це! Чуєш?

– Чую...

Дівчина тихо повернулася й вийшла.

Слідом за нею вийшла й начальниця наказати своїй помічниці, щоб та пильнувала нерозумну дівчину. Того ж дня колодязь накрито віком і те віко замкнено.”

[Грінченко Б. Дзвоник // Грінченко Б. Твори в 2 т. – Т. 1. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1963. – С. 438]

2. Сьогодні психологи і педагоги наголошують на важливості уміння вчителя слухати дитину. Важливо також розуміти учня за виразом його очей. Як це відображено в уривку?

Який стиль взаємовідносин з учнями утверджує педагог? Якими мовними засобами це досягається?

„ – Вона не вперше краде. Вона кілька разів у мене тягала. Та я все мовчала. А оце вже сьогодні... Бачу вхопила хліба та й побігла з школи в двір, та зайшла за дерево, та й їсть. Я прибігла до неї, а вона злякалась. Не кажи, каже, вчителеві, я тобі малюнок дам...”

– Олександро, правда цьому? – учитель ще раз спитався.

– Та що там її питать? Хіба й так не видно, що правда. Бач, що вигадала – просиш! Її треба прогнати зі школи!

Школярі загули:

– Треба! Треба!

Учитель сказав:

– Чому ж це так?

– А тому, що вона краде, а ви, або ми на кого іншого думатимемо по-дурному.

Інші казали:

– Це нічого не можна буде покласти в школі, якщо крастимуть...

Учитель сказав:

– Ось що, дівчатка й хлопці. Ви он уже налагодилися вигнати Олександру зі школи, а ще не знаєте до пуття діла. А може, воно й не так було? Треба послухати перше, що Олександра скаже...

– Що ж, Олександрє, кажи!?

Мовчить. Учитель знову:

– Не думай, що ми всі хочемо нападати на тебе. Нам треба тільки знати правду. Може, це й ще не так, як кажуть, та й я думаю, що не так...

Олександрине обличчя нахилилось аж до столу.

– Запевни, то ти свій хліб їла, бо я ніколи не повірю, що ти можеш украсти.

Голосне гірке ридання розійшлося у школі... А вчитель казав:

– Не плач! Коли цьому неправда...

– Правда!.. Правда!.. – скрикнула Олександра. – Я вкрала!.

– Нащо ти це зробила?

– Я їсти хотіла... У нас... у нас... нема чого їсти!..”

[Грінченко Б. Украла // Грінченко Б. До тих, що зостануться: Вибрані твори. – К.: Веселка, 1993. – С. 112.]

3. Прочитайте текст. Поміркуйте, які мовні засоби використовує письменник, щоб відтворити педагогічну ситуацію.

Охарактеризуйте мовлення пана Куценка. У чому причина такої низької мовної культури?

“...Двері відчинилися, увійшов член шкільної ради. Школярі повставали. Не відмовляючи на їх поклін, він підійшов до вчителя.

- Ви учитель?

- Учитель.

- Член учіліщного совета Куценко.

Пан Куценко ... завжди возив з собою свій задачник, де були папірцями й олівцем позначені задачі, які він звичайно й безодмінно давав рішати школярам. До цього треба додати хіба ще те, що силкуючись удавати з себе пана, він без жалю нівечив і українську, і російську мову, нехтуючи першу і не знаючи другої...

– Байденко Іван! – голосно вигукнув пан член.

Викликаний хлопець схопивсь і почав пролазити проміж тісно поставленими ослонами. Ноги в його якомось не слухалися, чіплялися за ніжки від ослонів; видно було, що хлопець лякався. Нарешті, вилізши, він несміливо підійшов до столу і вклонився.

– Ну, по закону, - муркнув член. - Читай молитву господню.

Хлопець тремтячим голосом почав:

- „Отче наш, іже еси...”

- Тройце! – знову звелів член. Хлопець і ту проказав.

Хлопець і ту проказав.

- А што ето такое тройця? – запитався член. Хлопець силкується щось сказати, але не може.

- Ну-ну! – підганяв батюшка. – Я ж вам ето об'яснял, как же ти не знаєш?

- Тройця... – почина хлопець і стає. – Тройця ...це бог отець, і син, і дух святий....

- А що ж то, три бога? – допитується член.

- Ні, один...

- Ну, как же один? Розкажи! Хлопець мовчить.

- Ну, чога ж ти мовчиш? – знов підганяє батюшка: - Ти ж знаєш!

Хлопець то червоніє, то біліє, то тремтячою рукою тре чоло, видко, як замружили і змокріли очі, затіпалися губи. Йому стало страшно.

- Ето значить... обикновенно, це всьо одно, шо от свет од сонця ісходить і шо того... тее – об'ясніть йому, батюшка! – докінчив член, шо хотів був навести відоме порівняння з біблійної історії Рудакова, але не зміг і заплутавсь.

Батюшка вияснив.

- Тепер по священной історії... – промовив учитель.

- Розкажеш про Ноя і его синовеї? – спитав піп.

- Розкажу, - відмовив, трохи заспокоївшись, хлопець і почав розказувати.

- А що, - зненацька підхоплює його оповідь член, - харашо сделал Хам с отцом?

- Ні...

- Обикновенно, он отца не уважал, посміялся з него ... за то ему і наказаніє, а ти уважаєш отца? Слушаєшся? – зненацька грізно запитується член.

- Слухаюсь ... – відмовляє переляканий його голосом хлопець.

- То-то!... Всегда должно слушаться, потому отец обикновенно есть родитель! – промовля член, удаючись уже до всіх школярів, а ті зо страхом дивились на все, що робилося в їх перед очима.

- Тепер по-руському!

- Читай! – промовив учитель, показуючи хлопцеві в книжку.

- „Маргышка в старости слаба глазами стала, а у людей она слышала, что это зло ещё не так большой руки, лишь стоит завести очки...” і т.д.

- Розкажи.

Хлопець лаmanoю великоруською мовою переказує прочитане. Далі вчитель почав читати якийсь уривок з книги, а школяр писав на класовій таблиці. Потім почали виправляти помилки. Член якось підсунув до себе книжку і, звіряючи з нею написане, знайшов дві помилки. Зосталося їх ще з п'ятеро, але член сказав, що все останнє так і хлопця пущено...

...Зненацька озвалося хлипання, а далі все голосніше й голосніше, і перейшло, нарешті, у голосні заводи плачу. Плакав саме той маленький хлопчик, що ще заздалегідь хотів утікати від „пан” перевіряючого.

У! Я не хочу тут! ... Я не хочу! Я додому піду! – ридаючи казав він.”

[Грінченко Б. Екзамен // Грінченко Б. Під тихими вербами. Вибрані твори. – К.: Рад. школа. 1991. – С.365-365.]

4. Прокоментуйте педагогічну ситуацію. Про відсутність яких особистісних і професійно важливих якостей свідчить поведінка учителя?

Визначте стиль його спілкування зі сторожем:

- а) демократичний;
- б) ліберальний;
- в) авторитарний;
- г) ваш варіант відповіді.

Охарактеризуйте мовлення вчителя. Які комунікативні якості йому притаманні? Чи дотримані мовні норми?

„... зайду до вчителя! – подумав Роман.

Увійшов у чималі сіни. Одні двері були трохи відхилені, і кризь їх чути було розмову. Сердитий голос кричав:

– Почему ты мне сапог не почистил?

– Двір чистив, - одповів другий, мужицький старечий голос. – Хіба я вам лакей? Я – сторож.

Нанялся сторожем, - должен быть учителю лакеем. Каждый день сапоги чисть!

– Та що це таке справді? Я громаді пожаліюсь.

– Плевать мне на неё! Иди сейчас до Сучна и купи две колоды карт!

З дверей вийшов сторож.

– Чи дома вчитель? – спитав Роман.

– А он! – показав сторож на двері і пішов з школи.

– Кто там? – почувся з-за дверей голос. – Верно опять кто-нибудь притырил мальчика! Ну и идиоты! Хотя не говори им, что еще рано!”

[Грінченко Б. Серед темної ночі // Грінченко Б. Твори в 2 т. – Т. 1. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1963. – С. 304]

5. Чи ефективними є методи навчання і виховання, використані вчителем?

Визначте стиль його спілкування:

- а) авторитарний;
- б) ліберальний;
- в) демократичний;
- г) ваш варіант відповіді.

Запропонуйте власні варіанти вирішення педагогічної ситуації.

Прокоментуйте мовну поведінку вчителя.

„Тут саме показався на порозі учитель. Усі пороснули по місцях. У хаті стало так тихо, що чути, коли і муха пролетить.

– Білобров! Урок! – сказав учитель.

Школяр з зеленими очима підвівся і почав казати урок. Але щось десь стукнуло, наче упало. Роздався регіт.

– Хто то? – грізно спитався учитель. Один з школярів підвівся і сказав, що то Гудзь заснув і сонний посунувся з лави.

– Гудзь! – обізвався учитель. – Сюди!

Невеличкий хлопчик з сонними заляканими очима, з жовтим у плямах лицем, вийшов на серед хати. Учитель глянув – і вказав пальцем на долівку.

– На карачки, скотино! – гукнув учитель.

Гудзь упав навколішки... І знову тихо, і знову урок...

– А – а – а! – позіхнув хтось.

– Хто то? – Знову гукнув учитель.

Усі мовчали.

– Жук! – крикнув учитель.

Учень піднявся.

– Ти? – визвірився учитель.

– Що таке? – спитав Жук.

– Ти не чув! Не чув! – мов ужалений, скрикнув учитель.

– Телепень!

Петрусь підвівся.

– На лінійку, дай тому великантиюзі напельків і скажи йому, чого він не чув.

Очі усіх уп'ялися у Петруся, а він стояв і не знав, що йому робити: чи учителя послухати. чи провалитися крізь землю.

– Чого ти кривишся? На, кажу!

Петрусь заливався сльозами... свого недавнього заступника бити?

– Дурний! – сказав учитель”.

[Мирний Панас. Лихі люди // Мирний Панас. Твори в 2 т. – Т.1. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 105-106.]

6. Поміркуйте, чи сприяє описана в тексті атмосфера уроку кращому запам'ятовуванню навчального матеріалу.

На Вашу думку, чи ефективні методи покарання використовує вчитель?

Визначте стиль спілкування професора з учнем:

- а) ліберальний;
- б) демократичний;
- в) авторитарний;
- г) ваш варіант відповіді.

Охарактеризуйте мовну поведінку вчителя, інтонаційний рисунок його мовлення. Чи активізує така інтонація мислительну діяльність учнів?

„– То не знаєш, як писати 5? Не видів, як я писав? А диви, як пишеться 5, - от так! – і пан професор вхопив крейду і з розмахом написав насамперед на таблиці величезну п'ятірку, а відтак на моїм лиці таку ж саму величезну п'ятірку.

– Пиши далі, - крикнув до мене, - 48.

Я взяв крейду і почав писати. Професор дивився ще хвилию. Четвірка вдовольнила його, і він пішов знов між лавки.

– Чому не пишете? – крикнув він грізно до хлопців. На крик професора всі голови нахилилися додолу.

– А ти, старосто, як написав 3? – питає професор одного. Замість відповіді, замість пояснення – ляск лінійкою по лапі.

– А що то зверху, над 5? – питає другого.

– Капнуло з пера.

Знов ляск лінійкою по лавці”.

[Франко І. Оловець //Франко І. Каменярі: Вибрані твори – К.: - Веселка, 1971. – С. 74.]

7. Проаналізуйте поведінку вчителя. Про який стиль спілкування педагога з учнями свідчить поданий уривок?

На Вашу думку, ситуація, в якій опинився вчитель:

а) нестандартна;

б) нічого особливого в цій ситуації немає;

в) скоріше ситуація незвичайна;

г) ваш варіант відповіді.

"Намалюйте" мовний портрет учителя з урахуванням аналізу стилістичних функцій синтаксичних засобів художнього тексту.

„– Ну! Се було перше слово, яке ми почули з уст о.Телесницького. ...І хоча голос його був якийсь прикрий, горяний, і хоча в його лиці не видно ані сліду веселості, то проте ми, упереджені про його гумористичну вдачу, всі в один голос зареготали радісним, дитячим сміхом.

Лице о. Телесницького почервоніло. Він зиркнув по собі, закинув полу своєї реверенди, а потім, зирнувши гостро по класу, озвався:

– А то що? Чого смієшся?

Ми затихли.

– Хіба я вам дозволив сміятися? – допитував він, гостро позираючи по класу.

Ми мовчали, але не почували страху.

– Я тут господар класу! – мовив він з повагою, яка декому з них могла видатись навіть гумористичне. - Пам’ятайте собі. На моїх годинах маєте лиш тоді сміятися, коли я вам скажу. Розумієте?..

– Ну, а тепер перейдемо до книжки! Насамперед німецьке.

Вчитель викликав мучеників за чергою і велів їм читати з книжки по два-три речення. Сам він тим часом широкими кроками ходив по класу, вимахував руками, кивав головою, а коли хто помилився в читанні, підхапував несмішливо помилку, повторяв її на різні лади, спираючись довести її ще більше до карикатури.”

[Франко І. „Отець-гуморист” //Франко І. Каменярі: Вибрані твори. – К.: - Веселка, 1971. – С.114]

8. Прокоментуйте педагогічну ситуацію. Визначте стиль спілкування учня з учнем:

- а) авторитарний;
- б) ліберальний;
- в) демократичний;
- г) ваш варіант відповіді.

У чому, на Ваш погляд, небезпека перебування у школі таких педагогів?

Охарактеризуйте мовлення вчителя. Які наслідки такої лайливості і брутальності?

„Почалося вчення. Узнав я його. Так от такі бувають вчителі!

– Не розумієш нічого, не по-нашому все, - кричить, лається він.

Та ще як іноді сердитий увійде:

– Болвани, дураки!

Особливо, як, мабуть, в карти програється. Картьожник такий...

Розкажує раз нам, як числа складать, написав двоє на дошці, та:

– Ну вот, например... – обертається до мене, - пойді сюда: ну, вот, где бы ты здесь крестик поставил?”

– Ось, - показую йому.

Як крикне він:

– Только не ось! Какая тебе ось? Ось только в телеге бывает.

Хлопчиком був я тоді, а так і тоді протинно зробилось мені: ще й кричить, думаю, не знає он він, що таке по-нашому „ось”! Протинним робиться учитель мені, та й вчиття не кращим. Ну, таке ж уже воно круте було, кляте: ніяк не второпаєш. Ну, ось хоч і це, - є у мене в запасі:

„Сложением называется действие, цель котрого – отыскание суммы двух или нескольких чисел”.

– Повтори, - почне до котрого учитель.

– Сложением... действие... цель... з... мм...

– Болван, стань у порога!

Не до душі. Арифметика так прямо спротивилась мені, страх. Розказує оце він, що чим „називається” – і не слухаєш його було. Однаково не второпаш, думаєш. Та ще вона показала мені такою сухою, мертвою. Нехай, було, думаєш, ставить краще „у порога”, та одчепиться з нею”.

[Тесленко А. Що б з мене було? // Тесленко А. Твори. – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1956. – С. 249.]

9. Прокоментуйте подану ситуацію. У чому конфлікт? А можливо, учень дійсно правий?

Опишіть потрет учителя під кутом подання його автором твору й учнем. Чи збігаються мовні засоби такого опису? Охарактеризуйте мовні засоби діалогу.

„Треба сказати, що Квіцінський був чудовий педагог. Викладаючи „русскую словесность”, як тоді звалась російська література, він дав нам елементарні знання з теорії літератури й привчив нас багато читати й роздумувати над прочитаним.

Десь у жовтні 1916 року, коли ми у восьмому класі вивчали творчість Гоголя, Квіцінський викликав мене. Це припало на той час, коли я прочитав „Історію України-Русі” Аркаса, декламатор „Досвітні вогні” і нецензурований Шевченків „Кобзар”. Цієї літератури було досить, щоб я став „свідомим українцем”, як казали тоді”.

Коли я докладно переказав Квіцінському все, що було надруковане в підручнику про великого класика російської літератури, Павло Якович спитав мене, чи все мені подобається в Гоголя, маючи на увазі, чи всі його твори заімпонували мені.

І отут моя солодка нова віра прорвалась назовні. Із запалом неофіта я відповів:

- Ні, не все. Мені не подобається, що Гоголь писав свої твори не рідною мовою...

- Цебто як – „не рідною мовою”? – вилупив на мене очі з крайнього подиву Павло Якович.

- Він виписав їх по-російському, а не по-українському, як то робив Тарас Шевченко.

- Ах, он воно що, - промовив Квіцинський, і я приготувався сприйняти на свою голову всі громи і блискавки, що мали посипатися на мене від такого вірного слуги царату, яким був Квіцинський. Та розумний педагог знав, що я радо зазнаю будь-якої пари, бо за ідею треба ж постраждати, і він удався до іншої тактики. Помовчав хвилину, а потім, розвалившись на стільці, став висміювати те, що стало мені найдорожчим у житті:

- Ну хіба ж можна говорити серйозно, Давидов, про якусь „українську мову”, цей мужицький жаргон, якого, крім базару, ніде не можна застосувати! Невже ви думаєте, що цю мужицьку говірку можна запровадити в словесність, в культурне життя?

- Цією мовою вже створено літературу, - тихо пробурмотів я.

- Ви хочете сказати – Шевченко? Шевченко – це виняток, а винятки, як відомо, стверджують правило. Це, безперечно, талант, але можна тільки пошкодувати, що він вбрався не в ті шати, у які слід було б. Якби Шевченко писав по-російському, з нього вийшов би малоросійський Кольцов, а так...

- Крім Шевченка, є ще Котляревський, Леся Українка, Грінченко... – боронився я, але Павло Якович перебив мене:

- Чув про таких, але всі вони – фантасти і диваки. Бачив я у Валуйках, де два роки був інспектором гімназії одного нотаріуса-українофіла: освічена людина, а „балакає по-хохляцькому” й носить вишивану сорочку! Це ж просто смішно, клоунада якась...

Гучний дзвінок провістив велику перерву, і Павло Якович, забираючи класний журнал, сказав мені:

- Зайдіть, Давидов, до мого директорського кабінету.

У кабінеті, де ми сиділи тільки вдвох, Квіцинський спитав мене:

- Скажіть, Давидов, де ви набралися таких шкідливих і небезпечних ідей?

- Нівідкіля, - спокійно відповів я.

- А все ж – хто на вас так вплинув, що ви захопились Шевченком? – допитувався далі Квіцинський, намагаючись вивідати, чи не попав я під вплив нелегального українського гуртка в Охтирці, яким керував сухотний стельмах Бездрабко і про якого міг щось почути Квіцинський через свою шпигунську мережу.

Я відповів так, як воно й було насправді:

- Ніхто на мене не впливав, я сам дійшов цих думок, читаючи книжки.

- Які книжки? – жваво поцікавився Квіцинський і на клаптику паперу щось занотував собі.

- „Кобзар” Шевченка я взяв з нашої гімназіальної бібліотеки; прочитав „Історію України-Русі” адмірала Аркаса (я навмисне наголосив на слові „адмірала”); ця книжка вільно продається і в нашому охтирському газетно-книжковому кіоску...

- Уся ця література дозволена, але висновки з прочитаного ви зробили дуже хибні, Давидов. Ну, так ось що: ви непоганий учень, і я не хочу псувати вам вашої життєвої кар’єри, але, як директор гімназії, я повинен попередити вас, якщо я дізнаюсь, що ви займаєтеся у гімназії пропагандою українофільства, то, вибачайте, я муситиму виключити вас із гімназії з „вовчим білетом” і перед вами, Давидов, зачиняться двері всіх вищих учбових закладів Російської імперії. Зрозуміли?

Після цього Квіцинський відпустив мене і більше до цієї справи не повертався...”

[Антоненко-Давидович Б. Колишні поляки // Антологія літератури Сумщини. – Суми: Вид-во „Слобожанщина”, 1995 – С. 80 – 82].

10. Проаналізуйте запропонований уривок і визначте методичні прийоми, які застосувала вчителька під час уроку.

Як мовні засоби, використані в тексті, допомагають відтворити атмосферу уроку, поведінку вчительки й учнів.

„Учителька оповідала про Каїна і Авеля з святого письма. Школярі слухали і споглядали крадькома на дрібонькі мишенята, що перед часом повилазили з ямки і не могли трафити до неї, лише блудили коло таблиці (класної дошки). У шкільній кімнаті було тихо, вітер гудів надворі рівними голосами, пробренькував вікнами і метав лапатим снігом крізь віконні шпаринки.

Учителька скінчила страшну подію братовбивства, поправила сирі поліна в розваленій печі і стала питати:

- Котре з вас, мої діти, скаже що сталося з Каїном, коли забив свого рідного брата Авеля? Хто знає, нехай устане і піднесе руку догори, я тепер дозволяю.

Старші хлопці й дівчата сиділи, мов зачаровані, навіть ані одно не закашляло. Маленький Юрцьо Лисичка, що випадково заліз в

останню лавку поміж старших товаришів, зголосився: він, куценький, заслонив собі лівою рукою ліве око, а праву виставив догори і став перебирати пальчиками.

„Гарний хлопчина Юрцьо Лисичка, - подумала собі вчителька. – Недарма він пхається поміж старших насилу: недавно почав ходити до школи, а вже такий сміливий, такий відважний.”

- Бачите, діти, - говорила вона піднесеним тоном, - Юрцьо перший зголосився, то дуже ладно. Ви, старші, в третій класі, а він лише в першій і вже знає...”

[Ковалів С. В останній лавці // Веселка. Антологія української літератури для дітей: У 3 т. – К., 1984. – Т. 1. – С. 352]

11. Схарактеризуйте стиль педагогічного спілкування вчителя й учнів. Які емотивні знаки несхвалення, обурення та ін. використані в тексті? З якою метою?

„Висока, огрядна, в мужичих чоботях, голос, як труба, іде, як буря... зранку гасала по установах, змагалася, прохала, сварилась, аж схрипла. Приперла на плечах пудів зо два борошна і трохи пшона. Прийшла, мотається сюди-туди, забула, що вже дома, не говорить, - кричить: не дурно, видно, досталося те борошно.

- Семенові промивали ногу? Валі міряли температуру? Та чому сміття не винесено? Вікно хто розбив? А книжка чого ото під столом? Староста! Староста!

Влетіла в спальню, світить каганцем:

- О, я так і знала: ліжка не заслані, кімната не провітрена, бруд, сморід... Черговий!...

Затулила уші, кричить:

- І слухать не хочу! Мене під суд! Мене в чеку за цеє! Ми тут кубло зарази розведемо! Мене живцем з'їдять за це!

Сіпають [діти] за поли, за руки:

- Та ви ж подивіться, який він марний, ось яке на йому шмаття! Гляньте!

Повертали хлопця на всі боки, демонстрували його лахміття.

Заплющила очі, одвернула голову.

- Не чую нічого й не бачу! – Проте пильне її око щось загляділо. Зразу:

- Ану стій! – Мовчки, поривчасто вхопила. Розгорнула на хлопцеві шмаття, що його соромливо й старанно не давав він розгортати.

Під дрантям не було сорочки. Світилися реберця. Схудле, марне тіло було порване, подряпане, скривавлене – живого не було на йому місця.

Крутнулась, як вихор. Помчала в свою кімнату, грюкнула дверима. Аж по всіх вікнах злісно брязнули биті шибки...

Стало тихо...

Вийшла умита, спокійна. Голос твердий, як криця:

- Іди сюди, як тебе...

Мов розв'язався мішок із гамором, крик, зик, пискотня...

- Мишко, сюди! Мишко, кличуть! ..

- Подивіться, дівчата, є там у нас у коморі хоч яке-небудь сухе шмаття?

...В ідальні коло дверей – натовп: діти, завідуюча, якась чужа людина в окулярах – чоловік. Змокрила стіна полупана; коло стіни стоять двійко дівчаток, зубами од холоду бриняць – голісінькі!". Чоловік і завідуюча люто змагаються, махають руками. Кидають одне одному у вічі папірець. Діти слідкують – уважні. Зацікавлені.

- Нащо, кажу, ви з дітей одежу поздіймали? Ви дітей попросту жуєте.

- Це позичене. Ви мусите одягнути їх.

- Я вам сказала, що я не маю де їх діти! В будинок я не візьму їх.

- А я де їх діну? Де? – озвірівся чоловік. – Третій день воджуся з будинку в будинок... У мене сили вже немає.

- ... Про мене, хоч на вулицю їх покидайте!

- І виведу! От голісіньких і випроводжу, та й побачимо, хто буде за це одповідати!

Дівчатка винувато і злякано переводили очі з одного на другого, почувши цеє, одна – в плач, друга – в плач. Завідуюча зирк на їх, позгиналися, аж посиніли,- не втрималась – у сльози!

- ... Ні одного більше! Ні лялечки. Хоч там що! Краще втечу".

[С.Васильченко Приблуда // Васильченко С. Чайка. Вибрані твори. – К., 1974. – С.188-190]

2.2. Особливості педагогічного спілкування у ХХ ст.

1. Які з методів виховання групи впливу на особистість використав учитель? Визначте стиль його спілкування з учнями:

- а) це спілкування на основі захоплення спільною діяльністю;
- б) це спілкування – дистанція;
- в) це спілкування – залякування;
- г) це спілкування – загравання.

Відповідь обґрунтуйте.

Проаналізуйте мову персонажів. Якими мовними засобами досягається продуктивна взаємодія між учителем й учнями?

„Сів коло столу Петро Михайлович, задумався. Пожурилися хлопці. Якось уже й робота не йшла до рук. Скучно без Андрія, та й робота без нього надовго затягнеться... А може, ще й не вийде нічого...

Петро Михайлович ніби догадався про їхні думки:

– Коли у вас, хлопці, теж є така думка, то кажіть зразу.

– Чи вийде що, чи не вийде, а кінчати, я гадаю, треба, - роздумливо сказав Матвій. - Взятися, повинні кінчити!

– Ні, справа таки вийде, - після задуми гаряче промовив Петро, мало не стукнув рукою, - мусить вийти! Будемо кінчати.

– А до того я ще скажу вам, хлопці, от що, - промовив Петро Михайлович, - не будемо варті ми доброго слова, коли будемо кидати на половині свою роботу. Путящого робітника так із нас ніколи не вийде. Ні характеру, ні волі, ні витримки. Так і будемо цілий вік починати і не кінчати. І вийде з нас не активна людина, а якась ганчірка. Тому моя думка теж така: що б не було, а діло довести до краю. Хай протягнеться ще місяць, два – все одно. Зразу не вдасться робота, розпитаємось у тямущих людей, почнемо наново, а не будемо кидати, не будемо розкисати. І коли твердо захочемо, я певний у тому, ми справу доведемо до бажаного краю. Кажіть, не покинете діла, поки на половині?

– Не покинемо, хіба вже що!! Гаряче стиснули один одному руки.”

[Васильченко С. „Авіаційний гурток” //Васильченко Степан. Вибрані твори. – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1974. – С. 207 – 208.]

2. Які словесні і практичні методи навчання використовує вчителька? Чи відповідають ці методи віковим особливостям цих дітей?

Визначте стиль спілкування вчительки з учнями:

- а) авторитарний;
- б) ліберальний;
- в) демократичний;
- г) ваш варіант відповіді.

Якими мовними засобами досягається продуктивна взаємодія між учителем й учнями?

2.1. „Одного дня в школі вчителька розповідала учням про те, яку користь приносять людям птахи, скільки вони винищують різних черв'яків та комах, які дуже шкодять і деревам у садках та в лісах, і різним рослинам на полях та лугах.

– Ви знаєте, дітки, - розповідала вчителька, - що робить така невеличка пташка, як шпак? Рожевий шпак, наприклад, за одну добу згодує своїм пташеняткам трохи не цілий фунт, триста шістьдесят грамів, такого страшного шкідника, як сарана.

Синички, щиглики та інші співучі птахи рятують од черви наші садки.

У тім садку, де живе багато пташок, завжди рясно яблук, груш, слив, і ніколи вони не бувають червиві.

– От через те кожної весни, - говорила вчителька, - ми влаштуємо цілою школою День птахів.

В цей день по садках, по лісах та по парках ми всією школою розвішуємо на деревах шпаківні, щоб там гніздилися перелітні птахи і виводили пташеняток. Цього року й ви братимете участь у Дні птахів. Попросіть своїх батьків, щоб вони вам допомогли зробити шпаківні (Учителька показала дітям зразок шпаківні).

– Ану, відгадайте! – загадала вчителька. – „На дереві хатка стоїть, а хазяїн на ганочку сидить”.

– Що це таке? Не знаєте? Та це ж і буде шпаківня, - засміялася вчителька.

– Ану, ще відгадайте: „У воді купався, а сухим zostався?” Хто це такий?

– Качур! – одповіла Мар'яночка.

– Правильно! Молодець! – похвалила вчителька.

Закінчуючи урок, вчителька ще раз нагадала, щоб діти попросили батьків поробити шпаківні для птиць.

[Вишня Остап. Вдячний шпак //Вишня Остап. Вибране. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 214-215]

2.2. „... І от одного дня, після різдвяних канікул, увіходить до класу Марія Андріївна та й звертається до нас, що ходили до школи третю зиму, - були значить уже в третій групі:

– От що, діти! Почнемо ми з вами тепер щотижня диктовку писати. Я проказуватиму, диктуватиму, а ви пильненько вслухайтесь і пишiть у своїх зошитах те, що я вам диктуватиму! Вийміть зошити!

– І в книжку не дивитися? – залунало з усіх парт.

– Не дивитися? На те й диктант! От і дізнаємося, як ви вивчилися писати! Ви ж із книжок списували? Пригадайте, як у книзі слова надруковані, бо траплятиметься багацько таких слів, що ви їх із книги списували... Не спішіть, думайте... Ну, починаю...

[Вишня Остап. Перший диктант // – Вишня Остап. Вибране. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 408.]

3. На Вашу думку, чи ефективний метод виховання використала вчителька? Чи заохотила вона дівчаток до навчання?

Визначте стиль спілкування педагога з ученицями:

- а) демократичний;
- б) ліберальний;
- в) авторитарний;
- г) ваш варіант відповіді.

Охарактеризуйте мовні особливості діалогу учительки й учениць.

„Коли мами привели Наталочку й Шуру першого вересня до школи, Наталочка принесла до шкільного кабінету багато камінців і черепашок, що поназбирала на березі моря в Євпаторії, а Шура привезла з Одеси морську черепаху.

Обидві вони піднесли вчительці, Ганні Петрівні, букети квітів.

Ганна Петрівна, ласкаво посміхаючись, запитала:

– Ким же ви, дітки, хочете бути вивчившись?

- Морським капітаном! – сказала Наталочка.
- Гарпунником, - заявила Шура.
- А чи не боїшся китів? Вони ж величезні?! – засміялася Ганна Петрівна.
- А я пінгвінів ловитиму! – одповіла Шура. – Вони менші!
- Щоб бути капітаном або гарпунником, треба вчитися на „відмінно”! – сказала Ганна Петрівна.
- Єсть, учитися на „відмінно”! – відповіли Наталочка і Шура. Ніби справжні моряки”.

[Вишня Остап. Капітан і Гарпунник // Вишня Остап Вибране. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 218.]

4. Які методи впливу на особистість були використані вчителем? Про який стиль спілкування педагога з учнями свідчить текст?

- а) ліберальний;
- б) демократичний;
- в) авторитарний;
- г) ваш варіант відповіді.

Доведіть свою думку.

Які мовні засоби використані в тексті, щоб змалювати образ учителя? Дайте їм характеристику.

„Тут уже всі присутні не втрималися, кожний почав доводити, що його мама найкраща, зчинився галас, на який підійшла вчителька Людмила Павлівна.

Хлопці притихли.

Людмила Павлівна, дізнавшись, про що спалахнула суперечка, помирила всіх.

– У кожного з вас, - сказала вчителька, - таки справді мама найкраща в світі! Такої хорошої мами, як у Славка, як у Павки, як у Юрка і як у кожного з вас, ні в кого нема! І в мене є мама, - посміхнулася Людмила Павлівна, - вона вже старенька, але вона так само найкраща мама в світі!”

[Вишня Остап. У Новому році – все нове, хороше // Вишня Остап. Вибране. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 197.]

5. Які методи впливу на особистість були використані вчителем? Про який стиль спілкування педагога з учнями свідчить текст?

- а) ліберальний;
- б) демократичний;
- в) авторитарний;
- г) ваш варіант відповіді.

Доведіть свою думку.

Які мовні засоби використані в тексті, щоб показати стилістичне багатство мовлення вчителя, уміння яскраво, образно, емоційно донести до свідомості учнів духовні цінності народу? Дайте їм характеристику.

„Сьогодні до школи вперше прийшли малюки.

Завтра їм починати навчання, а сьогодні їх привели матері, щоб познайомити з учителем.

Матері пішли додому. Діти залишились з учителем на зеленій галявині, під високою липою.

Старий учитель Іван Пилипович сьогодні зустрічає десяте покоління своїх вихованців. Доведе оцих малюків до четвертого класу, і сповниться йому сорок років роботи в школі.

Ласкаві, привітні очі дивляться в чорні, сірі, сині, блакитні очі своїх вихованців. Діти усміхаються.

– Діти, ви бачили, як задовго до світанку сходить ранкова зоря? – запитав Іван Пилипович, і його лагідна усмішка викликала в малюків таку ж теплу усмішку.

– Ні, не бачили, - відповіли діти.

– А не бачили ви, як соловейко п’є росу?

– Ні, не бачили...

– А як джміль чистить крильця – перед тим, як злетіти з квітки, в якій він спав уночі?

– Не бачили...

– Які ви щасливі, діти... – сказав Іван Пилипович. – Щасливі, бо вам є що побачити. Щасливі, бо ви побачите багато прекрасного. Я поведу вас на берег ставка, і ви побачите, як сходить ранкова зоря. Ми сядемо в кущах, затамуємо подих і побачимо, як соловейко, прокинувшись, п’є краплину роси. Прийдемо до схід сонця до великої гарбузової квітки і застукаємо там ледачого джмеля, що, переночувавши в квітці, прокинувся й чистить крильця. Підемо

напровесні до нагрітого сонцем стовбура й побачимо, як сонечко з під кори виглядає й здивовано дивиться на сніг: що ж це воно таке – жарко вже спати в ліжку, а надворі сніги лежать...

– Ви щасливі, діти, бо все це побачите...”

[Сухомлинський В.О. Які ж ви щасливі! // Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. – К.: Рад. школа, 1973. – С.12.]

6. Прочитайте текст. На Вашу думку, вчителька зіткнулася зі складною ситуацією?

- а) нічого особливого в цій ситуації немає;
- б) скоріше ситуація незвичайна;
- в) надзвичайно нестандартна ситуація.
- г) ваша відповідь.

Які особистісні і професійні якості допомогли вчительці вирішити цю педагогічну ситуацію?

Визначте стиль спілкування учительки з учнями:

- а) демократичний;
- б) авторитарний;
- в) ліберальний;
- г) ваш варіант відповіді.

Мета педагогічного спілкування успішно реалізується в тому випадку, якщо вчитель, добре знаючи свою аудиторію, вміє вибирати з особистого арсеналу мовленнєвих засобів ті слова мовленнєвого впливу, які найбільш адекватні у відповідній ситуації. Як це питання вирішується в поданій ситуації?

„...Сьогодні перший урок з української літератури, і саме перед початком його сталася неприємна історія. Надія Пилипівна ввійшла до класу так тихо й непомітно, що її побачили тільки тоді, коли вона вже підходила до столу. Хоч дзвоник уже продзеленчав, учні ще не були на своїх місцях, у класі стояв шум, гамір, сміх...

Вчителька глянула на клас і, раптом повернувшись, пішла до дверей.

Усе сталося за якусь хвилину. Шум почав швидко стихати. Ще мить – і Надія Пилипівна вийшла б з класу. Та Ніна Коробейник зірвалася з-за парти й побігла до вчительки.

– Надіє Пилипівно, - промовила вона голосно, запинаючись від хвилювання, - ви образились? Пробачте нам, ми винні! Повірте, це більше не повториться!

Всі почули, як учителька важко зітхнула, глянула на Ніну, і рукою взялася за одвірок, немовби хотіла спертися.

– Гаразд, - сказала вона, - це ніколи не повториться... Спасибі.

Вона повільно підійшла до столу й розгорнула журнал.

Стояла глибока тиша – це „спасибі” збентежило клас. Учителька ще й подякувала – за віщо? Багато учнів не сміли глянути їй у вічі.

Надія Пилипівна мовчки дивилася на клас, і несподівано широка усмішка освітлила їй обличчя. Ніби нічого не сталося, спитала:

– Хто не вивчив уроку?

Всі мовчали.

– Я питаю для того, - продовжувала вона, - щоб часом не викликати тих із вас, хто не виконав завдання. Я це кажу цілком серйозно. Не хочеться завдавати ганьби такому учневі перед усім класом. Та й мені не доведеться за нього червоніти.

Вона помовчала. По класу промайнув шелест, і знову все стихло.

– Гаразд, - сказала вчителька, - Всі вивчили. Я рада за вас.

Встала Юля Жукова:

– Надіє Пилипівно, а в нас за такої умови не розведуться ледарі? Це виходить, і двійок тепер ні в кого не буде?

– Розумію вас, - серйозно промовила вчителька. – Але я враховую, що це десятий клас, випускний, люди ви – свідомі. І потім – той, хто не вивчить сьогодні, повинен буде відповісти мені водночас і нове завдання, й минуле. І, нарешті, вивчити урок можна по-різному: на п'ятірку, на трійку. А декому лиш може здатися, що він вивчив.”

[Донченко О.В. Золота медаль // Донченко О.В. Золота медаль:Твори. – К.: Рад. школа, 1983. – С. 351-352. (Пед. б-ка. Світ в образах.)]

7. Визначте стиль спілкування педагога з учнями:

- а) авторитарний;
- б) демократичний;
- в) ліберальний;
- г) ваш варіант відповіді.

Охарактеризуйте прийоми, за допомогою яких учителька сформувала позитивне ставлення учнів до навчання.

Складіть психологічний портрет учительки за авторським описом. А якою ви уявляєте цю вчительку? Чи збігається ваш опис з авторським? Чому?

„Ніхто не згадував про перший урок Валентини Сидорівни в цьому класі. Школярі тепер кожного разу нетерпляче чекали природознавства, і про це знала вчителька. Вона щоразу дуже уважно готувалась до уроків і заздалегідь обмірковувала, з чим прийде до дітей. Не так суворо, як Ольга Карлівна, але вміло молода вчителька тримала в руках цей розхристаний клас. На заняттях була тиша. Встановилися справді дружні стосунки між викладачем і учнями, без фамільярності і без запобігання. Дівчата особливо полюбили Валентину Сидорівну.

Відразу зуміла зацікавити дітей природознавством нова вчителька. Розповідаючи матеріал наступного уроку, Валентина Сидорівна не обмежувалася підручником, бо знала багато цікавих, схованих від недосвідченого ока фактів з життя природи і розповідала яскраво, захоплено. Завжди приносила багато наочних приладь і книжок – десь роздобувала їх сама, бо в школі їх було дуже мало”.

[Копиленко О. Дуже добре // Копиленко О. Твори. – К.: Рад. школа, 1989. – С. 46.]

8. *Визначте стилі спілкування педагогів з учнем:*

- а) авторитарний;
- б) демократичний;
- в) ліберальний;
- г) ваш варіант відповіді.

“Намалюйте” мовні портрети вчителів й учня з урахуванням комунікативних якостей їх мовлення.

Які тропи автор використав в уривках, щоб комуніканти почули один одного? Визначте функції лексико-синонімічних засобів вираження мовлення.

8.1. “Сторожке, крутолобе зайшло, стало перед учителями, прикрившись недоброю скривленою осмішкою. “Ану, що ви мені зробите?” В щілинах очей виклик, з губів не сходить посмішка, напружена й мовби далека. В усій постаті зухвальство, удавана веселість, бравада самозахисту. А під цим вдаваним вловлюється

прихований біль, насторога, нервоне ждання чогось найгіршого. Звідки, з яких блукань, з яких горювань принесло воно сюди свою упередженість і цей упертий затаєний спротив?

— Так оце ти і є Порфир Кульбака?

— Там написано.

Директор уважно вдивлявся в папери.

— Школу кинув... Вдома не ночував... Де ж ти ночував?

— А де ніч застане.

— У нас треба говорити точніше: де саме?

— Уже ж весна: можна переночувати і в березі під човном...

Або в клубі на горищі...

— А вдень?

По зблідлому від хвилювання обличчю сонячним зайчиком перемайнуло щось світле:

— Вдень рибку ловив.

— На які ж гачки?

— По-вашому, на гаки-самодери гачив?

— А то ні?

Зухвальська посмішка вбік, і відповідь ухильна, приправлена рибальським жартом:

— Гачив, гачив — по тижню й Дніпра не бачив...

Директор уважно розглядав новачка: ще одне дитя цього розшаленілого віку. Бездоглядне дитя плавнів та шельогів дніпровських... Зблідле стоїть, знервоване, а оченята бистрі, смішковиті — в них так і світиться інтелект. Хай нешлифований, незагнузданий, але явно ж проблискує десь у глибині очей, — такого не зарахуєш до розумово відсталих. Буйної, видно, вдачі козак...

- Мабуть, і далі збиравсь мандрувати?

- Може, й збиравсь.

- Куди ж, як не секрет?

- Ну хоча б на лиман...

- А на лимані що?

- Як що? Там — життя! Право-воля! Птаство зі всього світу! Хмарами — його і на озерах, і в очеретах... Веслом махнеш — сонця не видно!

Хлоп'я враз якось змінилось, останні слова були сказані просто з натхненням.

— А після лиману ще кудись були наміри?

— А що? Куди душа забажає... Галасвіта!

Вчителі презирнулися між собою, і найстарша з них, повновида сива жінка, запитала:

— Це якийсь новий континент: галасвіта? Поясни, будь ласка, де він.

— А ви матір мою спитайте... Тільки що — так одразу: “А-а, галасвіта б ти пішов!”

— Галасвіта — це десь, мабуть, на місці загиблої Атлантиди,— сказав директор.— Одне слово, збився з курсу, блукаючи у своїх галасвітах... Тікав, а чого? Від кого й куди тікав?

— Я й від вас утечу.

— Зловимо,— спокійно мовив директор.— Один філософ казав: “Світ ловив мене, та не спіймав”, але то був, певне, недосконалий світ... А наш такий, що одразу руку тобі на плече: ходіть-но з нами, товаришу Кульбако...

— Втечу! Втечу! Хоч і ланцюгом прикуйте! В очах директора, де перед цим була привітність, враз похолоднішало:

— Тільки ти, будь ласка, не лементуй! І руки — з кишень, бо кишені позашиваємо. І в очі мені дивись...

— Поки що цілий ось том за ним «приволікся,— сказав директор, неквапом гортаючи особову справу Кульбаки.

- Що ж там? — не втерпів хлопець, вважаючи, видно, що в тих паперах поприписувано йому якісь невідомі й страшні злочини, звинувачують його, певне, в усіх смертних гріхах...

— Начіпляли ж вони тобі,— посміхнувся директор, вчитуючись у папери особової справи.— Дисгармонія поведінки... Важкий характер... Виняткова впертість, перекірливість, непослух.

— Такий славний хлопчик... Просто не віриться,— сказала Ганна Остапівна, і тісто обличчя її розплилось, поїнялося привітністю.

— Підвищена реактивність нервової системи,— далі вичитував директор,— надміру загострений інстинкт свободи... Нахил до фантазій, спалахи агресивності... Гай-гай, скільки в тебе тут всякого добра! А ти ще й дивуєшся, чого тебе направили до нас.

Борис Савович, той мовчун у морському кітелі, нарешті теж втрутився в розмову:

— Ми не бюрократи,— сказав суворим тоном,— не з паперів складаємо про тебе думку. І те нам відомо, що не все добре, що покірненьке, не тихарі та ісустики наш ідеал. Але й ти з нами хитрощі

кинь, ти мусиш допомогти нам у тобі ж самому розібратись... Ти це можеш.

— Як?

— Відвертим будь. З цього починай. Виклади все начистоту, що там у тебе було, воно тут і вмре.

— Нічого в мене не було! — викрикнув хлопець.— Поналіплювали все, вигадали!

— Вгамуйся. Ми не кажемо, що в тебе якийсь там злочин на совісті,— приспокоїв його директор.— Ні в чому такому тебе не запідозрюємо. І повір, що для твого ж добра ми зараз шукаємо з тобою спільної мови...

І хоч у голосі директора була щирість, не вловлювалось ніякої фальші, проте відстань між ним і Порфиром не зменшувалась, саме становище правопорушника відділяло хлопця від цієї людини з її владою, витримкою, з якоюсь святковою чепурністю та охайністю в усьому. Незвичним був для нього цей злагідливий тон, спокій лиця, довгі білі пальці, що час від часу торкають то застібку особової справи, то стрічку краватки на грудях, бавляться нею. Усе начебто добре, кігтиків не видно, але таким речам не дуже вір, бо вони, педагоги, вміють прикидатись, щоб тільки заманити тебе в капкан, укоськати, приневолити. Ні окриків, ні погроз, ні тупотіння ногами, та навіть і в цьому Порфірові вчувалося щось підступне. Бо як можна без гніву й погроз із таким, що його під вартою сюди припровадили? ”

[Гончар О. Т. Твори: В 7 т. Т.5: Тронка: роман у новелах; Бригантіна: повість. – К.: Дніпро, 1988.- С.282 – 291.]

8.2. “На перерву вони вилітають, мов з праці, в коридорі Марисю Павлівну ледве з ніг не збивають... Вона для них ніби й не наставниця, остраху перед нею немає, справді, ніби якась практикантка, що з нею можна бути запанібрата. Мчить ось навстріч цей же ошалілий Кульбака, геть очманів від радощів, що вирвався на волю. Загледівши вчительку, зіщулюється, як хиже звіря, розчепіреними пальцями межи очі націлюється зрозгінці:

— Біжу! Лечу! Цілюсь в ліве око!

Здається, так і проштрикне. Стоїть, прикусивши губу, Марися Павлівна. Набігай, мовляв, виколной... Перекошене, хижувате, само на

себе не схоже, зупинилося, не добігши крок. Вразила його, видно, ця витримка вчительки, губа, прикушена мало не до крові.

— Чого ж ти? — Марися Павлівна аж нахилилась, підставляючи незахищене обличчя.— Виколюй! Ліве чи праве... Тобі стане легше? Ти будеш після цього щасливий?

Малолітнє хуліганча отямлюється нарешті від свого шаленства...

Учителька кладе йому руки на плечі, на ті щупляві кісточки:

— Я тобі ворог? Я тобі щось зле заподіяла? І хлоп'я, помітивши, як на очах учительки, з'явившись десь із глибоких глибин, росте неймовірно справжня, зовсім на мамину схожа сльоза, раптом мовби схаменулось, похнюпилось. Кажуть, що емоційна сльоза здатна виліковувати проказу. Хто зна. Чи й справді-таки сльоза лікує? Надто ж, коли вона на мамину схожа... Може, цієї миті все ж ворухнулося в ньому щось оте, що здатне, долаючи власну жорстокість, помітити чужий біль? Хай ще не відчути, хоча б — помітити!

— Пожартував я,— каже насуплено, одводячи погляд убік.— Хіба... й пожартувати не можна?...

— Отак він іде, отак, отак! — Схопившись, хлопець з кумедним вихиласом пускається зображувати перекобочену під вагою портфеля постать, у запалі й не помічаючи, що під пахвою в нього замість портфеля, напханого цеглою, опинилась плетена з соломи японська сумочка Марисі Павлівни, якою вона так дорожить.

Облиш, облиш мою сумку — там цегли нема,— сміється Марися Павлівна, яку ця щира безпосередність хлопця, миттєва здатність його переноситись у стан безмежного захвату просто обеззброює...

Ще з дитячого обласного приймальника, де Кульбака сидів — уперше в житті! — за ґратами, попередили щодо його особи:

— За цим дивіться, просто феномен якийсь. Фізично, психічно все в нормі, навіть розвинений, але вдача... І головне — має непереможне бажання тікати. В нього це ніби ідея фікс: на волю, хоч умри!

День за днем виношує своє потайне бажання, і чувається, що воно живить його, дає політ уяві, для нього вирватися звідси — це єдиний спосіб самоутвердитись, відстояти себе, непогамовну й затяту свою особистість.

Вчителька пробувала бесідувати з ним наодинці, підбирала тон довірливий, відвертий:

— Скажи: чому з усього ти обираєш втечу? Звідки ця бігоманія? Чи болить тобі що? Чи так дуже сумуєш за кимось потай?

Не відкривається, не хоче нікого пускати у свій з ілюзій збудований світ. Один раз тільки, ніби ненароком, признався:

— Находить на мене таке... Як засмокче отут, як підступить під душу!.. І мушу, мушу тікати!

— Куди?

— Хто зна й куди.

— Чим тобі в нас погано? Ми хіба не уважні до тебе? Ми хіба злого чого тебе вчимо?

Насуплюється хлоп'я, перемовчує, і лише тінь якась болісно перебігає по обличчю...

[Гончар О. Т. Твори: В 7 т. Т.5: Тронка: роман у новелах; Бригантина: повість. – К.: Дніпро, 1988.- С.312 – 320.]

2.3. Учитель і етика

1. Проаналізуйте діалог вчительки з дитиною, оцініть її дії під кутом зору педагогічної етики? Як ви б вчинили в такій ситуації?

Які мовні засоби увиразнюють образ вчительки і хлопчика?

„... я мушу нести до вчительші „окорок”...

(Однак, поки хлопчина, піддавшись дитячим враженням від гойдання на качелі, захопився грою, шинку взяв собака...)

Тепер що мені робити? Я ні з ким не можу порадитись, я мушу до всього доходити власним розумом. І от що я придумую: я піду тепер до вчительші і скажу їй чисту правду. Чомусь мені здається, що вчительша повинна зрозуміти моє становище і стати вище за якусь там шинку без якої вона, зрештою, легко може обійтись.

Ідеалізм? Може. Але я не знав тоді таких слів. Навпаки, мені стало зовсім легко на серці.

Я приходжу до неї. Стукаю.

- Хто там?

- Я, Кириченко Гавриїл.

- Какой Гавріїл?

- Хторой.

- А-а – каже вона протягом, - ввойді.

Я трошки відхиляю двері, так тільки-тільки, і всовуюсь.

- Драстуйте, із плащаницею будьте здорові.

- Что ж, - каже вона, - спасібо, будь і ти здоров.

І здалося мені, що вона глянула гарненько на мене і помітила, що я з порожніми руками.

- Отец прислал? – питає.

- Отец, - кажу їй правду. І тут починаю говорити, щоб Глафіра Іванівна не безпокоїлись, тато дійствітельно передали вісімнадцять фунтів шинки, з котрою вийшло нещастя. І розказую од всього серця, що я не буду більше, а інакше мені немає возврату через татів характер.

Вона слухає мене, слухає, і бачу я, що це їй не подобається.

- Ступай же, откуда пішол, - каже вона після моєї чистої правди. – Не окорок, - каже, - важний, а неісправімость твоя важная. Помні моє слово – будеш ти в тюрме когда-нібудь. А в школе тебе места нет после таких художеств...

І цим словом вона остаточно вбила мене. Таким воно здалось мені жорстоким... Художеств...

Не пам'ятаю вже, як там я виходив од неї, як що. Боляче мені зробилось за всіх страждаючих

- Нема правди на світі, - крикнув я, і годі вже й до плащаниці йти. Тепер мені вже ніяка плащаниця не допоможе.”

[Микитенко І. Гавриїл Кириченко – школяр // Українська дитяча література. Хрестоматія: У 2 ч./ Упоряд., вступ. ст. та біогр. нариси: І.А.Луценко, А.М.Подолінний, Б.Й. Чайковський. – К.: Вища шк., 1992. – Ч.2. – С. 69 – 74]

2. Проаналізуйте ситуацію з позицій педагогічної етики. Спроектуйте варіант власної поведінки в подібному випадку.

Проаналізуйте внутрішнє мовлення вчительки.

„На уроці української мови писали диктант. Про війну і страждання – те, що свіжою раною відгукувалося в серці кожного дорослого, а нам озивалося героїзмом та подвигами. Від старання ми низько похиляли над зошитами голови, пальці, вимазані чорнилом, крізь яке не видно, як вони побіліли, стискаючи ручки.

У цьому диктанті Володя Томчук наробив багато помилок. Серед них були й свідомі – слова „Гітлер” і „Німеччина” він написав з малої літери.

- Граматика й емоції – речі несумісні, - вичитувала вчителька, і все ж – може, її до цього спонукав правий порожній рукав Володі – поставила йому трійку...”.

[Федотюк П. *Петрів хрест*. – К.: Рад. письменник, 1991. – С. 148.]

3. Проаналізуйте дії вчителів з погляду вимог педагогічної етики. Яких загальнопедагогічних принципів не дотрималися вчителі? Якими б могли бути наслідки помилкових дій Валентини Петрівни і Віктора Івановича?

Виконайте аналіз лексичних і синтаксичних особливостей мовлення вчителя. Які мовні конструкції переважають у тексті? Чому?

3.1. „На уроці математики Валентина Петрівна роздавала зошити. Спочатку називала прізвища тих, хто краще виконав роботу, хвалила. Купка зошитів на столі поступово танула.

„Зараз назве мене”, - тривожилась Наташа. Та вчителька викликала інших, лише коли залишився останній зошит, Наташа вийшла до столу.

- А ця... Про що ти думала!? – з роздратуванням сказала Валентина Петрівна. – Тепер у тебе язик відібрало! Подивись, що накоїла! Де треба плюс, ти ліпиш мінус! Де поділити – множиш! Спала на уроці, чи що! З четвірки на двійку скотилася! Чого мовчиш? Ледарка. Доведеться викликати маму.

„Сердита яка сьогодні”, - гірко думала Наташа, похиливши низько голову. Дві світлі слізки скотились по щоках і упали на плаття.

- Киснеш! Сідай...

Наташа неусвідомлено переписувала з дошки стовпчики цифр, чула голоси дітей і вчительки, та все здавалось глухим, далеким, ніби з вулиці долітало.

Знову настали нещасливі дні: вчора написала невправно диктант з української, докоряли у музичній школі за етюд.

- Чого там сидиш! – гукнула Валентина Петрівна. Наташа злякано схопилась. – Всі зібрались, а вона товчється. Марш додому!..

Вибігши на вулицю вслід за іншими, Наташа на хвилю забула про своє горе. Дівчатка, подруги, пригощались цукерками, бавились обгортками.

- Ой, які гарні! Покажіть, - попросила Наташа.
  - Відчепись!
  - Чи ба, яка розумна.
  - Наталка-скакалка...
  - Двієчниця, з четвірки скотилась на двійки.
  - Валентина Петрівна не переведе тебе до четвертого класу, ага!
  - Я виправлюсь, - покірно сказала Наташа.
- Та дівчатка вже її не слухали, зняли гармидер, розбіглися....

[Кустенко О. Взимку // Антологія літератури Сумщини. – Суми: Вид-во „Слобожанщина”, 1995. – С.191-193.]

3.2. „Урок тільки починався.

- Дозвольте, - Наташа прочинила двері у свій клас. – Здрастуйте.
- Чого запізнюєшся? – зауважив Віктор Іванович.

Наташа похапцем сіла за парту, розкрила ноти.

- Що там у тебе? – спитав, не підводячи голови, Віктор Іванович.
- Етюд Ешпая.
- Давай.

Наташа підійшла до піаніно, сіла на стілець, поклала руки на клавіші. І тому, що пальці її замерзли, були незграбні, почала етюд невдало.

- Спочатку і не плигай! – сказав Віктор Іванович. – Не збивайся з темпу.

Віктор Іванович деякий час стежив за її грою, потім з досадою мовив:

- Ну що мені з тобою робити! Знову не вивчила. Ля, ля-дієз! А ти що береш! І пальці! Третій, четвертий, а ти перший, третій! Спочатку!

Та і спочатку не стало краще. Вона хвилювалась, помилялась, брала не ту ноту, Віктор Іванович сердився:

- Ледаче дівчисько! Чому вдома вправи не робиш? Хай прийде батько. Щоб без батька на заняття не з'являлась!

Віктор Іванович сердито погортав щоденник і поставив ... двійку.

Наташа бережно закрила щоденник, упевнившись, що не розмажеться оцінка, склала все в чорну папку.

- До побачення...

„Нещасливий день, - гірко подумала, одягаючись...”

[Кустенко О. Взимку // Антологія літератури Сумщини. – Суми: Вид-во „Слобожанщина”, 1995. – С.191-193.]

4. Проаналізуйте ситуацію під кутом зору вимог педагогічної етики. Спроектуйте власний варіант поведінки вчителя.

"Намалюйте" мовні портрети вчителів. Як професійні й особистісні риси знаходять вираження у мові персонажів?

„Сьогодні в четвертому класі все не так, як в минулому році. Тоді, бувало, на всі уроки приходила Катерина Степанівна. Сьогодні на перший урок прийшов Іван Петрович. Він викладає математику. А Сергій Павлович – географію.

Іван Петрович, сівши до вчительського столу, відразу побачив собаку Бровко – друга нашого Альоші. Четвертий рік ходить наш Альоша в школу і четвертий рік поруч з ним кожного дня ходить Бровко. Та ще й маленьку торбинку з Альошиним сніданком носить. Знає Бровко, що в цій торбинці є смачні речі і для нього. Всі уроки сидить Бровко перед вікном і торбинку із сніданком стереже. Катерина Степанівна звикла до Бровка. Як би все було як минулого року, якби всі уроки вела Катерина Степанівна, вона сказала б привітно: „Як почуває себе Бровко?”. Бровко довірливо подивився б учительці в очі, весело помахаючи хвостом.

Іван Петрович не знав Бровка і тому запитав:

- А це хто?

Альоша відповів:

- Це мій друг Бровко... Він всі уроки чекає на мене...

- Хороший у тебе друг, вірний.

Сергій Павлович, що прийшов на другий урок, побачивши собаку, теж запитав:

- А це що?

- Це мій друг Бровко, - відповів Альоша. – Він всі уроки на мене чекає.

- Щоб я більше його перед вікном не бачив, - суворо сказав Сергій Павлович.

Усі в класі спохмурніли, сиділи похнюпившись, ніхто не говорив і не дивився на вчителя. Усім було соромно один перед одним, а Альоші було соромно і перед товаришами, і перед собакою.

Прийшовши додому, Альоша взявся за уроки. Він з великим інтересом розв'язував задачі й приклади. Цікава ця наука математика.

А за географію і не брався... З самого початку ця наука виявилася нецікавою”.

[Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибрані твори: В 5 т. – Т.2. – К.: Рад. шк., 1976. – С.344-345.]

ПРАКТИЧНИЙ МОДУЛЬ 3.

ФУНКЦІЇ І ТИПОВІ МОДЕЛІ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

3.1. Функції спілкування у ХІХ – на початку ХХ ст.

Однією з основних складових педагогічної діяльності є культура спілкування. Відомий психолог О.М.Леонтьєв визначає педагогічне спілкування як професійне спілкування викладача з учнями на уроці чи поза ним (у процесі навчання та виховання), яке виконує певні педагогічні функції і спрямоване (якщо воно повноцінне і оптимальне) на психологічну оптимізацію навчальної діяльності та взаємин між педагогом і учнями всередині учнівського колективу [74]. Таким чином, оптимальне педагогічне спілкування створює найкращі умови для розвитку мотиваційної сфери учнів і творчих можливостей навчальної діяльності, забезпечує морально-емоційний клімат навчання, попередження виникнення “психологічного бар’єра” й конфліктних ситуацій між учителем і учнем. Таке спілкування задовольняє потреби управління соціально-психологічним, духовним розвитком учнівського колективу і унеможливує реалізацію в навчальному процесі особистісних якостей педагога.

Педагогічне спілкування відбувається у різних ситуаціях, часто конфліктних. Як показує практика, труднощі у спілкуванні виникають тоді, коли педагог прагне змусити вихованців до участі у комунікації, не зважаючи на їх інтелектуальні здібності, емоційно-психологічний стан, бажання спілкуватися. Тому вчителів слід уже в самому намірі спілкування виявляти обережність, здатність досягнути налаштованість іншого на встановлення контакту, комунікативну дію. Педагогові під

час спілкування слід бути поміркованим, розсудливим, урахувати моральну свободу учнів, узгоджувати з нею власні дії.

В.Кан-Калик стверджує, що педагогічне спілкування – явище поліфункціональне і забезпечує пізнання особистості, обмін інформацією, організацію діяльності, обмін ролями, співпереживання, самоутвердження. В.Семиченко й В.Заслуженюк стверджують, що у процесі спілкування формуються такі інтегральні складові психічного життя, як самооцінка, усвідомлення власного “Я” і відчуття його тотожності в будь-яких життєвих ситуаціях, засвоюються прийоми протидії зовнішньому тискові, виробляються критерії ставлення до інших людей тощо. Кожний акт спілкування, на думку вчених, впливає на наше життя в цілому, але, крім того, у ньому реалізується низка функцій, завдяки яким ми досягаємо мети. Зокрема, *контактна функція* передбачає встановлення стану обопільної готовності приймати і передавати повідомлення та підтримувати взаємозв’язок до завершення акту. *Інформаційна й пізнавальна функції* спілкування, забезпечуючи процес обміну матеріальними і духовними цінностями, створює умови для розвитку позитивної мотивації навчально-виховного процесу, обставин спільного пошуку і роздумів. *Спонукальна функція* передбачає заохочення партнера або ж самого себе (стимулювання й аутостимулювання) до виконання певних дій. *Координаційна функція спілкування* сприяє орієнтуванню й узгодженості дій, коли йдеться про спільну дільність. *Функція самоутвердження* особистості сприяє усвідомленню школярем свого „я”, відчуття своєї особистісної значущості, формуванню адекватної самооцінки і перспектив особистості, рівня її домагань. Реалізація такої важливої функції спілкування, як *співпереживання*, забезпечує умови для розуміння почуттів іншої людини, створює умови для самовираження, самоутвердження передусім тих школярів, які потребують допомоги вчителя. *Впливова функція* спрямована на зміну стану, поведінки, ціннісно-мотиваційної сфери партнера (намірів, думок, поглядів, рішень, уявлень, потреб, рівня активності, смаків, норм поведінки, оціночних критеріїв. Функція *встановлення відносин* сприяє усвідомленню свого місця в системі рольових, статусних, ділових, міжособистісних та інших зв’язків.

Невміння подолати бар’єри, як правило, призводить до малоефективних моделей спілкування. Сукупність їх складає кілька типів:

„Монблан”. Педагог підноситься над класом, наче гірська вершина. Він відірваний від учнів, мало цікавиться їх інтересами та взаєминами з ними. Спілкування зводиться лише до інформування учнів, що зумовлює їх пасивність.

„Китайська стіна”. Спілкування, за якого вчитель постійно наголошує на своїй перевазі над учнями, виявляє до них зневажливе ставлення.

„Локатор”. За цієї моделлю переважає вибірковість учителя в організації взаємовідносин з учнями. Він зосереджує свою увагу на групі або слабких, або сильних учнів, що руйнує цілісну й безперервну систему спілкування.

„Робот”. Характеризує поведінку педагога, який цілеспрямовано й послідовно діє на підставі певної програми, незважаючи на обставини, що вимагають змін у спілкуванні.

„Я сам”. Сутність поведінки в тому, що вчитель постає в ролі головної дійової особи, нерідко гальмуючи ініціативу учнів.

„Гамлет”. Діям такого вчителя властиві постійні сумніви: чи правильно його зрозуміють, чи адекватно відреагують на його зауваження тощо.

„Друг”. Може спричинити для вчителя втрату ділового контакту в спілкуванні.

„Тетерук”. Характеризує педагога, який під час взаємодії з учнями чує лише себе, не реагує на учня, не усвідомлює його переживань та потреб.

Подоланню будь-яких бар'єрів допомагає передусім виховання правильних форм спілкування. Серед різноманітності індивідуальних форм виділяються ті, сукупність яких становить стиль спілкування.

1. Поміркуйте, чи зможе Наталка в майбутньому повірити в себе, у свої сили? Що для цього потрібно зробити? Намалюйте психологічний портрет дівчинки.

Запропонуйте більш ефективні методи самовиховання в такій ситуації.

„І потроху Наталя зовсім перестала вірити своїй голові; вона вірила тільки тому, що каже вчителька, а своя думка в неї замирала, переставала жити, працювати. Дівчина справді ставала дурною. Знаючи себе і своє знання, вона боялася того класу, як огню і тим ще

гірше робила собі, бо страх виганяв у неї з голови й те, що там удержувалося сяк-так.

Еге, вона боялася класу і вся здригалася враз, почувши, як ударить голосний дзвоник, наказуючи їй до того класу йти.

„День-дзень-дзень!” – розкотиться скрізь, а їй так і в’явиться, як вона стоїть перед учителькою, блідне, червоніє, знову блідне, мучиться силкується щось ізгадати, - і нічого не може...”

[Грінченко Б. Дзвоник // Грінченко Б. Твори в 2 т. – Т. 1. – К.: Вид-во Академії наук УРСР, 1963. – С. 431.]

2. Проаналізуйте поведінку вчителя. Чи ефективними є методи навчання і виховання, використані ним?

На вашу думку, чи сприяє атмосфера уроку ефективному оволодінню навчальним матеріалом?

Визначте типову негативну модель спілкування цього педагога:

- а) „монблан”;
- б) „китайська стіна”;
- в) „локатор”;
- г) „робот”;
- д) „я-сам”;
- е) „Гамлет”;
- є) „тетерук”.

Охарактеризуйте мовні засоби, які використовує автор для змалювання образу вчителя.

„Валько взяв у руки крейду, приступив до таблиці, розмахнув і почав писати. Зразу писав тільки букви, без ніякого, впрочім, значення. Але далі-далі дійшов і до слів, а в кінці й до цілих речень... Вичерпавши таким способом свою мудрість, показавши вповні своє значення красного писання в численних викрутасах та довгих, як світ, і рівних, як ковбаси, хвостиках, Валько положив крейду. Відступився.

Зиркнув з уподобою ще раз на записану таблицю і відтак, обернувшись до трепечучого класу, крикнув грізно:

– Писати !

Його наукова діяльність в тій хвилині щасливо скінчилась, - тепер починалась його економська діяльність. Щоб показати се наглядно, він сильно сперікнув пальцем, аби стряхти з них учений

крейдяний порох, і замість нього взяв в руки свою тростину. І немов орел слідить згори, за добичею, так і він, озираючись по класу, почав свій обхід.

Перший, на кого надвинула його зла доля, був якийсь маленький, слабенький і дуже заляканий школярик. Він, увесь у поті, нагнувшись над скриптурою, працював зо всієї сили, аби вдержати перо в дрижачих пальцях, і щохвилини позирав на таблицю, стараючись виводити на папері такі самі крючки, гачки, які вивела вправна економська рука на таблиці. Та ба, рука його дрижала, гачки виходили ламані, нерівні – навіть перо непослушне щохвилини крутилося і бажало якнайшвидше з них видобутися”.

[Франко І. „Schonschreiben” //Франко І. Каменярі: Вибрані твори. – К.: Веселка, 1971. – С. 114-115.]

3. Існує дидактичний принцип: навчання має бути нерозривно пов’язане із життям. Чи реалізований цей принцип у поданій ситуації? На Вашу думку, які почуття вчитель намагається прищепити своїм учням?

Назвіть реалізовану вчителем функцію педагогічного спілкування:

- а) обмін ролями;
- б) обмін інформацією;
- в) організація взаємовідносин;
- г) співпереживання;
- д) організація взаємовпливу;
- е) пізнання особистості;
- є) ваш варіант відповіді.

Мета педагогічного спілкування успішно реалізується в тому випадку, якщо вчитель, добре знаючи свою аудиторію, вміє вибирати з особистого арсеналу мовленнєвих засобів ті слова мовленнєвого впливу, які найбільш адекватні у відповідній ситуації. Як це питання вирішується в поданій ситуації?

„А вб’є котрий в голову слово яке, де й треба, де й не треба носитись з ним, чваниться, хвастає ним. Не один батько жалівся:

– Прийде, - каже, - додому, глузує, сміється з матері, з тебе: он мужики ви, не вмієте так.

Що ж це таке?

Почав Яків Петрович з ним інакше. Почав їм книжечки українські читати: Грінченка, Глібова, інші.

– Це по – нашому! – почали до його вони. – Значить, воно не сором по-нашому... А як гарно, розбірливо усе. Ану же ще по-нашому, ну же...

І почав балакати з ним рідною мовою. Інакше. Що розкаже їм урок або од себе що – про зорі, про сонце, про людяність – не позіхають, не малюють там щось собі, як раніше, розуміють, слухають!”

[Тесленко А. Що робить? // Тесленко А. Твори. – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1956.- С. 209.]

3.2. Функції педагогічного спілкування у XX ст. – на початку XXI ст.

1. Порівняйте засоби впливу матері і вчителя на учня. Яку функцію педагогічного спілкування зміг реалізувати вчитель?

- а) обмін інформацією;
- б) пізнання особистості;
- в) організація взаємовпливу;
- г) співпереживання;
- д) обмін ролями;
- е) організація взаємовідносин;
- є) ваш варіант відповіді.

Намалюйте психологічний портрет матері і вчителя.

„Одного дня надвечір увійшла в майстерню якась (із рукою) жінка, ввічливо поздоровкалась, стала коло порога, дивиться.

– А що скажете? – не кидаючи роботи, спитав її Петро Михайлович.

– Оце я прийшла до вас розпитатися, Петре Михайловичу, чи вони таки за ділом сюди щодня ходять, чи, може, тільки пустувати?

Петро чогось почервонів, усміхався.

– Всі, що тут, як бачите, коло праці, а може де є такі, що й без діла блукають, - сміється Петро Михайлович. – Ваш котрий?

– А отой білоголовий, - кивнула на Петра жінка.

– Е, тітко, цього не руште, цей у нас перший майстер.

– Ну, а я вже думала так, - в жарт не в жарт почала вже весело молодиця – тільки застану що він тут тиняється без діла, - так і займу лозинякою: ви ж таки подумайте – схопився зранку, не поспідав, куска хліба не взяв – повівся. Жду обідати – нема, жду полуднувати – нема. Та що ж це за лихо таке є? І це щодня. Давай, думаю, піду хоч лозиною зажену! – До Петра. – Ну, скажи мені, оце ти і їсти не хочеш?

– Ми вже їли тут.”

[Васильченко С. Авіаційний гурток //Васильченко Степан. Вибрані твори. – К.: Держ.вид-во худ. літ., 1974. – С. 204.]

2. У поданих текстах визначте методи виховання, застосовані учителями. Яку функцію педагогічного спілкування реалізовували вчителі?

- а) обмін інформацією;
- б) співпереживання;
- в) обмін ролями;
- г) організація взаємовідносин;
- д) пізнання особистості;
- е) організація взаємовпливу;
- є) ваш варіант відповіді.

2.1. „- Ми повинні виховувати людину колективної думки, колективної волі, праці, колективного життя.

А з кількох років можна це робити? – запитав дев’ятирічний Івась.

- Робити це все треба змалку, - відповіла вчителька. – Не треба виховувати вас у хатніх кутках”.

[Вишня Остап. В’ячеслав // Вишня Остап. Вибране. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 110 – 111.]

2.2 „– Про що ви, вчителю?

– Про те подумалось, дитино, ким завтра чи позавтра можемо стати ми? Не завжди ж буде таке щодення, що посіяла війна. Сьогодні

ти, дитя убогих, не має навіть у чому до школи ходити, а перегода, дивись, зможеш у науку піти і навіть учителем стати, бо таке врем'я настало.

Вірячи й не вірячи, я запам'ятовую ті слова про „таке врем'я”, яке одні проклинають, а інші живуть ним. А сам думаю: „Невже я колись зможу аж учителя доскочити?” - Михайле Петровичу, Ви не тес... не підсміюєтесь?

– Ти про що? – вчитель позбирає навколо очей добрі зморшки.

– Про те, що навіть я учителем зможу колись стати?

– Не жартую Михайле... От колись, як вивчишся, згадаєш мої слова, згадаєш і мене уже старого. І тоді в хату мою заглянеш – і мене чогось научиш. Не забудеш?

– Хіба таке можна забути ?”

[Стельмах М. Гуси-лебеді летять // Стельмах М. Гуси-лебеді летять. Щедрий вечір: Повісті. – К.: Веселка. 1975. – С. 94.]

3. Які методи виховної роботи застосовані педагогами? Наскільки ефективними вони є? Як би Ви вчинили на їх місці?

Проаналізуйте мовні особливості діалогів: лексичні, синтаксичні особливості, модусні оператори (емотивні знаки засудження, зауваження, коментарі).

3.1. „...Тихенько-тихенько, відчиняє вона двері, заходить у клас. Так їй хочеться пробігти, щоб Олена Пилипівна не помітила. Бачить, всі сидять і щось пишуть, а Олена Пилипівна на дошці стовпчики пише. І тут Галя згадала, що на сьогодні ж контрольну з арифметики призначено. Ой, ой! Як це вона забула!

А Куренчик навмисне зразу:

- Олена Павлівно! Татарська прийшла!

Олена Павлівна подивилася суворо і суворо сказала:

- Сідай швидше, Татарська, переписуй приклади і розв'язуй.

Галочка навіть з Галочкою Хижняковою не привіталася. Подумала тільки як би це на перерві не забути їй про театр розказати. Швиденько вийняла зошит, ручку і почала переписувати. Вже кінчає писати, коли ззаду Неля Чернявська шепоче:

- Галю, покажи, а то в мене приклади не діляться, без остачі не виходить!

Галя посунулася так, щоб Нелі видно було краще, і зошита підсунула до краю парти. Що ж, хіба їй жалко – хай і в Нелі буде правильно!

Тільки Неля кінчила писати, як Олена Пилипівна підходить до Галочки й каже:

- Татарська, як тобі не соромно мене обманювати?

Галочка не зрозуміла, в чім справа, і каже:

- Я вас не обманювала Олено Пилипівно, ніколи не обманювала, чесне піонерське!

- От ти ще й піонерське слово даєш, хоч і не піонерка ще. Навіщо ти даєш списувати Чернявській?

- Так вона ж попросила, вона погано рахує, - каже Галочка. Як це Олена Пилипівна не може цього зрозуміти?

А Олена Пилипівна каже:

- Ти що ж хочеш, щоб вона нічого не знала, і мене ще хочеш обдурити?

Галя почервоніла дуже-дуже і Неля теж...”

[Іваненко О. Сороки / Іваненко О. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1991. – С. 71 – 72].

3.2. “...ніби й нічого особливого в ній (учительці), не зірка світового екрана, зате з характером, про неї інші вчителі жартома кажуть: «В малому тілі — великий дух».

Але з такими, як Кульбака, і цей дух не завжди раду дасть. Бо це ж артист! Зараз ось такий, а за хвилину вже інший... Ніби на живу загадку, поглядає на нього Марися, коли він, злігши підборіддям на руки, мов юний сфінкс, світить на вчительку своїм лукаво-вивчаючим, притамованим усміхом. Якесь вичікування, насторога в тій усмішці, часом іронія, майже глум. Аж ніяково стає вчительці від того дитячого нерозгаданого погляду, в якому переблискує безліч відтінків і значень, вловлюєш у ньому затаєну недовіру й зацікавлення тобою, іронія змінюється чимось схожим на приязнь, котра, одначе, щомиті може обернутись несподіваним глумом, зухвальством. Ведеш урок і раптом чуєш, як десь під партою починає жалібно підскавулювати мовби кимось підкинута в клас... цуценя.

— Кульбако, це ти?

Схплюється, виструнчується, погляд святий, невинний:

— Що таке, Марисю Павлівно?

— Припини свої витівки.

Губи він навмисно стулює міцно, а воно й далі десь там підскавулює...

— Кульбако, перестань.

Хлопець на губи вказує, дивиться ж, мовляв, це не я, це не з моїх вуст, а те скавуління знов озивається, десь воно там живе в ньому, в утробі, проситься на волю. Наче Рекс, заскучавши за своїм господарем, знайшов якусь шпарину й подає аж до класу свій жалібний голос. Товариству, звичайно, розвага, клас шаленіє: ну дає цей Кульбака, от артист!”

[Гончар О. Т. Твори: В 7 т. Т.5: Тронка: роман у новелах; Бригантина: повість. – К.: Дніпро, 1988.- С.286 - 287.]

4. Проаналізуйте внутрішнє мовлення вчительки. Як заохотила вчителька Юлю до навчання? Які ефективні прийоми використала вчителька?

"Намалюйте" мовний портрет учительки і Юлі. Визначте стилістичні функції найуживаніших лексем.

„До нашого класу прибула нова учениця Юля. Програмного матеріалу за 3 клас вона не знала. Дуже слабо читала, додавала і віднімала тільки в межах 10.

Спочатку дівчинка всі завдання в зошитах виконувала тільки на „незадовільно”. Щоразу вона із задрістю дивилась на тих учнів, чії роботи в кінці уроку відмічались. І от на одному з уроків Юля голосно розплакалась: „Я ніколи не одержу оцінку!” Діти принишкли. А я поставила перед собою завдання у будь-що зацікавити Юлю навчанням, дати їй можливість повірити в свої сили, відшукати в ній хоч що-небудь, за що можна буде заслужено похвалити. Пильно придивляючись до дівчинки на кожному уроці, я помітила особливе пожвавлення Юлі на уроці образотворчого мистецтва. Виявилось, що їй подобається малювати фарбами. Дуже ретельно готувалась я до наступного уроку образотворчого мистецтва, продумуючи, як зацікавити ученицю. Для Юлі приготувала альбом, пензлик, фарби.

Під час уроку я непомітно для Юлі допомагала їй у роботі. Малюнок був непоганий. І як здивувалася Юля, коли серед кращих робіт був названий і її малюнок. А коли дівчинці дозволили помістити

свою роботу на виставку, то радості не було меж. Разом з нею раділи і всі учні.

У ці хвилини я ніби прочитала на обличчі Юлі вдячність, а в очах спалахнув вогник слабкої віри в свої сили. А найбільшою радістю для мене було тихе прохання Юлі: „Давайте розв'язувати оті приклади, що закінчуються нулями”.

[Логачевська С.П. Дійти до кожного учня / За ред. О.Я. Савченко. – К.: Рад.шк., 1990. – С.6.]

5. Які функції педагогічного спілкування використані в тексті:

- а) співпереживання;
- б) обмін інформацією;
- в) обмін ролями;
- г) організація взаємовідносин;
- д) пізнання особистості;
- е) організація взаємовпливу;
- є)ваш варіант відповіді.

Порівняйте мовні особистості батька і вчителя. У чому різниця? Складіть психологічний портрет Лукаша. Які мовні засоби (лексичні, морфологічні, інтонаційні) ефективно розкривають образ хлопчика?

„...В такі хвилини Лукаш забув усе на світі, бо весь світ здався йому тоді чарівним, величезним оркестром. І згадував тоді хлопець про свою скрипку, на якій грав у шкільному музичному гуртку. А що, коли попросити її у вчителя? Він добрий, Влас Григорович, він дасть скрипку додому пограти. Тоді Лукаш прийде сюди, на зелений город, і заграє...

Учора вранці Лукаш майстрував собі скрипку. З якою любов'ю він вистругував дощечки, склеював їх, натягував струни! Яка чудова скрипонька вийшла! Лукаш пофарбував її, і вона була вся зелена, як коник-стрибунець, помережена по краях червоними півниками, вся як малюнок. Ще треба зробити смичок, маленький смичок, та тієї хвилини нагодився батько. Він вхопив скрипку з Лукашевих рук.

– На пшеницю жучки напали, вся дівтора в полі, а ти байдикуєш! Діло треба робити!

– Тату, віддайте!

Батько повернувся і пішов із скрипкою – з зеленою, як коник-стрибунець, помережена по краях червоними півниками. Хлопчина аж нестямився: він дивився вслід батькові, і скрипка двоїлась і троїлась крізь сльози.

Пшениці були густі і вусаті, воскове колосся важко хиталося на вітру; батько стояв серед поля і згадав про відняту в Лукаша скрипку, і шкода йому сина, і не може потурати дурниціям. У всіх діти як діти, а воно взяло в голову – скрипки та смички, світа за ними не бачить, а треба до діла привчатись, діло не жде, змалечку треба його полюбити.

Недавно зустрівся йому вчитель і сказав:

– Демиде Петровичу, Лукаш у вас талановитий хлопець, він сам складає музичні твори і виконує їх на скрипці, і коли б ви почули його гру... Він буде видатним музикантом.

– Хочеться мені, щоб вийшов з нього спочатку добрий тракторист”.

[Донченко О. Скрипка // Донченко О. Золота медаль: Твори. – К.: Рад. школа, 1983. – С. 456. (Пед. бібліотека. Світ в образах.)].

6. Проаналізуйте педагогічну ситуацію. Подайте психологічну характеристику аудиторії (склад слухачів, налаштування на контакт), визначіть стиль спілкування викладача і студентів. Які професійні якості педагога простежуються у процесі такого спілкування?

Які мовні прийоми організації і підтримки уваги (попередня установка контакту, діалогізація, інтонаційне багатство мовлення, емоційна насиченість фрази) використовує викладач?

„ ... студенти незлобливо перешіптувалися, намагаючись вгадати ім'я того, хто заволодів серцем їхньої викладачки, ці перешіптування, мабуть, долинули до Полюскевич, і вона, замість бути доброю і лагідною, як молода мати годувальниця, лютувала на іспиті з електротехніки і ставила двійки навіть відмінникам і найзапеклішим зубрилам-зубрицьким, які вже не просто визубрюють підручники й конспекти до останньої літери, а прогризають їх наскрізь, як зимові миші...”

- Давайте одразу домовимося, - запропонував він (студент Полюскевич), - що я називатиму вам не тільки імена Фарадея,

Гальвано, Вольти, Едісона, Максвелла, Герца, а й Яблочкова, Лодигіна, Ляпунова, Столетова, бо тепер уже відомо всім, що „Росія – родина слонів”.

Полюскевич мовчала. Дивилася не на Шульгу, а мовби крізь нього, - і міцно затискувала губи, так ніби боялася, що з них видобудеться якийсь небажаний звук.

- Крім того, - не бентежачись її мовчанкою розп'ятував далі Шульга, - ви ж неодмінно спитаєте мене, що казали про електротехніку Маркс і Енгельс. Будь ласка. Вони вказували, що електроенергія справить революційний вплив не тільки на техніку, а й на весь історичний розвиток. Енгельс у листі до Бернштейна у зв'язку з цим висловив таку думку: „Цілком зрозуміло, що завдяки електротехніці виробничі сили зростуть так, що буржуазія буде дедалі неспроможніша управляти ними”.

Полюскевич уперто мовчала, хоч би ж тобі бровою ворухнула, відзначаючи, сказати б, поглиблене цитування Шульгою класиків марксизму-ленінізму.

- Ви мене нічого не питаєте, тоді я спитаю вас, - не розгубився Шульга. – Мій батько будував Дніпрогес, я до війни вчився у ФЗУ при трансформаторному заводі, і все електроустаткування, яке мені доводилося там бачити, було не наше, не соціалістичне, а буржуазне. Вестінгауз, Сіменс-Шуккерт, Сіменс і Гальске. Динамне і трансформаторне залізо, вольфрам, слюда, бакеліт, пресшпан - все від буржуазії. Тоді як же з словами Енгельса про неспроможність буржуазії впоратися з електротехнікою?

Далі грати в мовчанку з цим нахабним студентом, який замахнувся вже й на класиків марксизму-ленінізму, було небезпечно, але й ув'язуватися в суперечку з ним було ще небезпечніше; тому доцент Полюскевич нарешті заговорила, але так, ніби не чула нічого сказаного Шульгою, неначе він взагалі не сказав жодного слова.

- Скажіть мені, - несподівано спитала вона, - про що вам говорить ім'я Доліво-Добровольського?

- Я знаю тільки те, що це не Фарадей і не Максвелл, - не розгубився Шульга.

- Але ви не знаєте, що це наш вітчизняний учений, який створив перший трифазний асинхронний двигун і трифазний трансформатор. Не знаєте ж?

- Яюсь не поцікавився.

- От бачите, - Полюскевич блідо усміхнулася, вже не приховуючи зловтіхи. – ви чесно заробили двійку за нехтування здобутками вітчизняної науки.

Але зважаючи на те, що ви знаєте пресшпан, про який жоден з ваших однокурсників навіть не чув ніколи, я ставлю вам трійку, яку ви теж заробили чесно.

І вона вималювала в його заліковій книжці таку величезну трійку, що Шульга тільки руками розвів: така маленька жінка і така велика трійка!”

[Загребельний П. Юлія, або запрошення до самовбивства. – Харків: Фоліо, 2003. – С.174-176.]

7. Перед вами сповідь учителя. Проаналізуйте педагогічний досвід. Назвіть принципи та методи навчання, застосовані педагогом під час проведення уроків.

На Вашу думку, чи є доцільною така організація навчально-виховної роботи?

Проаналізуйте інтонаційний рисунок мовлення вчителя.

„Усе, що робив, чим жив, зливалося в єдиний потік. І закон був один: усе, що роблю для учнів і з учнями, - „відкритє”, бо в ньому присутня моя совість. Зараз же це сприймається як красивість, любов до пишної фрази. Тоді ж – це таки було суттю. Отож, усе – потоком. На уроках – щире спілкування, доброзичливість, прагнення до взаєморозуміння, пошуки прийомів ефективної співпраці. На перервах – ігри, співи, розваги. У позаурочний час – мандрівки спочатку околицями Углі (Карпатський заповідник), а потім по Закарпаттю, театри, фотостудія, вечори, конкурси.”

[Девдера М. Творчість – стан душі і спосіб життя // Дивослово. – 2000. – № 12. – С. 53-54.]

3.3. Типові моделі педагогічного спілкування

1. Проаналізуйте подану ситуацію з погляду взаємин вихователя і особливостей розвитку колективу.

З'ясуйте лексико-граматичні особливості мовлення вчителя й автора.

„... Дуже часто той або інший вчитель заявляє:

- Ви підірвали мій авторитет, ви у присутності учнів зробили мені зауваження, ви оголосили мені догану.

Запитується, на чому ж базується авторитет? Невже на вашій безкарності? Невже на тому переконанні, що ніколи не можете грішити?

Я ставлю питання так: учительський авторитет ґрунтується на відповідальності в першу чергу. Учитель повинен, не соромлячись, сказати своїм учням:

- З мене вимагають, я відповідаю, я помиляюсь, я за свою помилку відповідаю. Ви бачили, що я відповідаю?

- Бачили.

- З мене вимагають, тому я вимагаю з вас.

Немає нічого ганебного, якщо директор оголосить догану вчителю. Хай вчитель вважає, що він не зовсім і винний але якщо директор оголосив йому догану, він повинен цією доганою скористатися для піднесення свого авторитету. Він повинен сказати:

- Так, я помилився. Я покараний, тому що я відповідаю за свою роботу. Я вимагаю цього від вас.

У мене був Іван Петрович Городич. Це було ще в колонії імені Горького. Він щось не так зробив у поході. Він чергував по колонії. Запитую:

- Хто черговий? 5 годин арешту!

- Є 5 годин арешту.

Чую голос Івана Петровича, педагога. Мені навіть трохи холодно стало. Він зняв з себе пояс, віддав черговому, прийшов до мене в кабінет:

- Я прибув під арешт.

Я спочатку хотів було сказати йому – „кинь”. А потім думаю: „Добре, сідай”. І просидів 5 годин під арештом. Діти заглядають до кабінету – Іван Петрович сидить під арештом.

Коли закінчився арешт, він вийшов на вулицю. Ну, думаю, щось буде. Чую гомеричний сміх. Хлопці його качають.

За що?

- За те, що сів під арешт і не сперечався.

А другий на його місці почав би: „Як це так, мене, педагога, під арешт. Нізащо. Мій авторитет пропаде”.

Авторитет... треба створювати самому, користуючись для цього різними випадками життя. В хорошому колективі авторитет не можна підірвати. Сам колектив підтримує його”.

[Макаренко А.С. Твори: В 7 т. – Т.4. – К.: Рад.шк., 1954. – С.489 - 490.]

2. Схарактеризуйте дії педагога та його мовлення: лексичні, синтаксичні особливості, модусні оператори (емотивні знаки засудження, зауваження, коментарі), визначте їх доцільність у поданій ситуації.

„Щоб дитина почувала себе насамперед громадянином, щоб вона почувала себе насамперед людиною, я та мої співробітники-педагоги переконалися, що торкатися особи треба з особливо складним інструментуванням. У дальшій нашій роботі це стало традицією.

Петренко запізнився на завод. Ввечері я дістаю про це рапорт. Я викликаю командира того загону, в якому перебуває Петренко. І кажу:

- У тебе спізнення на заводі.
- Так, Петренко спізнився.
- Щоб цього більше не було.
- Єсть, більше не буде.

На другий день Петренко знову спізнився. Я збираю загін.

- У вас Петренко вдруге спізнюється на завод.

Я роблю зауваження всьому загону. Вони кажуть, що цього не буде.

- Можете йти.

Потім я стежу, що робиться. Загін сам буде виховувати Петренка і говорити йому:

- Ти спізнився на завод, виходить, наш загін спізнюється!

Загін ставитиме великі вимоги до Петренка, як до члена всього колективу.”

[Макаренко А.С. Твори: В 7т. – Т.5. – К.: Рад.шк., 1954. – С.154.]

3. Відомо, що основною метою виховання є формування у дітей високоморальних та загальнолюдських якостей.

Ознайомившись із запропонованою педагогічною ситуацією, визначте виховні завдання, які намагалася вирішити вчителька.

„У маленькій сільській школі на високому стовпі серед подвір'я стоїть красивий дерев'яний будинок. З віконцями й дверима, немов справжній. Живуть у ньому голуби.

Щодня діти приносять голубам корм: хто пшеницю, хто хліб, а хто гречку. Годують голубів по черзі. Той, чия черга підійшла голубів годувати, кличе їх до себе: гуль-гуль. Голуби їдять корм, але бояться наближатися до дітей.

„Чому вони бояться? Чому до рук не йдуть?“ – дивуються діти.

В останній день навчання вчителька сказала, щоб улітку теж по черзі приходили діти до школи й годували голубів.

Минуло літо. Настав перший день навчання. Кожен школяр, ідучи до школи, подумав про голубів: як там вони живуть? Кожен набрав повну кишеню корму.

Ось і шкільне подвір'я.

Вчителька каже:

- Розійдіться, діти, по подвір'ю, станьте поодиночі. Хочу побачити, хто годував голубів улітку.

Діти розійшлися по подвір'ю, стали поодиночі. Кожен почав кликати: гуль-гуль... і корм на землю сипати.

Знялися голуби з свого будиночка і полетіли всі до Олега. Клюють близько-близько, один навіть на плече сів, другий на руку.

А інших дітей голуби немов би й не бачили.”

[Сухомлинський В. Чому голуби прилетіли до Олега?]

4. Проаналізуйте запропоновану ситуацію. Обтунтуйте доцільність дій педагога.

З'ясуйте особливості використання мовностилістичних засобів у тексті. Створіть мовний портрет учителя.

„... Я ніколи не забуду маленького Федю. Мені довелося навчати його п'ять років – від 3 до 7 класу. Каменем спотикання були для нього арифметичні задачі й таблиця множення. Я переконався, що дитина просто не встигає запам'ятати умову задачі, в її свідомості не встигає скластися уявлення про предмети, речі, явища, покладені в основу умови: як тільки дитина мислено пробує перейти до

наступного, забуває попереднє. Діти чимось схожі на Федю, були і в інших класах, хоч їх було загалом і небагато. Я склав спеціальний задачник для цих дітей.

... Ось дві задачі з мого „Задачника для неухажливих“:

1. Три пастухи, які знемогли від літньої спеки, лягли під деревом відпочити і заснути. Пустун-підпасич вимазав сплячим лоби дубовими „чорнильними кульками“. Прокинувшись усі троє почали реготати. Але кожен думав, що два інших сміються один з одного. Раптом один пастух перестав реготати – він здогадався, що і його лоб також вимашений. Як він міркував?

2. У широких українських степах неподалік одне від одного були в давні часи двоє сіл – Правдуни і Брехуни. Жителі Правдунів завжди говорили правду, а жителі Брехунів – завжди брехали. Якби кому-небудь з вас вдалося раптом перенестися в давні часи і потрапити в одне з цих сіл, ви могли б, поставивши тільки одне запитання до першого зустрічного місцевого жителя, дізнатися, в котре село ви потрапили. Яке питання вам треба буде поставити?

Спершу ми просто читали задачі, як маленькі захоплюючі оповідання про птахів і тварин, комах і рослин. Минуло немало часу, поки Федя зрозумів, що оповідання – задачі. Над однією з найпростіших хлопчик замислився і з моєю допомогою розв’язав її. Його вразила простота розв’язання. „значить, кожную з цих задач теж можна розв’язати?! – запитав Федя. Він цілими днями не розлучався із задачником. Кожне розв’язання переживав як велику перемогу. Розв’язану задачу переписував у спеціальний зошит. Поряд з текстом малював задачу – тварин і рослин.

... Уже в 5 класі успішність Феді вирівнялася: він почав розв’язувати такі самі арифметичні задачі, як і інші школярі. У 6 класі в хлопця несподівано з’явився інтерес до фізики. Федя став одним із активістів гуртка юних конструкторів. Чим більший інтерес викликала в хлопця творча праця, тим більше він читав...”

[Сухомлинський В.О. Сто порад вчителю // Вибрані твори: В 5 т. – Т.2. – К.: Рад. шк., 1976. – С. 450 – 451].

5. У чому полягає педагогічна цінність занять, описаних у тексті? Які актуальні освітньо-виховні завдання вирішує вчитель?

"Намалюйте" мовний портрет учителя з урахуванням стилістичних функцій найбільш уживаних у тексті частин мови. З'ясуйте стилістичні особливості слів у переносному значенні.

„Ми зустрічаємо схід сонечка в своєму Куточку Краси – в зеленому класі під голубим небом – це великий зелений курінь, який захищає нас від сонця суцільним листям винограду. Мимо нас, за два-три метра, проходять колгоспниці. Ми бачимо їх – кожну рисочку їхніх облич, їхні очі, чуємо їхнє дихання, якщо сидіти тихенько, затамувавши подих. Вони нас не бачать. Я вчу дітей: дивіться в очі жінкам, учіться відчувати й розуміти, що на душі в кожній з них – беззмарний спокій чи темна хмара гіркоти. Щодня ми бачимо одних і тих самих дівчат і жінок. Ми вже звикли до того, що синьоока, з товстими русявими косами молода жінка, мати двох маленьких дітей, іде на роботу, наспівуючи то одну, то іншу пісеньку. Часто вона зупиняється на горбочку, дивиться на блакитне небо, слухає пісню жайворонка, усміхається. „Вона радіє життю, вона щаслива”, - кажу я дітям, і всім нам від вияву людського щастя теж стає радісно.

[Сухомлинський В.О. Сто порад учителю. – К.: Рад. школа, 1988. – С.14].

6. Проаналізуйте запропоновану педагогічну ситуацію і визначте, які методи, прийоми і засоби допомогли вчителю вирішити складні завдання розумового виховання.

З'ясуйте особливості використання мовностилістичних засобів у тексті. Створіть мовний портрет учителя.

„Самостійна розумова праця у процесі розв’язання задач дає плоди ще й тоді, коли в пам’яті дитини постійно і міцно зберігаються узагальнення, без яких неможливе мислення (таблиця множення, склад натурального ряду чисел).

Петрик довго не міг зрозуміти змісту умови математичної задачі. Я не поспішав з поясненням. Головне – щоб хлопчик напруженням розумових зусиль осягнув суть взаємозалежностей між речами і явищами. Жива думка не заб’є ключем, коли дитина не підготовлена до теоретичного мислення, не вміє порівняти, аналізувати. Я вів дітей у природу, вчив знову й знову спостерігати, зіставляти речі, якості, явища – вчив бачити взаємодію. Звертав увагу

Петрика на ті явища навколишнього світу, які формують у дитячій свідомості уявлення про величину, число як про одну з найважливіших якостей предметів. Добивався, щоб дитина зрозуміла числові залежності, переконалася в тому, що вони не придумані кимось, а існують реально. Тут дуже важливо не те, щоб учень одразу навчився обчислювати, оперувати цифрами, - він повинен осмислювати саму суть залежностей.

Ось ми сидимо в курені на баштані й спостерігаємо, як комбайн збирає пшеницю. Час від часу від комбайна відходить машина із зерном. За скільки хвилин наповнюється бункер комбайна? Діти з інтересом дивляться на годинник. Виявляється – за 17 хвилин. Як же люди розраховували свою роботу так, що комбайн не зупиняється? До наповнення бункера лишилося 5, 4, 3 хвилини – діти стривожені: мабуть, комбайн все-таки зупиниться. Залишилося 2 хвилини, і ось із-за лісу виїздить автомашина. А до заготівельного пункту вона йде рівно годину. Значить, люди розраховували залежність між відстанню і часом. Поставили на вивезення зерна саме стільки машин, скільки треба для беззупинення роботи комбайна. А якби до заготівельного пункту йшла не годину, а дві години, більше чи менше треба було б поставити на вивезення зерна?

- Звичайно, більше, - говорить Петрик, і очі його радісно сяють, - адже зараз у дорозі постійно перебувають три автомашини та одна навантажуються, а одна розвантажуються на пункті. А якби дорога була довша, то більше машин було б у дорозі.

Дитина напружує розумові зусилля, я бачу, що вона вже думає над тим скільки треба було б машин, якби дорога була в два рази довша. Та не це зараз головне. Головне – вона зрозуміла, що задача - не пуста. Задачі існують у навколишньому світі, тому що існують рух, життя, людська праця...”

[Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори: В 5 т. – Т. 3. – К.: Рад. шк., 1977. – С.170 - 171].

7. Визначте, які методи, прийоми і засоби використовує вчитель, щоб розвинути творчу уяву дітей.

З'ясуйте особливості використання мовностилістичних засобів у тексті. Створіть мовний портрет учителя.

„Неподалік від школи, за селом – великий яр, що заріс чагарником і деревами. Для малюків це – дрімучий ліс, сповнений таємничим і невідомим. Одного разу я помітив у стіні яру вхід до печери. В середині печера виявилась просторою з міцними сухими стінами. Та це ж цілий скарб! Тут буде наш „куточок мрії”. Важко передати захоплення дітей, коли я вперше повів їх до печери. Діти верещали, співали, перегукувались одне з одним, гралися в піжмурки. В той же день вистелили долівку сухою травою.

Спочатку ми просто тішилися таємничим куточком, обживали його, створювали затишок: прикріпили на стінах кілька картинок, розширили вхід, зробили столик. Із захопленням діти прийняли пропозицію зробити пічку, час від часу топити її.

Ми викопали заглиблення для пічки, пробили отвір для груби. Виносили зайву землю, приносили глину й цеглу. Праця видалася нелегкою, та в нас була мрія – пічка. Будували ми її тижнів зо два. Робота захопила всіх; не могли лишатися осторонь ні Коля, ні Слава, ні Толя – діти, байдужість яких до всього, що робив наш колектив, дуже непокоїла мене. Тепер усе частіше загоралися їхні очі, і вогник захопленості довго не згасав. Захопила цікава справа і таких боязких, сором’язливих та нерішучих дітей, як Сашко, Люда, Валя. Дедалі більше я переконувався, що емоційний стан колективу – стан радості, захоплення – велика духовна сила, що об’єднує дітей, пробуджує в байдужих серцях інтерес до того, що робить колектив, чим він зайнятий.

І ось ми розпалили вогонь у пічці. Весело запалали сухі гілки. На землю спускається вечір. У нашому житлі світло і затишно. Ми дивимося на дерева і чагарники, що покрили схили яру, і звідти, з таємничої хащі, до нас ідуть казкові образи. Вони немов би нагадують, просять: розкажіть про нас. Дерева і кущі огортаються напівпрозорою імлюю вечірніх сутінків, якоюсь сизою, потім бузковою; у цій імлі дерева набувають найнесподіваніших обрисів.

У такі хвилини діти охоче фантазують, складають казки...”

[Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям // Вибрані твори: В 5 т. – Т. 3. – К.: Рад. шк., 1977. – С. 42 - 43].

8. Мета педагогічного спілкування успішно реалізується в тому випадку, якщо вчитель, добре знаючи аудиторію, вміє вибирати з особистого арсеналу мовленнєвих засобів ті слова

мовленнєвого впливу, які найбільш адекватні у відповідній ситуації. Як це питання вирішується в тексті?

З'ясуйте особливості використання мовностилістичних засобів у діалозі.

Складіть мовні портрети учителя й учнів.

„Я веду малюків у поле. Тихий сонячний ранок вересня. У полі так тихо, що нам чути, як високо в небі курличуть відсталі журавлі. Кажу дітям:

- Подивіться на небо. Влітку воно було гаряче, палало іскрами синього вогню... А зараз яке небо? Думайте, вибирайте в нашій мові потрібні слова.

Діти замовчали. Дивляться на небо, думають. Через хвилину чую слова, знайдені дітьми:

- Небо синє, як стомлена вода у ставку...

- Чому ж вона стомлена? – питаю в дитини.

- Тому, що влітку вода грала, грала хвилями, до осені втомилась і стоїть синя, втомлена...

Знову діти мовчать, слухають слово.

- Небо вмилося дощем...

- Небо чисте, не видно жодної пір'їнки...

- Небо голубе, як у казці про Івасика-Телесика. Ось зараз прилетять гуси...

- Небо осіннє... Улітку воно літнє, а восени –осіннє.

Знову мовчать діти. Осторонь стоїть маленька дівчинка Валя.

- А ти чому мовчиш, Валю?

- Я хочу сказати своє слово.

- Яке ж ти знайшла слово про небо?

- Небо ласкаве, - тихо сказала Валя й усміхнулася.

Знову тиша. Потім кожному хотілося сказати ще і ще раз своє слово.

- Небо сумне. З півночі вже пливуть сірі хмари.

- Небо спокійне. Коли грози гриміли, воно було ой яке неспокійне!

- Небо задумливе. Воно згадує, як співав жайворонок...

- Небо пригорнулося до землі. Улітку воно було вище, там ластівки літали. А тепер ластівок немає. І небо прислухається: чи не в кущах вони поховалися...”

[Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором // Вибрані твори: В 5 т. – Т. 4. – К.: Рад. шк., 1977. – С. 487-488].

9. На що спрямовані такі задачі-загадки? Які якості розвиваються в учнів під час розв'язання задач такого типу? Які мовленнєві засоби найбільш адекватні у відповідній ситуації.

„З багатой скарбниці народної педагогіки я вибрав все нові й нові задачі, сподіваючись на те, що у моїх тугодумів пробудиться цікавість до змісту, сюжету задачі-казки. Через кілька днів я даю таку задачу-загадку: „Невеликий військовий загін підійшов до річки, через яку треба було переправитись. Місток був поламаний, а річка глибока. Як бути? Раптом офіцер помітив біля берега двох хлопчиків, які гралися у човні. Але човен настільки малий, що ним міг переправитись лише один солдат або тільки два хлопчики – не більше. Все ж усі солдати переправились через річку на цьому човні. Яким чином?”.

Знову спостерігаю, як думають діти. Знову вони малюють на піску, намагаються утримати у пам'яті кілька „шахових ходів”. Знову бачу, як стурбовані Ніна, Слава і Петрик. У Валі радісно загорілися очі: вона розв'язала задачу.

Починаю займатися окремо з тугодумами. Даю їм більш прості народні задачі-загадки:

1. „Соколи і дуби”: прилетіли соколи, сіли на дуби. Якщо по одному сядуть на дуб, то залишиться один сокіл, якщо по два, то залишиться один дуб. Скільки всього дубів і скільки соколів.

2. „Голови і ноги”: по двору ходять кури і стрибають кролики, всього 10 голів і 24 ноги. Скільки всього кроликів і скільки курей?”

[Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5 т. – Т. 3. – К.: Рад. шк., 1977. – С. 146-147].

10. Школа, на глибоке переконання В.Сухомлинського, повинна стати царством мудрого і красивого, правдивого і чуйного, сильного і ласкавого, доброго і мужнього слова. Як зустрічі з природою сприяють формуванню мовної особистості учня? Які лексико-семантичні засоби використовує автор і з якою метою?

„Ми подорожували з дітьми до джерел рідного слова. Ми йшли зустрічати ранкову зорю, слухати пісню жайворонка й бриніння

бджіл, щоб проникнути в найбагатший, доступний людині світ – світ слова. Без подорожей до джерел рідного слова я не уявляю повноцінного естетичного, емоційного й морального виховання підлітків.

Наші подорожі давали підліткам величезне задоволення. Темної літньої ночі, задовго до світанку, ми йшли в поле, в пшеничні поля..., йшли просто, щоб милуватися красою рідної зорі. Джерела рідного слова відкривалися немовби побіжно, але прилучення до них захоплювало всю душу, всі помисли підлітків... Нас чарувала неповторна краса ланів, безмежна блакить неба.

„Якби ми не прийшли сьогодні в поле, ми б і не знали, що в світі є така краса”, - сказала Люда під час нашої першої подорожі.

Зворушеним, захопленим, одухотвореним красою навколишнього світу підліткам хотілось бачити її тонкощі, відтінки, переливи. В такі хвилини людині хочеться уразити своє почуття, знайти слово для спілкування з іншою людиною, спілкування саме для того, щоб передати свій подив, захоплення.”

[Сухомлинський В.О. Народження громадянина // Вибрані твори: В 5 т. – Т. 3. – К.: Рад. шк., 1977. – С. 545 - 546].

11. Одним із актуальних завдань педагога сучасної школи має бути зміна скептичного ставлення вихованців до правил ввічливості і манер хорошого тону. Проаналізуйте запропоновану ситуацію і визначте, які якості формує вчитель у вихованців, які методи виховання при цьому використовує.

Мовні засоби, використані автором, спрямовані на те, щоб донести вихованцям дивовижне багатство рідного слова, його відтінків. Доведіть цю тезу, проаналізувавши мову вчителя.

„Дітей треба вчити поздоровляти, дарувати, але слова вихователя доходять до дитячого серця лише тоді, коли дитина вчиться почувати. У житті бувають обставини, події, явища, коли перед дітьми відкривається грань людських відносин, що сповнює кожне слово вихователя, батька, матері глибокого змісту, звичайне слово раптом відкривається перед ним незаним, чудесним відтінком, що зачіпає потаємний особистий світ.

Урок у другому класі. Учитель бачить: Галя, життєрадісна, душевнощедра, співчутлива дівчинка, підносить руку.

- Що ти хочеш сказати, Галю? – питає учитель.

- У Марійки братик народився, - говорить Галя і щасливо посміхається, ніби братик народився у неї.

Марійка - її подруга. Вони поруч сидять на передній парті біля вікна. Тридцять пар очей з цікавістю подивилися на Марійку...

- У Марійки братик... У Марійки братик ... – пошепки рознеслося по класу. Посміхався учитель, посміхалися діти.

- Як це добре! – сказав учитель, підійшов до Марійки і поцілував її. – Поздоровляємо Марійчину маму і Марійчиного тата із сином, а тебе, Марійко, поздоровляємо з братом.

Галя теж обняла й поцілувала Марійку...

- А що значить поздоровляємо? – спитав Микола. В його словах прозвучала задума.

У класі стало тихо. Всі чекали, що скаже учитель.

- Це значить, що в мамі і тата Марійчиних велике щастя.

Народилася людина. Вона принесе щастя багатьом людям:

- у Марійчиної мамі народився син;
- у Марійчиного тата народився син;
- у Марійки народився брат;
- у Марійчиного дідуса народився онук...
- у нас народився новий друг.

Ось скільки людей стали щасливими. Ось чому ми поздоровляємо.

З продовженням людини народжується майбутнє. Він, Марійчин брат, наймолодший серед нас. Ви, хлопчики, станете воїнами, захисниками вітчизни, а він ще тільки прийде в школу і навчиться писати слово мама... Ми ще не знаємо, ким стане брат Марійчин; у нього немає ще імені.... Ким би він не став – хліборобом на землі своїх предків чи космонавтом, муляром чи пастухом, садівником чи токарем, - мама вкладе в нього всі найкращі сили свого духу й доб'ється того, що він стане вірним сином своєї вітчизни.

Ось чому ми поздоровляємо. ”

[Сухомлинський В.О. Як виховати справжню людину // Вибрані твори: В 5 т. – Т. 2. – К.:Рад. шк., 1976. – С. 377 - 379]

12. Проаналізуйте педагогічну ситуацію. Який метод перевірки й оцінки навчальної діяльності учнів, прийоми організації і підтримки уваги (установка контакту, діалогізація, інтонаційне

багатство мовлення, емоційна насиченість фрази та ін.) використав учитель?

Які мовні засоби характеризують учня? Прокоментуйте доречність їх уживання.

„Ми вже сиділи на своїх місцях, коли двері з гуркотом відчинились і до класу ракетою влетів Яшко Бондар.

- Географії не буде! – ще з порога виголосив він...

- Учителька захворіла, - пояснив Сашко...

- Добрий день! – раптом ми почули басовитий голос нашого нового директора.

Олег Іванович – високий, худорлявий, темноволосий, з пильними, як у снайпера очима. Гляне – наче рентгеном тебе просвітить. А що вже вимогливий! На який урок не прийде, то першим ділом цікавиться, як ми знаємо предмет. І може таке питання на кмітливість підкинути, що тільки бульки пускатимеш.

- Прошу дістати підручники, щоденники, - сідаючи за стіл, сказав директор і розкрив класний журнал, що приніс з собою...

Олег Іванович уже не в одному класі зробив отакечки переоцінку цінностей: кадровим відмінниками відмінникам власноруч став „чотири” або навіть „три”, а середнячкам взагалі... Тому можеш запросто, як один казав, загриміти під фанфари.

- Хто покаже річки Європи і дасть їм загальну характеристику? – запитав Олег Іванович і, відкинувшись на бильце стільця, неквапом обвів усіх уважним вивчаючим поглядом.

Здається, ніякої каверзи в цьому питанні не було, але однаково... Тому навіть відмінники сидять, затамувавши погляд та потупивши очі. Бо кому охота, скажіть, ризикувати? Тим паче, що Олег Іванович сам географ. Такому зуби не замовиш.

Пауза затягується. І мені особисто стає вже якимось незручно перед директором, новою людиною. Ще, не дай Бог, подумас, що тут зібралися одні недоумки...

- Дозвольте! – рішуче я викинув руку перед собою, наче рушницю. – З місця відповідати чи виходити?

Директор виважив мене довгим оцінюючим поглядом, і здається, аж повеселішав. Учні теж полегшено зітхнули.

- Як твоє прізвище? – запитав Олег Іванович по паузі.

Але коли подивився в журнал, то здивовано скинув брови. Бо в мене там не було престижних п'ятірок, якими густо рясніла та

сторінка. Одразу було видно, що в перспективі мені не світять лаври Пржевальського. Ну що ж, як мовиться, чим багаті...

- Прошу! – показав Олег Іванович на карту півкуль і подав указку, яку завбачливо приніс з собою.

Ватяними ногами виходжу до дошки, судорожно ковтаю слину, деякий час мовчу, збираючись з думками, і лише тоді якимсь надтріснутим, чужим голосом починаю:

- В Європі протікає багато річок: Сена, Дунай, Рейн..., Івотка – додаю трішечки перегадом, уже не так впевнено.

Перші ріки я показав, а коли черга дійшла до нашої Івотки – знову забуксував. Не знайду її на карті півкуль і квит. От горечко! Достеменно ж знаю, що вона бере початок з джерела в Козачому байраці сусіднього району, перетинає весь наш район і впадає в Десну, Десна – в Дніпро, Дніпро в свою чергу... невже забули намалювати? От роззяві! Випускають браковані карти.

- Гаразд, - великодушно припиняє мої Олег Іванович. – Розповідай далі.

- Великі ріки мені не подобаються, - признаюсь відверто, як на духу, підбадьорений миролюбним тоном директора. - Вода в них здебільшого каламутна, береги далекі, голі, іноді захарашені різним непотребом. А скільки човнів, барж, пароплавів... Страх! Був я на Дніпрі поблизу Києва, то знаю... І на Десну якимось з батьком їздили. До дядька Павла, що працює бакенщиком.

Зовсім не така наша Івотка. В'ється вона ясно-голубою стрічкою серед лук квітучих, лісів тінистих, полів золотавих... Вся в зеленому вбранні, як у віночку. А що вже мінлива! – кажу з почуттям, бо вже трохи оговтався біля дошки...

Захопившись, я непомітно перейшов до наступної теми „Зміна природи людиною”. І Олег Іванович хоч би що. Дивина! Уважно слухає, навіть щось записує. Або вже малює двійку за зухвальство. Щоб не напускав тут туману...

- Чотири, - оголосив директор так, щоб усі почули. – З плюсом.

- Невже?! – мимохить вирвалося у мене. – Чи ти ба! А я думав...

- За сміливість, - пояснив Олег Іванович, - повертаючи мені щоденник з великою, червоною, надзвичайно красивою четвіркою, яку вінчав рівенький плюс. – За те, що небайдужий, - додав з притиском по паузі.

- Зрозумів? – і вже до всього класу: - Бо пасивність, байдужість – найстрашніше зло.”

[*Столбін О. Четвірка з плюсом // Антологія літератури Сумщини. – Суми: Вид-во „Слобожаничина”, 1995. – С.164-165, 167-169.*]

13. Проаналізуйте запропоновану ситуацію. Оцініть дії директора ремісничого училища.

З'ясуйте мовні засоби діалогу. Які якості мовлення притаманні учасникам діалогу?

„Зайшли просто до директора.

Директор був у кабінеті сам. Стояв біля вікна спиною до дверей, невисокий, шупленький, з блискучим лакованим ціпком у руці, дивився в училищний двір – звідти лунали різноголосі команди шикуватися „по ранжиру в колону по чотири”. Було перше вересня.

Коли ми ввійшли і стали при порозі, директор озирнувся. Він був в усьому військовому, з портупєями через плече, тільки без погонів: на гімнастерці два ордени, а решта – планочки. Подивися на тітку Ялосовету, потім на мене. Якийсь захололо-уважний подив був у його сірих опуклих очах.

- Що ви хотіли? – спитав він.

Тітка Ялосовета одразу заплакала, почала розказувати, що хату нашу „вкинуло бомбою в річку”, що живемо ми у тій хаті, як у норі, одягатися ні в віщо, їсти теж не дуже... А я стояв, дивився у підлогу і тримав у спітнілій руці згорнуті в дудочку документи: заяву, метричну довідку, табель за п'ятий клас і автобіографію. Мені було ніяково від того, що тітка Ялосовета розказує все про нас – хоч воно й правда – та ще й підхвалює мене:

- Він слухняненький, роботящий, не дивіться, що такий ото малий. Він підросте. І вчиться ловко, самі ловкі оцінки. Якби було за чим далі учитися, то хіба я його привела б оце... А то таке, наче збуваю дитину...

- Скільки тобі років? – спитав директор, перевівши свій уважно-здивований погляд з тітки Ялосовети на мене.

Я подав йому документи. Він пробіг їх очима і посміхнувся. Тітка Ялосовета дивилася на нього благально.

- Те, що малий, нічого. – Директор обміряв мене поглядом, а я боявся і дихнути. Стояв і не дихав. – Ми йому підставку зробимо, щоб до верстета діставав. Але ж йому нема ще й п'ятнадцяти років...

- Та скільки ж там – без одного місяця не п'ятнадцять.

Директор ще раз переглянув таблицю, заяву (я написав її дуже каліграфічно, майже намалював) і раптом запитав:

- А що в тебе за ім'я – Павлентій?

Тітка Ялосовета теж глянула на мене здивовано.

- Чого він Павлентій? Павлом його звати. Павло Трохимович...

- Ну, що ж, Павле... Трохимовичу, - сказав директор. – Беру тебе під свою відповідальність. Будеш у нас відмінником...

Тітка Ялосовета вклонилася йому низько і сказала крізь сльози:

- Спасибі вам, чоловіче добрий!

Директор глянув на неї суворо, подив у його очах зробився ще холодніший.

- Облиште це! – І додав лагідніше: - Це ж не моє власне училище, жінко..."

[Тютюнник Гр. Вогник далеко в степу // Тютюнник Гр. Смерть кавалера: Повісті і оповідання. – Передм. А.Шевченка. – К.: Махаон-Україна, 2001. – С.146 – 148].

14. Прочитайте текст. На вашу думку, хто подає таку характеристику директору школи: автор, колеги, учні? Який у вашій уяві постає Вадим Григорович: опишіть його зовнішність.

Складіть мовний портрет директора школи.

„Директор школи Вадим Григорович був людиною надзвичайною. Йому подобалося все нове, прогресивне, несподіване, що він сміливо використовував у житті.

Школа у них була особлива – останнє досягнення науки і техніки. Класи пофарбовані в усі кольори веселки. Ті, що вікнами на південь, - в холодні кольори: синій, блакитний. Ті, що на північ – у теплі: жовтий, червоний, жовтогарячий. Коридори були голубі. Вчені вважають, що коли учні виходять з червоного класу в блакитний коридор, це створює у них зміну вражень і заспокоює психологічно.

Їдальня була апельсинового кольору. Виявляється, що саме апельсиновий колір збуджує апетит.

Сам Вадим Григорович також дуже обережно використовував колорову гамму. Очі в нього були голубі, і навесні та влітку він одягав голубі костюми, від чого сивина його набувала голубуватого відтінку... на директора приємно було дивитися. Особливо, коли він

посміхався..., здавалось, що з безхмарного неба сяє яскраве сонце. Та Вадим Григорович посміхається не завжди і далеко не всім. Порушникам дисципліни і двієчникам Вадим Григорович не посміхається ніколи. Він посміхається тільки відмінникам і активістам, які підтримують його прогресивні ідеї, спрямовані на вдосконалення навчально-виховного процесу... А ідей у директора школи безліч, тому що енергії у нього „не менше, ніж на атомній електростанції” (так говорить завуч школи Віра Яківна).

Увесь час Вадим Григорович був заклопотаний. То будував шкільний басейн, то організовував шкільну Третъяковку, то саджав шкільний фруктовий сад... А головне, весь час неухильно стежив, щоб уроки вчителі проводили творчо, з вогником, з фантазією – на основі останніх досягнень педагогічної науки. Час від часу Вадим Григорович без попередження з’являвся у якому-небудь класі. Кілька хвилин тихо сидів на останній парті, слухав урок. Потім зі своєю чарівною посмішкою починав поступово втручатися і непомітно, шануючи гідність і самооцінку вчителя, перетворював урок у несподівану і незвичайну форму, да так, що учні сиділи, порозкривавши роти і зачаровано слухали....”

[Нестайко В. П’ятірка з хвостиком та інші веселі повісті. – С. 278 – 279].

15. Який з методів виховання групи впливу на особистість використав учитель у поданій ситуації? У чому полягає його ефективність?

Визначте стиль спілкування педагога з учнями:

- а) це спілкування на основі захоплення спільною діяльністю;
- б) це спілкування-дистанція;
- в) це спілкування-залякування;
- г) це спілкування-загравання.

Відповідь обґрунтуйте.

Які мовні засоби допомагають створити ауру позитиву?

Проаналізуйте інтонаційний рисунок полілогу.

„Незабаром усі троє сиділи в кімнаті й навперебій розповідали Василеві Васильовичу про чудесну ідею, яка виникла в голові у Сашка Чайки.

– Ви пробачте, що ми так пізно зайшли до вас, - почав піонервожатий.

– Але ж треба було зайти порадитися з вами! – доповнив Сашко.

– Ідея! Ідея в Сашка Чайки, Василю Васильовичу! – поспішив розповісти меткий Омелько Нагірний.

– Ми вирішили організувати...

- Якийсь новий гурток? Чи не так? – усміхнувся директор школи. – Може, це буде гурток вивчення кратерів на місячних вулканах? Що? Ні? Ну тоді, напевне, гурток по відшукуванню на березі Чорного моря єгипетських мумій? Знову не вгадав? – сміявся Василь Васильович.

– Не вгадали, - засміялись і хлопці.

– Літературний журнал! – вигукнув Сашко Чайка.

– О! Журнал! Чудово! – і очі в директора враз набрали серйозного вигляду. – Молодці! Гарна справа!”

[Донченко О. Школа над морем //Донченко О. Вибрані твори в 2 т.– Т. 1: Повісті та оповідання. – К.: Веселка, 1982. – С. 84.]

16. Мовлення педагога виховує, просвіщає і навчає. Важливо, щоб педагог не говорив мовою підручника, а передавав знання “своєю”, доступною для класу мовою, щоб відчував, розумів і любив дітей, прагнув створити необхідний емоційно-інтелектуальний комфорт і для учнів, і для себе, отримуючи від цього моральне задоволення.

То в чому ж таємниця творчості вчителя? Схарактеризуйте мовні особливості роздумів.

“Де найперша таємниця творчості вчителя? Однозначно – в конспекті уроку, точніше у великій праці по підготовці до нього, неповторного, єдиного як прожите життя, як неповторне свято єднання вчительської душі з душами своїх вихованців.

Друга таємниця творчості педагога в його відмові йти по протореній стежці, в його звичці знаходити нестандартні рішення будь-якої проблеми.

Кого люблять діти? Хто не такий як всі, хто щодня радує їх новинкою, хто не буденно сіра, а святкова творча особистість. Це не лише божий дар, цьому можна навчитися у вузі. У нашій школі є правило – два уроки на місяць учитель розробляє в деталях і показує

пробу своєї творчості колегам, збагачуючи скарбничку колективного досвіду. Тут і диференціація, тут і розвиток, і становлення особи, тут і цілісна картина світу через інтеграцію предметів в одній темі та проведення дискусії при громадському огляді знань.

Третя таємниця творчості вчителя в його повній свободі вибору форм і методів. Без неї він задихнеться. Вимога єдина - знання ґрунтовні з сумнівом і доказом, з у власною думкою і елементом наукового дослідження.

Четверта таємниця демократизації навчання, в поєднанні з високою вимогливістю, турботою про здоров'я дитини.

П'ята таємниця – пробудження і розпізнавання у дітей природної обдарованості, яку всіма силами і вмінням педагога слід підтримати, розвинути, досягти найвищого рівня творчості у вибраній галузі.

Шоста таємниця – стимул, стимул і ще раз стимул.

Висновок-аксіома. Без творчого вчителя не може бути ні нової школи, ні нового суспільства, ні вільної України.

Творчість, як прояв новизни в створенні духовних і матеріальних цінностей, потребує свободи і підтримки. ”

[Захаренко О. Поради колезі, народжені в школі над Россю. // Освіта України. – 2005. - №59-60]

17. Мовотворчість О.Захаренка представлена оригінальними власними назвами: Криниця совісті, Поляна пам'яті, Дівочі гори, що в житті сільської спільноти набули виразного національно-культурного забарвлення.

З'ясуйте мовні засоби впливу на почуття громадянськості і патріотизму у дітей.

“Поляни пам'яті. Садили їх в присутності майже всіх мешканців села. 216 кущів троянд уквітчали площу перед новою школою. Чому 216? Це стільки не повернулось додому з полів війни. Садили не просто. Принесли від порогу кожної хати, з якої пішов односелець, землю, яку колись топтали його босі ноги. Принесли воду з криниці, яку пив цей воїн. Всього було 432 відер з землею і водою. Дітям допомагали нести дорослі. Посадили за 45 хвилин за спеціально розробленим планом. Духовий оркестр грав пісні і мелодії військового

часу, а на завершення – Гімн. Це було урочисто і святково, що сльози не треба було видавлювати. Гості з Росії, сусідніх районів, які випадково потрапили на це дійство, казали, що вони щасливі від побаченого і почутого. Щорічно наш генерал Серафим Іванович на випускному вечорі запалює разом з випускниками вогники пам'яті про тих, хто пішов і не повернувся з жерла пекельної війни. На свічечки надягають циліндрики, щоб, бува, подих вітру їх не загасив. Через десять років троянди вимерзли і пропали. Ольга Дем'янівна знайшла кошти, щоб відновити поляни пам'яті. Вони тепер сяють різнокольоровими циліндриками і в день Проводів, і на 9 Травня, і на випускному вечорі”.

[Захаренко О. Поради колезі, народжені в школі над Россю. // Освіта України. – 2005. - № 61-62.]

18. У поданих текстах ключовою виступає т. зв. риторика вербального живопису, тобто створення вербальної картини. Які мовні засоби використовує автор для створення такої картини? Охарактеризуйте мовлення самого автора, директора школи.

18.1. Ви придивіться, який красивий світ. Бачити ту красу, не осліпнути. Краса водиці в озері, яка хвилями йде до берега. Краса в камінчиках, у травинках, що перешіптуються про свої таємниці, краса у всьому. Чути лемент птаства, спів пташиного польоту. Не бійтеся директора, не економте часу для спілкування з живою природою. В дитячій увазі вона вся живе, як життєдайна земля, що терпить людину, яка не лише її прикрашає, а й, бува, шкодить. І тоді земля нервує, вибуває вулканами і землетрусами – це вона так гнівається на людину, яка хоче дістати скарб з її надрів. Діти не почувують тієї краси, якщо на неї не звернув увагу вчитель. Він не має права цього робити, так само, як і не має права не звернути увагу дітей, яку красиву квіточку намалювала маленька художниця, який чудовий-пречудовий виріб учень зробив своїми руками разом з батьком чи мамою на виставку. А який змістовний і гарно римований вірш.

І так щоденно, щохвилино дитину треба залучати до прекрасного. І, зрозуміло, наслідки незаперечні. Я вам торочу про прописні істини педагогіки. Вибачте, але нагадую: все наше життя, вся наша робота з живою людиною – дитиною, яка хоче бути особливою, хоче бути відмінною, яку поважають у колективі

однокласників, хоче вдячних слів від старших, щоб її відзначили. Байдужих в класній кімнаті не буває, не було і не може бути.

Шановний колего! Вчи дітей бачити красу світу. Вчи настійливо і переконливо, бо прощаючись з життям, людина враз отямлюється і жалкує, що проходили роки, а вона не помічала дивовижних змін у природі, її істинної краси. Зживалася з нею і не робила для себе відкриття, не дивувалася всьому, що росте, цвіте і помирає...

[Захаренко О. Поради колезі, народжені в школі над Россю. // Освіта України. – 2005. - № 64.]

18.2. Весна. Через відкриту квартирку вона безцеремонне влетіла і почала господарювати: то розкидати запахи, то вистеляти підлогу свіжістю, то розмалювати світ ніжно-зеленою фарбою. На власних струнах заграла веселка, на всі голоси розбещетались пташечки, лідером серед яких була ластівка. Прилетіла з далеких країв висиджувати – пташенят, хатку примостила під стріхою. Не хочеться від неї відгороджуватися вікном, склом чи сіткою. В ці дні якісь особливі: чи на них діє свіжа післядощова погода, чи змінюються інші атмосферні показники, чи, може, весняне умите сонце їм таємниче усміхається, навіть закоханих стає більше і більше – це помітно і серед дітей. Це найкраща пора для пізнання своїх вихованців.

Шановний друже! Вони розкажуть вам все те, чого й не бачили, і не чули. Душа в них розкривається навстіж: бери і ліпи, мов скульптор, людину. Не схалтурити лише б тепер, не маєш права на помилку, як лікар, як укладник парашуту. І довіряй, бо вони знають: тобі можна відкрити всі потаємні секрети більше, ніж батькам. Таким треба стати, такого визнання треба заслужити. Це значить бути щасливим серед дітей, бачити не лише красу душі дитини, що незмірно краще весняного лісу, веселого джерельця, весняного співу соловейка. Дитячий лепет поза конкурсом. Хай буде дитячий шум, адже то – краса.

[Захаренко О. Поради колезі, народжені в школі над Россю. // Освіта України. – 2005. - №64]

19. У творчій спадщині видатного педагога О.Захаренка чільне місце посідають проблеми виховання молоді. Замислювався директор школи і над тим, що мають практично зробити вчителі, щоб вихованці зростали духовно багатими, культурними людьми.

Які комунікативні компоненти використовує автор у педагогічних роздумах?

Охарактеризуйте мовний портрет учителя, поданий у текстах.

19. 1. “Ти” чи “Ви” казали батькам. Спірна думка, одні кажуть так, інші кажуть інакше. А правильніше – як батьки вирішать. Як захочуть, як змалку дітей привчать. Як на мій погляд, дітей треба привчати говорити на “Ви”. Це не педагогічна вигадка, а тимчасова міра. В наш бурхливий час необхідна особлива повага до людей похилого віку. Та ще й не просто дід і баба, а дідусь і бабуся. Звичка переросте в норму людських стосунків, де повага посяде домінуюче місце. Колись Олександр Сергійович Пушкін написав: “Пустое Вы, сердечное Ты”. Прислухайтесь до нього і зробіть навпаки. Це складова частина нашого національного менталітету. В Україні звичкою було називати своїх батьків, бабусь, дідусів та прародичів красивим словом “Ви”, не тикати, немовби однолітку – ти, ти, ти! Звичайно, “Ви” – це не лише прояв уваги, турботи, любові до старших, до своїх мами і тата, це вимушена міра приучення дітей бути слухняними в сім’ї та в родичів, у яких бувають діти. Це слово “Ви” спонукає дитину подумати: “Хто я в цьому світі? Хто мої батьки? Чи пробачать мені мої недоречності?” А втім, колего, сам вирішуй. Правильно чи неправильно це. Тобі видніше. Моя думка – “Ви”.

[Захаренко О. Поради колезі, народжені в школі над Россю. // Освіта України. – 2005. - №71.]

19. 2. Яке коротке життя. Туди-сюди, а вже й збігло. Лік ішов на роки, потім на місяці, дні, а тепер – на хвилини та секунди. Жалкуєш, що залишаєш такий прекрасний світ, дітей, що не встиг зробити розпочате. Шкодуєш за тим, що, як говорив Павка Корчагін, “безцельно прожитые годы” кануть в історію. А й справді так: усе те, що ти робив, нікому не потрібне стало. Не так робив, не так думав, не віддавався тілесним розвагам. Може й справді так має бути. Прийдуть

нові покоління. Зроблять по-своєму, по-іншому, і не залишаться про тебе і згадки, хіба що у близьких родичів та енциклопедії шкільного роду. Це закономірно, а закони історії не можна порушити. Вони об'єктивні, і суспільство ними керується.

Вчителю-колего! Не марнуй свій час. Не вір, що пропаде безслідно твоя праця. Вона заповнить серця і душі хоча б ближніх нащадків. Твоїх вихованців. Кожне покоління буде згадувати твою подвижницьку роботу, твою добру, відверту усмішку, твої ненабридливі повчання. Не жалкуйте за прожитим часом. То вже історія, але історія нашого покоління, що робило все, що могло, аби наблизити безхмарне майбуття для нових поколінь. Школа хоча і видозміниться, але залишиться осередком культури і доброти, оновленого менталітету нації, про який мріяв у ці важкі роки кожний вчитель. Упевнений, що суспільство йому допоможе, не залишиться осторонь прекрасної ідеї оновлення світу.

[Захаренко О. Поради колезі, народжені в школі над Россю. // Освіта України. – 2005. - №68.]

3.4. Мовний портрет учня

1. Проаналізуйте педагогічну ситуацію і визначте причини зникнення інтересу дитини до навчання.

Прочитайте текст твору повністю і складіть мовний портрет учня.

„Прийшов якимось Андрійко зі школи. Помив руки, пообідав. Трохи погуляв на вулиці і взявся готувати домашнє завдання. Розкрив зошит, почав виводити літери. Ніби й старався, а виходило то косо, то криво.

Мучився Андрійко над літерами, мучився та й кинув з досадою ручку:

- Нащо тільки вигадали ці літери?...”

[Захар'їн Л. Андрійкова пригода.]

2. Прочитайте текст. Як описано міжособистісні стосунки учнів, їх особистісні риси?

*Проаналізуйте мовні засоби внутрішнього мовлення
Василька.*

„Повернувшись зі школи, Василько випрасував нову сорочку..., разів три прочитав вірша і глянув на годинник. До вечора лишалось три години, ще можна встигнути мамі вечерю на ферму занести. Він приготував, поставив усе в кошик. Замкнув двері і вибіг з двору.

До ферми було два шляхи. Один – дальній – полем, а ближчий – через ліс. Ним і подався хлопчик...

Повертався Василько тією ж дорогою. Поспішав, бо ще ж переодягнутись треба і до школи добігти, а він же першим виступає.

- Ого-го! – раптом закричав він від хвилювання чи просто так собі закричав.

- А-а-о-о... – долинуло здалеку, тихо, нерозбірливо... Василько остовпів. Хотів крикнути, так язик скам’янів. Хлопець кинувся бігти... Хоч би швидше вибратися звідси. А воно знову:

- А-го-ов!

І тепер уже ближче, майже поруч. „Може, заблукав хтось?” – подумав хлопчик і збочив з дороги.

- Хто там? – гукнув у пільму й не пізнав свого голосу.

- Я! – відповіло щось Катьчиним голосом.

Він зупинився край невеличкого виярку.

- Що ти тут робиш?

- Сиджу.

- Знайшла місце!

- Я квіти рвала, на вечір хотіла.

- А чого кричиш?

- Боюсь!

- Так уже не бійся, ходімо!

- А нога?

Тільки тепер Василько зрозумів: не могла ж Катька сидіти в темному лісі так, хтозна-чого, ще й вереск здійсмати. От вскочив у халепу. Тепер ще й Катьку з яру витягай...

Василько скинув куртку і простяг дівчинці.

- Чіпляйся!

Вона вчепилась, підтягнулась. Але як: на сантиметр підніметься, на півметра сповзе. Хлопчику здається, що він вовтузиться тут уже багато годин. А там, у школі, напевне, всі зібрались... Що робити? Бігти на концерт? Тягти додому Катьку? Зараз же в залі чекають на

нього хлопці, Марія Іванівна, мабуть, і додому посилали. Що ж подумують про нього? А вірш? Значить, усе пропаде! І все через оту Катьку!...”

[Вахніна Л. Товарища в біді не залишають]

**3. Який метод виховання був застосований учителькою?
Якою була б Ваша реакція в такій ситуації?**

- а) вигнала (в) б (би) із класу;
- б) не звернула (в) б (би) на них уваги;
- в) зробила (в) б (би) зауваження, як і Олена Пилипівна;
- г) ваш варіант поведінки.

Аргументуйте свій вибір. Які педагогічні висновки Ви зробили для себе, міркуючи над фрагментами твору?

Складіть мовні портрети дівчаток. А якою, на вашу думку, постає у творі вчителька? Прочитайте текст твору повністю і перевірте, чи справдилися ваші міркування стосовно героїв тексту.

„Що робити Галочці чорненькій, щоб їй не хотілось на уроках розмовляти з Галочкою біленькою? Скільки разів на день їм Олена Пилипівна каже:

– Татарська й Хижнякова! Не розмовляйте!

– Ну, давай мовчати! – каже Галочка біленька, і вони починають уважно писати: „Наша тітка Мурка”. Уважно – уважно кожному літеру виводить. Галочка чорненька навіть язика трошки висуне. Раптом Галочка біленька шепоче:

– А знаєш, наша кішка привела кошенят, гарненькі такі: одно попелясте, а друге руденьке.

– А наш Джойка вчора в садку вирив яму, побачив там черв’яка і хотів відкопати, - пошепки відповідає Галочка чорненька і літера „а” вилазить в неї вже за лінійки:

– А в нас... – продовжує Галочка біленька.

– Татарська і Хижнякова, не розмовляйте! – знову каже Олена Пилипівна.

[Іваненко О. Сороки //Іваненко О. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1991. – С. 72-73.]

4. У педагогічній науці існує закономірність: діти дошкільного віку мріють якнайшвидше потрапити в школу й активно пізнавати нову інформацію і діяти. Однак через деякий час бажання навчатися у дитини зникає. Поясніть, чому так відбувається.

Ознайомившись із запропонованою педагогічною ситуацією, назвіть причини зникнення у дитини інтересу до навчання й визначте шляхи їх подолання.

З'ясуйте можливі способи мотивації навчальної діяльності учнів у сучасній школі. Спроектуйте власну поведінку так, щоб у Романа знову з'явився інтерес до навчання.

Складіть мовний портрет Романа. Які лексичні, морфологічні, синтаксичні засоби характеризують учня й учительку?

4.1. „...Роман зіп'явся на одчинене вікно й заглядає в клас, де вчителька вчить дітей. Роман – цікавий: він хоче знати, що там діється в класі...

Діждавшись осені, Роман сказав батькові, що піде до школи вчитися, сам пішов до вчительки й записався.

... У класі на лекціях сидів, як у своїй хаті. Ось він пише тепер палички та кружечки. Сидіти йому на парті незручно, і він пише стоячи на одній нозі. Носом сопе так, що чути на другому кінці класу... Пише Роман з великою охотою. Іноді на хвилину одірветься од роботи, скоренько огляне очима клас, штовхне сусіда, шморгне носом і знову до роботи.

Одхилив голову набік, глянув на своє писання й запишався. Через плече зазирнув до свого сусіда й зареготався на весь клас.

- Тітко, чи як вас!... - гукає він до вчительки. – А гляньте сюди. Герасим ось якогось кілля понаписував: чи не думає він лісу городити?

Школярі зняли регіт. Вчителька кривиться. Підійшла до нього, наказала сидіти тихо.

Надокучило йому писати палочки та кружечки; він перекинув сторінку й став малювати коня... Потім мерщій кинув перо. Схопився з свого місця й побіг з класу...

[Васильченко С. Роман. // Васильченко С. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1974. – С.26-28.]

4.2. Роман, ідучи до школи, ковзався на льоду й увалився. В класі він скинув мокрі штанці й повісив на гарячій грубі сушитися. Сам остався в одній довгій сорочці.

У клас ввійшла вчителька. Вона, може б і не помітила, що Роман сидів у самій сорочці, та старші школярі зняли регіт.

- ... Оденься сейчас же! - перебила вчителька. – Обожди, я расскажу твоему батьку – он тебя выпорот хорошенько, тогда не будешь уваливаться. Разве можно сидеть в классе раздетым? Ступай в сторожку обсушись.

... Вчителька не збрехала: якось побачила вона Романового батька і сказала йому, що Роман у класі дуже пустує. Розказала й про те, як увалився. Романові дома довелося покуштувати березової каші. Він помалу став розуміти, що школа не своя хата, а вчителька не тітка.

Невесело стало Романові в школі...

Роман складає слова за вчителькою. Вчителька, сердита, червона, стукає паличкою об парту перед самим носом у Романа й пискливо кричить:

- Ну, говори за мной – пе-ре-пе-ля-та.

- Пе-ре-пе-ля-та, - тягне за нею Роман по складах.

- Ну, скажи сразу, что вышло?

Роман чмихнув носом і тихим голосом промовив.

- Перепеленята.

- Не перепеленята, дубина ты, а перепелята, слышишь – перепелята! – викрикує над самим ухом вчителька. – Ну, говори еще раз!

Роман сам чує, що він не так, як вчителька, вимовляє, та, на велике його диво, помічає, що язик йому немов отетерів і не слухається його. Роман по складах проказував вірно – зразу ж усе слово казав так, як звук він давно його казати дома. Вчителька махнула рукою на Романа й одійшла. Роман сів змучений й засоромився”.

[Васильченко С. Роман. // Васильченко С. Вибрані твори. – К.: Дніпро, 1974. – С.26-28.]

5. Прочитайте текст. Поміркуйте, яка роль оцінки в житті дитини. Як оцінна діяльність педагога впливає на ставлення дитини до школи, до учителя, до навчання?

"Намалюйте" мовні портрети двох хлопчиків. Як лексичні, морфологічні, синтаксичні засоби увиразнюють внутрішній стан Сергійка і Миколки ?

„Додому зі школи йшли два хлопчики – Сергійко і Миколка. Сергійко був веселий. Сьогодні його тричі питала вчителька. Він отримав п'ятірку.

А Миколка був сумний і задумливий. Двічі його викликали до дошки. Миколка відповідав погано, і вчителька поставила йому двійку у щоденник. Та ще й сказала:

- Ось зустріну маму, розкажу їй про твою оцінку.

Був теплий весняний день. Світило сонце. На блакитному небі була лише одна хмаринка.

Сергійко задивився на хмаринку і сказав:

- Дивись Миколко, яка гарна хмаринка. Вона схожа на білу троянду. Дивись, розкрилися пелюстки – ніжні і тоненькі. Так і гойдаються за вітром.

Миколка довго дивився на хмаринку. Потім тихо сказав:

- Де ж пелюстки? Де ж квітка? Хмаринка схожа на вовка. Дивись – он з того боку голова. Тварина розкрила рота і готова на когось накинутись.

Хлопчики довго дивились на хмаринку, і кожен бачив своє”.

[Сухомлинський В. „Квітка чи зубатий вовк?” // Сухомлинский В. Поющее пёрышко. – М.: Детская литература, 1977. – С.12 – 13]

6. Прочитайте текст у ролях. Проаналізуйте діалог дітей і визначте ефективність методів виховання, застосовуваних батьками школярів. Як правильно реагувати на успішність дітей?

"Намалюйте" мовні портрети хлопчиків.

„Закінчились уроки. Хлопчики і дівчатка веселими зграйками розбігаються по домівках. Першокласники наперебій вихваляються своїми п'ятірками, тільки Василько йде тихо, похнюпивши голову.

— Чого журишся? — запитали друзі.

— Сьогодні несу першу трійку. Ох, буде від батька! Він сказав, коли принесу хоч одну „3” — битиме.

— Не журись,— сказав Івасик,— це ще не страшно. Он мене карають: коліними стою на кукурудзі у кутку. Буває, там і засну.

Перебиваючи один одного, хлопчики почали скаржитись на батьківські методи виховання:

— А мене не пускають погуляти або дивитись телевізор...

— А мене як б'є мама, татко захищає і навпаки.

— А я одного разу розлив сік. Мама тільки сказала, щоб я не робив так, і витерла стіл.

— А чому сам не витер?

— Та мама ж швидше це зробить і краще.

— А от коли я розсипав дрова у бабусі, то вона запропонувала скласти їх так, як лежали раніше. Довго вовтузився, але все зробив як слід. Сьогодні маю дві п'ятірки. Мама приголубить, поцілує і скаже: „Так і роби, синочку”.

[Логачевська С.П. Дійти до кожного учня / За ред. О.Я. Савченко. – К.: Рад.шк., 1990. – С.15]

7. Дослідники виділяють високий, середній і низький рівні моральної вихованості учнів, кожний з яких характеризується різним ступенем відповідності поведінки школяра морально-етичним вимогам нинішнього суспільства. Високий рівень характеризується наявністю всіх ознак, властивих конкретним показникам вихованості, середній - констатується за умови наявності половини чи більше ознак відповідного критерію; низький – при повній або майже повній відсутності названих ознак.

Проаналізувавши діалог дітей, визначте рівень їх естетичних смаків і мовної культури. Які б методи ви використали з метою естетичного виховання школярів?

Схарактеризуйте мовні особливості діалогу (лексичні, морфологічні, інтонаційні, синтаксичні).

Які мовні портрети учнів ви намалюєте на основі цього тексту?

„Діти сиділи на колодах під березами і розмовляли.

- А у мене радість, - сказала Оленка, - у мене нова стрічка, дивіться яка - блискачка!..
- У мене теж радість, - сказала Таня, - мені кольорові олівці купили...

- Пхі, радощі! – сказав Петрик. – Ось у мене вудочка є. Скільки хочеш риби наловлю. А що там олівці якісь? Спишуться, і все.

Тут і Дмитрику схотілося похвалитися.

- А у мене рожева сорочка, ось вона! – сказав Дмитрик і розкинув руки, щоб усі побачили, яка в нього гарна сорочка.

Тільки Івась слухав і нічого не говорив.

- А у Івася навіть ніякої, хоч би малесенької, радості немає, - сказала Оленка, - сидить і мовчить.
- Ні, є, - сказав Івась, я квіти бачив.
- Які квіти?
- Де?
- У лісі бачив. На галявинах, коли я заблудився. Вже вечір, навколо темно. А квіти стоять білі і наче світяться.

Діти засміялись.

Хіба мало квітів у лісі? Теж радість знайшов!

- А ще я якось узимку дахи бачив, - сказав Івась.

Діти засміялися ще дужче.

- Виходить, що влітку ти даху не бачиш?
- Бачу. Тільки взимку на дахах сніг був. І сонце сяяло. З одного боку дах синій, а з другого – рожевий. І весь блищить.
- Пхе! – сказала Оленка. Ніби ми снігу на дахах не бачили. А що він був синій та рожевий, то все ти придумав.
- Так, він просто вигидав, - сказав Петрик, - він навмисне!
- Може, у тебе ще якісь радощі є? – запитала Таня.
- Є, - сказав Івась, - ще я бачив сріблястих рибок.

Дмитрик стрепенувся:

- Де?
- Справжніх? Сріблястих?

Петрик навіть підскочив:

- У ставу? У річці?
- У калюжі, - сказав Івась.

Тут усі так і зайшлися від сміху.

А Петрик пробурчав:

- Я так і знав. Він же все навмисне!
- Ні, я не навмисне, - сказав Івась, - після дощу під яблунею була калюжа. Блакитна. А в неї сонце світить. І вітер був. Вода тремтіла, і в ній сріблясті рибки гралися.

- От базіка, - сказала Оленка, - ніякої у нього радості немає, то він і придумує.

Оленка засміялась. А Таня сказала задумливо:

- А може, у нього цих радощів більше, ніж у нас. Адже він їх де хочеш знайде..."

-

[Воронкова Л. Радощі //Струмочок /Упорядн. Н.Ф.Скрипченко, О.Я.Савченко. – К.: Рад. школа, 1980. – С. 15 - 17]

8. Ознайомившись з оповіданням, визначте, які принципи трудового виховання знайшли вияв у запропонованій ситуації. Охарактеризуйте мовні портрети монтера і Льоньки.

“Вибіг Льонька за ворота і не впізнав своєї вулиці.

За літо, поки він був у своєї бабусі на селі, з’явилися високі міцні стовпи, а на них – блискучі товсті дроти.

Під сусіднім будинком на високій драбині стоїть монтер і щось прикріплює до стіни.

- Що це буде? - питає Льонька.
- Тролейбус! – відповідає монтер.
- Це такий великий автобус? – перепитує хлопець.
- Такий. А ти ж хіба не бачив троллейбуса?
- Бачив. Тільки на малюнках. Тато книжку мені таку купив.
- Ось, чекай, не тільки побачиш, а й проїдешся, - промовив монтер.
- А коли я проїдусь?
- Цікавий ти. Тебе ж як звати?
- Льонькою.
- А до школи ходиш?
- Ні. Першого вересня піду.
- От як підеш до школи, тоді й покатаєшся.

Хлопчик вмощується під деревом, пильнує за вправними рухами монтера.

Ось щось вислизнуло з його пальців, ударилось об паркан і відскочило у бузкові кущі.

Зліз він із драбини, побродив по траві, обшукав кущі і зітхнув:

- Був один ізолятор, та й того загубив.
- Давайте я вам знайду, - підхопився Льонька.
- Ану, спробуй.

Льонька миттю переліз через паркан, пірнув у кущі. Довго шукав, руки й ноги подряпав, а таки знайшов.

- Молодчина! Здорово ти мене виручив, - похвалив монтер.

Відтоді Льонька щоранку вибігав на вулицю, виглядав на всі боки, чи не видно монтера. А впізнавши, щосили біг до нього і як міг допомагав йому.

Минав час. Ось і перше вересня. Льонька зібрався йти до школи. За спиною у нього новенький ранець. У мами – букет квітів.

Тільки вийшли вони за ворота – аж гульк їде тролейбус. А в ньому повно дітей. Льонька ще здалеку впізнав знайомого монтера. Він сидів на місці водія. Аж ось тролейбус раптом засопів і зупинився. Відчинилися широкі двері.

- Заходьте, будь ласка, - запросив він Льоньку та його маму.

А коли вони ввійшли в тролейбус, водій сказав:

- Pozнайомтесь, діти, це Льонька. Він допомагав будувати тролейбусну лінію.

Діти піднялися навшпиньки, цікаво й заздро дивлячись на Льоньку: це ж заради нього зупинили тролейбус.

Відтоді це місце біля бузкових кущів діти називають Льоньчиною зупинкою.”

[Стеценко М. Льоньчина зупинка // Струмочок /Упорядн. Н.Ф.Скрипченко, О.Я.Савченко. – К.: Рад. школа, 1980. – С. 6 – 7]

9. Проаналізуйте мовлення персонажів. На виховання яких особистісних рис хлопчика спрямовані дії матері?

„У Бобки були чудові штани: зелені, точніше сказати – захисного кольору. Бобка дуже пишався цими штаньми, і коли вдягав їх, то уявляв себе справжнім солдатом.

Якось поліз він через паркан, зачепився за цвях і подер штани. От яка прикрість!.. Прийшов він додому і почав просити маму, щоб зашила. А мама розсердилася:

- Ти по парканах лазитимеш, штани рватимеш, а я зашивати повинна!
- Я більше не буду... Заший, мамо!
- Сам заший.
- Я не вмію.
- Зумів порвати, зумій і зашити.

- Ну, я так ходитиму! – пробурмотів Бобка і пішов на подвір'я.

Діти побачили, що в нього дірка на штанях, і стали сміятися:

- Який же ти солдат, якщо в тебе штани подерті!

А Бобка виправдовується:

- Я просив маму зашити, а вона не хоче.

- Хіба солдатам мами штани зашивають: солдат сам повинен вміти все робити: і латочку поставити, і гудзика пришити.

Бобці соромно стало. Прийшов він додому, попросив у мами голку, нитку й клаптик зеленої тканини...

Довго морочився, крєктав, зате, коли все було зроблено, на латочку любо було подивитись. Вона була пришита рівно, гладко і так міцно, що й зубами не відірвеш..."

[Носов М. Латочка // Струмочок /Упорядн. Н.Ф.Скрипченко, О.Я.Савченко. – К.: Рад. школа, 1980. – С. 23 – 24]

10. Прокоментуйте діалог дідуся й онучки. Який виховний прийом використав дідусь?

„Маленькій Іринці треба рано-рано вставати, до школи йти – а не хочеться, ой як не хочеться!

Увечері запитує Іринка у дідуся:

- Дідусю, чого вранці вставати не хочеться? Навчіть мене, дідусю, спати так, щоб хотілося вставати і до школи йти...
- Це подушка у тебе ледача, - відповідає дідусь.
- А що ж їй зробити, щоб ледачою не балу?
- Знаю я секрет, - пошепки сказав дідусь. – Ось якраз тоді, коли вставати не хочеться, візьми подушку, винеси на свіже повітря і добре вибий її кулачками – вона і не буде ледачою.
- Справді? – зраділа Іринка. – Я так і зроблю завтра.

Ще ні світ ні зоря, а до школи треба збиратися. Не хочеться вставати Іринці, та треба ж нарешті подушку провчити, лінощі з неї вибити.

Схопилася Іринка швиденько, одяглась, взяла подушку, винесла у двір, поклала на лавку – і кулачками її, кулачками.

Повернулась у хату, поклала подушку на ліжко і посміхається.

Кішка на порозі нявкає, за вікном завірюха, а дідусь у вуси посміхається..."

[Сухомлинський В.О. Хрестоматія по етике. – М.: Педагогіка, 1990. – С.230-231 - 43].

11. Проаналізуйте запропоновану ситуацію, визначте, які принципи виховання дотримано вчителем. Які методи впливу на колектив і особистість використано? Визначте їх ефективність.

„Я пішов з дітьми до лісу. Є в нашому колективі маленький такий, пустотливий, жвавий, рухливий, як ртуть, кирпатий, веснянкуватий, синьоокий Юрко. У той час, коли діти, зібравшись на галявині, слухали моє напучення: куди ми підемо далі, як не загубитися й не заблудитися в лісі, Юрко побіг у лісову гущавину, заховався десь у яру і – чути вже всім нам – гукає... З першого погляду може здатися, що хлопчик усе це чинить з недобрим наміром: внести розлад у наш лісовий похід. Але – кажу я сам собі – не можна перебільшувати дитячих намірів. Адже Юрко – маленька дитина, другокласник, і не може бути в нього таких далекосяжних намірів. Ось я не буду нервувати, не буду сердитися й роздратовуватися, а влаштую з усього цього дуже цікаву гру.

Давайте, діти, замовкнемо і заховаймося від Юрка. Не ми його, а він нас шукатиме. Тихенько, щоб і трава під ногами не шелестіла, ми пробираємося до відомої тільки мені лісової печери, ховаємося в ній. Діти із захопленням розглядають своє сховище. Юрко гукнув кілька разів і замовк. Ось він уже в іншому місці – наслідує пісню іволги, наближається до тієї галявини, де ми сиділи. Ось він гукнув, і в його голосі я вже почув тривогу. Ось він уже на галявині. Уже не гукає й не наслідує співу птахів, а стурбовано кличе нас...”

[Сухомлинський В.О. Сто порад учителю. – К.: Радянська школа, 1988. – С.14]

12. Проаналізуйте запропоновану ситуацію під кутом взаємодії особистості і колективу.

Як би ви вчинили на місці Дмитра? Які риси характеру притаманні Сашку?

„Двоє четверокласників, Дмитро і Сашко, схилилися над аркушиками паперу. Сьогодні в класі найвідповідальніша контрольна

з арифметики. Учитель сказав: цю письмову роботу посилатимуть у район.

Дмитро – найсильніший математик у класі, і він уже розв’язав задачу, уже переписує з чернетки на чорновик.

Сашка посадили поруч з Дмитром, щоб підтягався. Бо Сашко - невстигаючий, некмітливий. Він не тільки тугодум, а й дуже самолюбивий хлопець. Ніколи не списує, не підглядає. Ось і зараз Дмитро відкрив перед Сашком чернетку. Дивись, ось же розв’язання задачі: досить одним оком глянути, якщо захочеш, і все стане зрозумілим. Та Сашко насупився, вп’явся очима в свій аркушик і навіть глянути не хоче на роботу Дмитра.

Дмитрові школа Сашка. Недобре передчуття боляче стиснуло його серце. Знову буде, як і завжди після контрольної: у Дмитра – п’ятірка, а в Сашка трійка”.

[Сухомлинський В.О. Дмитро і Сашко // Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти томах. – К.: Рад. школа, 1977.]

13. Прочитайте текст. Чи зацікавила розповідь ветерана війни Іллі Васильовича Супруненка учнів? Чому?

Якими мовними засобами досягається продуктивна мовленнєва взаємодія? Охарактеризуйте лексичні, граматичні особливості мовлення учнів.

“П’ятий „Б” почував себе іменинником. Великий плакат повідомляв, що сьогодні червоні слідопити класу зустрілися з ветераном Великої Вітчизняної війни, орденоносцем, робітником механічного заводу Іллею Васильовичем Супруненком.

Дивна річ отакі зустрічі. Ходить людина поруч з тобою, живе звичайним буденним життям: у магазині купує хліб, їздить у тролейбусі, гуляє з онуками, грає в доміно, ходить на роботу. І нічого в ній немає особливого. Буває навіть вредною: ганяє з дерев, забороняє жбурляти камінці, бігати по газонах. А почне розповідати про війну, про себе, і дивиєшся просто: справжній герой, який стільки пережив!..

– Ідуть, ідуть! – заверещав Лесик.

– Чого репетуєш?! — сердито гукнув Вовка, хоч і самому кортіло крикнути. – Тихо! Скликай усіх до класу...

Коли Супруненко зайшов, усі встали. Він ніяково усміхнувся і сказав:

– Сідайте, дітки, сідайте.

Пройшов до столу, сів. Поруч з ним сіла піонервожата Ліда.

Вовка вийшов до дошки й урочисто проголосив:

– Починаємо зустріч червоних слідопитів нашого класу з ветераном Великої Вітчизняної війни Іллею Васильовичем Супруненком.

– Усе про себе розкажіть, – попросила Галя.

– Що там про себе!.. – задумливо промовив Ілля Васильович. – Про себе я не буду. Я вам краще розповім про своїх бойових друзів, що героїськи воювали й загинули за ваше щасливе життя.

У класі запанувала тиша.

– Було це в сорок четвертому... – почав Супруненко. – Жорстокі тоді бої точилися. Нашу роту розтрощило артилерією. П'ятеро нас лишилось. Командир Сарадієв, я, воронежець Іван Петров, сержант Миколайчук і медсестра Лі... – Ілля Васильович опустил очі, потім глянув на Ліду, – і медсестра Ліда.

Супруненко обвів поглядом клас. Діти, не кліпаючи, дивилися на нього. Вовка і Лесик щось записували в товсті зошити.

– П'ятеро, дітки, лише п'ятеро... – говорив далі Ілля Васильович. – Аж тут – танкова атака. Сарадієв наказав приготувати гранати. Залягли ми. Кулемети з танків б'ють, голови не підвести. Дивлюсь: два танки просто на нас суне. А навкруги – вогняне пекло! „До бою!” — скомандував Сарадієв і першим кинув гранату. Ми – за ним. А танки повзуть. Тоді Миколайчик підвівся і кинувся з гранатами прямо на танк. Гранати вибухнули. Ціною свого життя сержант зупинив танк. Другий танк був зовсім поряд, коли Ваня Петров відповз і влучив гранатою в бензобак. Машину охопило полум'я. Ліда побачила, що осколком снаряда поранило командира, й побігла до нього. На півдорозі її скосила кулеметна черга. Від вибуху снаряда загинув і Ваня, а командир був поранений вдруге. В голову. Коли я перев'язував Сарадієва, він сказав: „Щасливий, що помираю поруч з такими героями”. І помер. Я поклав мертвого в окопі.

І в цей час щось над головою вдарило, штовхнуло мене, притисло до землі, а перед очима червоні кола... Опритомнів я в госпіталі аж через кілька тижнів... Отакий був бій, дітки... Отакі були бійці...

– А як звали Сарадієва? – запитав Лесик.

– І звання яке мав? – додав Вовка. Супруненко наче не чув запитань. Він дививсь кудись удалину, в своє минуле. Потім повів головою, наче трушуючи давні й тяжкі спомини, і сказав тихо:

– Звання у нього було капітан...

– А як звали? – не вгамовувався Лесик.

– Звали? Точно й не пам'ятаю. Ми називали його „товариш командир”, „товариш капітан”... Прізвище Сарадієв. А звали... Звали, здається, Муслім...

„Капітан Муслім Сарадієв”, – вивів у зошиті Лесик. ”

[Котляр В. Шукайте жінку / Пригоди, подорожі фантастика: Збірник фантастичних і пригодницьких повістей та оповідань. Упор. О.К. Тесленко. – К.: Молодь, 1981. - С. 143- 145.]

14. Оцініть вчинок хлопчика. Чи можна засуджувати його? Чи покарали б Ви дитину за такий учинок? Якщо так, то як? Складіть мовний портрет Дмитра.

„Дмитрик, восьмилітній хлопчик, вискочив з душної низенької хати, що по самі вікна влізла в землю... Він стежив очима за матір'ю, що, зігнувшись під важкими відрами, повними води, переходила вулицю... з пам'яті Дмитрикової вилетіли десь і мати, і наказ її сидіти вдома, він не помітив, як самі ноги, озуті в здорові зашкарублі чоботи, винесли його на вулицю. Дмитрик скубнув по дорозі за хвіст козу і весело засміявся... Далі, вчепившись ззаду до панських саней, проїхав по мосту, а звідти, пошкрябуючи здоровими чобітьми та інколи ковзаючись, побіг через лід на місто...

Дмитрик біг через лід, пошкрябуючи здоровими чобітьми, і з жахом думав, що-то скаже йому мамка за неслухняність.

А мамка нічого не сказала: вона лежала на полу й стогнала...

Другого дня Ярина ледве звелася з постелі.

- Чогось я занедужала, Дмитрику,... сили не маю... Я трохи полежу, а ти побіжи на місто та купи хліба... Ось тобі гроші... Та не барись.

Сумно було Дмитрикові, жалко недужої мами, але тільки до сінешнього порога. За порогом він забув і маму, і свої турботи...

- А що се в тебе в жмені? – лапнув його за руку Гаврилко.

- Гроші... мамка на хліб дали...

- Дай сюди!.. скажеш: загубив...

Діти метнулись до крамниці й купили три козики (ножі).
Лишилося ще два шага, за які не знали, що купити...

Дмитрик уперше в житті ночує від чужою стріхою, далеко від матері...

Другого дня знов іграшки, сміхи, ласощі. Але надвечір Дмитрик помічає, що йому чогось мулько на серці. Так чогось кортить додому, до матері. Хай вже й виб'ють його, аби бути вдома, аби почути голос неньчин. Дмитрик не витримує далі, кидає своїх товаришів і біжить додому...

Він усе зрозумів, і страшна безнадійність обняла йому серце...

Дмитрик поглядає в куток, де з чорних рам дивиться на його суворе обличчя бога-батька, і здається Дмитрикові, що не варт він пробачення, що ніхто не дарує йому вини його..."

[Коцюбинський М. Маленький грішник // Коцюбинський М. Подарунок на іменини. – К.: Веселка, 1989. — С. 16 – 23]

15. На виховання яких особистісних рис у сина спрямована діяльність батька? Які мовні засоби використовує автор для схвального ставлення батька до сина? Охарактеризуйте мовні портрети батька і сина.

„Восьмий Артемові пішов, - малий іще, хай росте. А затим і школу закінчить (вже одну зиму проходив), підросте ще трохи, тоді й видно буде: чи в землі копатися, чи в кузні.

Грамота ніде не пошкодить...

І сам (батько) пильно стежив за Артемовою наукою. Бувало, вечорами, коли хлопець при каганці пріє над складами: „О-сиа-са – оса”, - батько аж зведе голову від роботи й гляне гордовито на жінку за гребенем, аж підморгне їй – чула? А до сина тоді: „Молодець, Артеме, учись, старайся, буде й світ тобі... ясний та широкий.” Сам і посилав у школу, і дома роботою не завалював...

Щодня потім було про що Артемові розповідати дома за вечерєю та з чим чіплятися до батька з розпитуванням. Коли батько не дуже зморений, не заклопотаний дуже нічим, такі розмови не кінчалися за столиком. Ще й після вечері пересяде батько на призьбу, скрутить цигарку – та й ще гомонять.

А є про що: немало батько прожив, немало й світу бачив... Чого-чого тільки не розповідав, бувало, хлопцеві з своїх мандрів по світу. Та все цікаве таке, аж дух затаїть Артем у батька біля колін, не ворухнеться.

- Що, заснув, сину?

- І не думаю, тату. Та я такий – хоч до півночі!

- О, за це молодець! – похвалить батько. – Отакий і рости, сину, цікавий до всього: життя треба знати. Може, колись і тобі доведеться, як мені замолоду, у світ піти, то, щоб ішов не як у темну ніч..., а вже з наукою батьковою, - сміливо! Ну, а тепер і годі на сьогодні. Спати треба.

Замовкнуть. Але часто буває, що й потім довго ще не засинає хлопець, думає про розказане батьком. Та й засне – отакі сни бачить: невидані міста, моторошні підземелля шахт, море й пароплави в порту...”

[Головко А. Мати // Живиця: Хрестоматія укр. літ. XX ст.: У 2 кн. – Кн. 1 / За ред. М.М.Конончука – К.: Твім інтер, 1998. – С. 690 – 695]

18. Охарактеризуйте дії батька, його мовлення. Чи правильно він повів себе перед сином? Запропонуйте власний варіант поведінки батька.

„Доря став на порозі і кисло пхикнув:

– Задачі не може рішити.

– Фу – ти, ну – ти! От яке горе... А подай-но сюди задачу, подивимось, що се за звір.

Карпо Петрович потирає руки, як добродушний ведмідь перед уликом меду. Відставив далеко книжку і читав наче рапорт:

– „Троє купців поділитися мали ...” Ти уяви собі троє купців, наприклад – наш Сруль, Іцько і Пінька... Здається, не трудно... „Другий мав грошей у два рази більше, ніж перший...” Розумієш, як перший, а третій стільки, як ті два разом... Значить, Пінька мав стільки, як Сруль та Іцько. Ну, зрозумій? Се ж дуже просто.

Але Карпо Петрович і сам не вірив, що се так просто. Він плував, кричав на Дорю, тицяв грубим пальцем в задачник, наче хотів роздушити всіх трьох купців, і врешті так впрів, що Дорі неприємно було дивитися на рясні крапельки поту на чолі в батька.

– Ідіотська задача! Чого вас там вчать!

Він з злістю одкинув од себе задачник і піднявся сердитий та збентежений вкрай.”

[Коцюбинський М. Подарунок на іменини // Вибрані твори. – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1957. – С. 557.]

19. Проаналізуйте запропоновану ситуацію і визначте, чому згасла радість дитини? Яких помилок у спілкуванні з хлопчиком припустилася мама?

„У школі організували операцію „Зелена аптека”. Кожна жовтенятська зірочка одержала конкретне завдання. Миколка вважав, що їхній зірочці дали найцікавіше завдання. Треба було розвідати, чи є за селом підбіл звичайний (мати-й-мачуха). Як багато було цікавого під час пошуків! Мали школярі подвійну радість, коли зірочка назбирала найбільше листя підбілу.

Увечері Миколка захоплено розповідав:

— Мамо, а ми з Юрком бачили за селом зайчика!

— Сьогодні у тебе немає поганих записів у щоденнику? — перебиває його мати.

— Нема. Наша жовтенятська зірочка збирала найбільше лікарських рослин.

— Так ти кажеш, що записів немає, а на уроках що одержав?

— Нічого. Я сьогодні так старався.

— Ну добре, добре. Ти ж бачиш, мені ніколи, мий руки і сідай до столу.

І Миколка повільно побрів до умивальника. Хлопчикова радість зовсім згасла.”

[Логачевська С.П. Дійти до кожного учня / За ред. О.Я. Савченко. – К.: Рад.шк., 1990. – С.18]

20. Проаналізуйте запропоновану ситуацію і визначте, які прийоми виховання використала бабуся.

„Мишко прийшов сьогодні зі школи радісний. Ще з дверей він закричав:

- Бабуся, бабуся! Подивися скоріше у мій щоденник, нам поставили оцінки. В мене гарні!

Бабуся взяла щоденник, хотіла подивитися на оцінки Мишка, але кудись поділись окуляри, а без них вона не бачила. Мишко став шукати окуляри. Він й на шафу зазирнув і під стола заліз. А потім заліз під ліжко і там, біля самої стіни, побачив окуляри. Бабуся і не помітила, як вони впали.

- Чому ж ти вчора не шукав мої окуляри? Я ж просила тебе! – з докором сказала бабуся Мишкові.

Мишко знітився і почервонів.”

[Сухомлинський В. Чому ж ти вчора не шукав мої окуляри? // Сухомлинский В. Поющее пёрышко. – М.: Детская литература, 1977. – С.8.]

21. Проаналізуйте ситуацію й визначте, на формування яких особистісних якостей Сашка спрямовані дії мами й тата? Поміркуйте, які мовні засоби використані, щоб передати напруженість ситуації.

„Щойно батько й мати ступили на поріг, як Сашко встав з-за столу і з розгорнутим підручником підійшов до них.

- Ось – задача. Не виходить, - повідомив.

Мати поставила авоську з хлібом та помідорами, батько портфеля. І обоє сіли за стіл, схилившись над підручником. Сашко вмовився навпроти. На виду в нього мовби написано: „Ну-ну, побачимо, які з вас, тату й мамо, математики...”

Минуло хвилин десять, а задача не виходила.

- Ну й дають вам часу по математиці, - зиркнув батько на сина.

А Сашко... похилив голову, і з його очей – кап, кап, кап...

Батько легенько штовхнув матір ліктем: бач, мовляв, як переживає... Свідомішає малий. А ще торік з легким серцем лишав невіршену задачу й гайда на вулицю грати в футбол...

- Синку, - лагідно мовила мати, - та ти не переживай так, все одно ми її гуртом, з твоєю поміччю, звичайно, розлушимо. Ось підсідай-но ближче!

Сашко розмазав сльози кулаком.

- Та я не того... Мені гулять хочеться... Он уже надворі поночіє, а ви все із задачею морочитеся!.. Коли ж тепер гулять?..”

[Кава В. Сашкове переживання // Струмочок /Упорядн. Н.Ф.Скрипченко, О.Я.Савченко. – К.: Рад. школа, 1980. – С. 43 – 44]

22. Критерії оцінки вихованості культури поведінки визначаються на основі наявності у характері особистості таких рис, як ввічливість, уважність, пунктуальність і відповідальність, скромність, тактовність, чуйність, делікатність та інші. Проаналізуйте ситуацію, визначте риси характеру та рівень вихованості школярюк. Як би Ви вчинили на місці вчительки? Обґрунтуйте власну поведінку.

„Коли вчителька хімії принесла контрольні, Лена з Тамарою ще були подругами. І коли почала проставляти оцінки в журнал і кожний називав свою оцінку, все йшло добре. Але ось назвали прізвище Лени. „Чотири”, - відповіла вона. Тамара так і підскочила: у зошиті подруги була „трійка”.

- Вона обманює! – закричала Тамара. – У Лени не „чотири”, а „три”.

Лена образилась на Тамару. „Я розумію, я вчинила погано. Але хіба повинні подруги робити так, як Тамара? Хіба не могла вона спочатку поговорити зі мною? Я й сама все зрозуміла б і перед вчителькою вибачилась би за обман. Чи, може, по-чесному так і треба?”.

[Сухомлинський В.О. А може, так і треба? // Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти томах. – К.: Рад. школа, 1977.]

23. Проаналізуйте діалог матері і сина. Які мовні засоби використовує автор, щоб показати характер хлопчика.

„У неділю Юрко, учень другого класу, прокинувся рано і весело сказав:

- Мамо, сьогодні ми підемо до лісу.

- Дощ сильний, - відповіла мама, - ллє немов з відра. Не підете ви до лісу.

Юрко подивився у вікно. На дворі були калюжі. Небо затягли сірі хмари.

Юрко сів коло столу і заплакав...

У понеділок Юрко прокинувся також рано. Відчинив вікно. Сонячне світло освітило всю кімнату.

Юрко сів біля вікна і заплакав.

- Чому ж ти і сьогодні плачеш? – здивувалася мама.

- Сьогодні треба з лопатою йти до школи. Ділянку копати.

Мама подивилася на сина і тяжко зітхнула. Потім тихо сказала:

- Добре, що сонечко світить... Якщо б і сьогодні ішов дощ, як би я дізналася, що ти ледар?"

[Сухомлинський В. Добре, що світить сонце? // Сухомлинський В. Пшеничний колосок. – К.: Веселка, 1985. – С.20.]

24. Охарактеризуйте подані уривки.

Чи піклується мати про долю свого сина?

Як оцінює вчителька ставлення матері до навчання сина

Проаналізуйте інтонаційний рисунок діалогу.

24.1. “Варка болісно скривилась, опустила погляд.

- Ниньки я на роботу не піду, - мовила.

Помовчала. І згодом – якось наче байдуже, нудно:

- А мій Микола, - говорила про свого старшого сина, - цієї ночі вдома не ночував. І знаю, що не в полі був, що не в скирті переспав.

- Де ж це він міг знайти притулок? – запитала Олена Левівна про сусідчиного хлопця, що вдався плечистий, мордатий, важкий у ході – куди там не показній Варці проти нього.

- Мабуть, що в прийми надумав приставати, - так само байдуже сказала сусідка.

- Микола?! – здивувалась учителька. Миколі виповнилося сімнадцять років, він із горем навпіл закінчив п'ять класів, цієї осені мав йти в шостий.

- Авжеж, Микола. Й гарну молодицю надибав – знаєте Надію Лапковську?

- У Лапковської ж хлопчик є.

- Хлопчик є, але й хата в неї, не доведеться стягуватись, бо як на теперішні часи це важко. І хазяйство путне, вона роботяща, не сидить зі складеними руками.

- Микола молодий хлопець, сам собі життя зав'язує. Мали б, Варко, сказати, щоб не поспішав.

- Сам собі життя зав'язує?: Та хай і поспішає, бо чого в мене має на шії сидіти? Мені треба решту дітей доглядати.

- А школа ж як? – не могла успокоїтись учителька.
- Яка школа? – не второпала Варка.
- Хто за нього в школу ходитиме?
- А покине, - безпечно мовила Варка. – Читати й розписатися вміє, а більше йому не треба.
- Як же це так – не треба?
- А навіщо воно йому коло коней більше? В школі не вчать, орати землю як, та він і сам знає.
- Ех, Варко, Варко, не думаєте про своїх дітей! ”

[Є. Гуцало Сільські вчителі.]

24.2. “Про маму запитали, та чи любить він її.

— Не знаю,— кинув спересердя хлопець.— Мабуть, ні.

— Ти спершу подумай, спершу в себе заглянь,— стривожилась Ганна Остапівна.— І навіть якби ти тричі сказав, що не любиш,— пробач мені, я й тоді не повірила б.

— Чому?

— Тому, що це страшно. Хто розучився матір любити, то вже, вважає, пропащий.

— А я не такий? — криво всміхнувся хлопець.

— Ти не такий...

Виявилось, що про маму його ці люди чули багато хорошого... При згадці про матір Порфірові всю душу залило теплом, вже й ці люди, що з ним розмовляють, що з такою повагою про маму його відгукуються, чимось мовби стають йому ближчі. На мить виникло навіть бажання більше перед ними відкритись, про мамину працю їм більше розповісти, може б, заодно і його вони пожаліли чи, може б, і приголубили... Ганна Остапівна мимовільним зітханням виявила щось схоже на жалощі...

Якщо цікавились матір'ю, то природно було ждати, що зараз спитають і про батька. З усіх можливих запитань це буде найболючіше, найнестерпніше. І що їм сказати, коли запитують?... Ждав напружено, що ось-ось спитають, в озлобленій настороженості ждав, а вони... так і не спитали. Більше того, директор знов заговорив про Порфірову маму, про те, як розхвалювали її досягнення на котрійсь із нарад, йшлося про самовідданість людини, її трудову честь, а в зв'язку з Порфіром про безмежжя та безкорисливість материнської любові, і хлопець, слухаючи, дедалі більше

похнюплювався, стрижена голова йому ніби обважніла від сліз, що ними поволі наливались, переповнювались очі.

— Десь там і мама зараз думає про тебе,— сказала Ганна Остапівна.— Бо мамі одна ж думка: щоб ти людиною став. Людиною, розумієш?

Хлопець не спромігся на слово. Скривлений, здушений гарячими спазмами, він тільки узгідно кивнув стриженим своїм лобом: розумію, мовляв.”

[Гончар О. Т. Твори: В 7 т. Т.5: Тронка: роман у новелах; Бригантина: повість. – К.: Дніпро, 1988.- С.312 – 323.]

25. Прочитайте текст. Про якого вчителя йдеться в ньому? Хто розповідає про свого вчителя? А кого ви вважаєте своїм першим учителем? Чому?

"Намалюйте" мовний портрет героя тексту.

Перший мій незабутній і найталановитіший учитель – батькова мати, моя бабуся Клавдія. Таких талановитих у своєму житті я зустрічав багато. Але вона була першою. Зимової пори, коли стужа зміїним завиванням робила темну ніч по-вовчому страхіливою, коли ясен під хатою скрипів, неначе велетенський предавній вітряк на вигоні, я приголомшений, притулявся головою до її колін і слухав трепетно у її виконанні сотні казок, пісень, оповідань про життя її і життя родини, про те, що орди чужинців колись полонили нашу землю, а мужні воїни боронили. До цього часу її спокійний, розважливий голос разом зі мною...

Рука її торкалась моєї голівки і щік, ніжно натягала на мене теплу ковдру, і я поринав у глибокі сни. Сни з літом, з щастям пізнання бабусиної духовності.

[Зязюн І. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук-метод. посіб. – К.: МАУП, 2000. – С.7]

25. Використані джерела до теоретичного модуля:

1. Арнольд И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность. – СПб: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1999. – 444 с.
2. Акаткин В. М. Гуманитарное образование и литература // Вестник Воронежского ун-та. Гуманитарные науки. - 2000. - №1. - С. 153 - 170. -[Электронный ресурс]- Режим доступа: 12.06.2001: <<http://www.main.vsu.ru/>>.- Загол. з екрану.- Мова рос.
3. Ананьев Б.Г. О проблемах современного человекознания. - СПб.: Питер, 2001. - 272 с.
4. Антонова Н.А. Педагогический дискурс: речевое поведение учителя на уроке // Автореф. дис. ...канд. філ. наук: 10.02.01 // ГОУ ВПО "Саратовский государственный университет им. Н.Г. Чернышевского".- Саратов, 2007.- 24 с.
5. Бабенко М. Учитись спілкуванню з учнем // Директор школи (Шкільний світ). – 2006. - №10-11. – С.22-24.
6. Бабич Н.Д. та ін. Культура фахового мовлення. Навч. посіб. – Чернівці: Книги –ХХІ, 2005.- 572 с.
7. Бахтин М.М. Проблемы текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках. Опыт философского анализа // Русская словесность / От теории словесности к структуре текста: Антология / Под ред. В.П.Нерознака. - М.: Academia, 1997. - С. 227-245.
8. Бахтин М. Человек в мире слова. - М.: Изд. Росс. откр. ун-та, 1995. - 140 с.
9. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества /Сост. С.Г.Бочаров; Текст подгот. Г.С. Бернштейн, Л.В.Дерюгина; Примеч. С.С.Аверинцева, С.Г.Бочарова. - М.: Искусство, 1979. – 424 с.
10. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. – К., - „Академія2. – 2004. – 342с.
11. Білодід І. К. Мовознавча наука і школа //Мовознавство і школа/ Відп. Ред.. М.А.Жовтобрюх.-К.: Наук. думка, 1981. – С. 5-21.
12. Білоус М., Сербенська О. Екологія українського слова. Практичний словник-довідник. –Львів: Вид. центр ЛНУ імені Франка, 2005.- 88с.

13. Біляев О. Інтегровані уроки рідної мови // Дивослово. - 2003. - №5. - С. 36 - 40.
14. Біляев О. Про культуру мовлення вчителів-словесників, вчителів загалом і не лише вчителів // Урок української. – 2000. – № 1. – С. 23-27.
15. Богин Г.И. Модель языковой личности в её отношении к разновидностям текстов: АДД. Л., 1984.
16. Богин Г.И. Техники понимания – общелингвистическая и общефилологическая проблема // Веснік Гродзенскага дзяржаўнага універсітэта імя Я.Купалы. Сер. 1. – 2000. – № 3(5). – С. 118 – 125.
17. Бодальов А.А. Личность и общение: избранные произведения. – М.: Педагогика, 1983. – 271 с.
18. Бодуен де Куртене И.А. Избранные работы по общему языкознанию. – М.: Изд. 5, Пг. 1917, 1963. – 293 с.
19. Болсун С. Вчительські манери: сутність та вимоги до них // Рідна школа. – 2001. - №8. – С.64-65.
20. Ботіна С. Міжособистісна взаємодія учителя та учня // Рідна школа. – 2005. - №3. – С.31-33.
21. Букотов В.М. Режиссура школьного общения. – К.: Изд. дом «Шкільний світ»: Изд. Л. Галицына, 2005. – 128с.
22. Бугайко Т.Ф., Бугайко Ф.Ф. Майстерність учителя-словесника. - К.: Рад. школа, 1963. – 187 с.
23. Буслаев Ф.И. Преподавание отечественного языка: Учебн. пособие для студентов пед. ин-тов по специальности "Русский язык и литература". - М.: Просвещение, 1992. – 512 с.
24. Васильченко Степан. Вибрані твори. – К.: Держ. видавництво художньої літератури, 1963. – 406 с.
25. Васянович Г. Педагогічна етика. – Львів: Норма, 2005. - 344 с.
26. Вашуленко М.С. Формування мовної особистості вчителя початкових класів // Педагогічна газета. - 2001. - №7.-липень.
27. Вашуленко Педагогічна спадщина Сухомлинського у контексті сучасності // Педагогічна газета. – 2000. - № 2. – С.4-7.
28. Введенская Л.А. Культура речи. Серия «Учебники, учебные пособия». Ростов, Феникс, 2002. — 448 с.
29. Выготский Л.С. Психология искусства. – М.: Педагогика, 1987. – 344 с.

30. Взаємодія усних і писемних стилів мови / Жовтобрюх М.А., Колесник Г.М., Ленець К.В., Пилинський М.М., Сологуб Н.М. – К.: Наук. думка, 1982. – 180 с.
31. Волченкова П. Б. Речевой автопортрет школьника как самоанализ личности. Риторика и культура речи в современном обществе и образовании: Сборник материалов X Международной конференции по риторике. Выпуск 2. / Науч. ред.-сост. В.И.Аннушкин. – М., Гос.ИРЯ им. А.С.Пушкина., 2006. www.pushkin.edu.ru
32. Выготский Л.С. Мышление и речь // Выготский Л.С. Избранные психологические исследования. В 2-х т. – М.: Наука, 1972. Т. 2. – С. 5 – 361.
33. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. –М.: Наука, 1981. –163 с.
34. Горлач Л. На сторожі краси людської. До 70-річчя з дня народження Ю. Збанацького // Українська мова і література в школі. – 1984. - №1. – С. 78-80.
35. Гончар О.Г. Бригантина: Повість. – К.: Рад. письменник, 1980. – 208 с.
36. Гриценко Т. Б. Українська мова та культура мовлення. – Вінниця: Нова книга, 2003. – 472 с.
37. Грушевський М. Про українську мову й українську школу. – К.: Веселка, 1991. – 46 с.
38. Гуковский Г.А. Изучение литературного произведения в школе. (Методологические очерки о методике). - М.-Л.: Просвещение, 1966. – 266 с.
39. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / Пер. с нем. яз. под ред., с предисл. [С. 5 - 34, и примеч.] Г.В.Рамишвили. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
40. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. / Пер. с нем. М.И.Левиной и др.; Сост., общ. ред. и вступ. ст. А.В.Гульги, Г.В.Рамишвили. - М.: Прогресс, 1985. -451 с.
41. Гуцало Є.П. Шкільний хліб: Повість-диалогія, оповідання. – К.: Рад. письменник, 1981. – 408 с.
42. Десяева Н.Д. и др. Культура речи педагога: Учеб. пособие. – М.: Узд. центр «Академия», 2003. – 192с.
43. Державний стандарт базової і повної середньої освіти. Затверджений 14 січня 2004 р. Каб. Мін. України // Освіта України. - 2004.- №5. - С. 1-13.

44. Донченко О.В. Золота медаль. – К.: Рад. школа, 1983. – 464 с.
45. Донченко О.В. Школа над морем: Повесть та оповідання: Для серед. шк. віку. – К.: Веселка, 1987. – 231 с.
46. Драгоманов М.П. Гете и Шекспир в переводе на украинский язык // Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. - К. : Наук. думка, 1970. - Т. 1. –С. 145.
47. Драгоманов М.П. Педагогическое значение малорусского языка // Хрестоматія з дошкільної педагогіки: Навч. посіб. / Від упоряд., вступні нариси та упорядков. З.Н.Борисової, В.У.Кузьменко; За заг. ред. З.Н.Борисової. - К.: Вища школа, 2004.-С.229 – 240с.
48. Єрмоленко С. Національна свідомість і виховання української мовної особистості // Мовознавство: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу україністів. - Х.: Око, 1996. - С. 224 - 227.
49. Єрчак Н.Т. Психология профессиональной речи Учеб. пособие. – М.: Издательство деловой и учебной литературы, 2007.- 196 с
50. Дрофань Л.А. Васильченкова школа // Українська мова і література в школі. - 1991. - №4. – С.66.
51. Жовтобрюх М.А. Нариси історії українського радянського мовознавства (1918 - 1941) / АН України. Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні; Відп. ред. В.М.Русанівський. - К.: Наук. думка, 1991. – 260 с.
52. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / Наук. ред. докт. пед. наук, проф. С.Ю. Ніколаєва.-К.: Ленвіт, 2003.-273 с.
53. Захаренко О. А. Гордієві вузли сучасної школи. Як їх розв'язати // Педагогіка толерантності. - 1999. – №3 -4.
54. Захаренко О. Поради колезі, народжені в школі над Россю. // Освіта України. – 2005. - №59-60; 61-62; 63; 64; 68; 69; 71; 83; 84; 87; 96.
55. Захаренко О.А. Поспішаймо робити добро: Роздуми педагога-академіка про долю освіти і дитини, вчителя і родини, краю і Батьківщини. - Черкаси, 1997. - 28 с.
56. Захаренко О. А. Слово до нащадків. - К. : СПД Богданова А.М., 2006. – 216 с.
57. Захаренко О. Суперечливі думки: 3 кн. директора Сахнів. школи “Енциклопедія шкільного роду” // Освіта. – 2001. – 28 листоп. – 5 груд. – С.2-3.
58. Збанацький А. Під яблунами у Ворзелі. Спомин про батька // Літературна Україна. – 2005. - №6. – С.4.

59. Зязюн І. Педагогіка добра: ідеали і реалії: Наук-метод. посіб. – К.: МАУП, 2000. – 312 с.
60. Зорівчак Р. На все впливає мови чистота, "нотатки мовознавця" // Урок української. - 2006. - № 5. – С.15-17.
61. Иванова Т.В. Культура педагогического общения: Монография // Под ред. И.А. Зязюна. – К.: ЦВП, 1999. – 357 с.
62. Каган М.С. Мир общения: проблема межсубъектных отношений. – М.: Политиздат, 1988. – 319 с.
63. Каминская М.В. Педагогический диалог в деятельности современного учителя. – М.: Смысл, 2003. – 284 с.
64. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении: Книга для учителя. - М.: Просвещение, 1987. - 190 с.
65. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. - Изд. 2-е, стереотип. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 264 с.
66. Килимник О.К. Олександр Копиленко: Нарис про життя і творчість. Для ст. шкіл. В. – К.: Веселка, 1984. – 103 с.
67. Киричок В. Етика спілкування вчителя з учнями // Відкритий урок. – 2006. - №1-2. – С.49-50.
68. Колодько Т. Педагогічна культура спілкування вчителя у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи // Рідна школа. – 2005. - №4. – С.12-14.
69. Козаков Г. Мовленнєве недбальство - ознака непрофесійності // Урок української. - 2006. - № 10. - с.26-28.
70. Кузнецова Л.К. Объём концепта «сильная языковая личность» // Язык образования и образование языка: Матер. междунар. науч. конф. – Великий Новгород: Изд-во НовГУ, 2000. – С. 164 – 166.
71. Копиленко О.І. том II. Дуже добре. Десятикласники. Романи. Для середніх шкіл. В. – К.: Веселка, 1980. – 368 с.
72. Корнілов М., Білодід О. Культура нашої мови //Пульсари.- 2002.- №1.-С. 53 – 55.
73. Корюненко М. Олександр Захаренко: поспішайте робити добро. //Освіта. – 2006. – 12 вересня. – С.4-5.
74. Космеда Т. Комунікативна компетенція Івана Франка: міжкультурні, інтерперсональні, риторичні виміри.-Львів: Вид-во "ПАІС", 2006.-328 с.
75. Князева Н. "Спасіба за всьо. Допобачення" // Дзеркало тижня.- 2004.- 4-10 вересня року. - №35. - С. 1.
76. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості /За ред. члена-кореспондента АПН СРСР

- Л.М.Проколієнка; Упор. В.В.Андрієвська, Г.О.Балл, О.Т.Губко, О.В.Проскура.-К.: Вид-во "Рад.школа", 1989. - 608 с.
77. Кочерган М.П. Слово і контекст. (Лексична сполучуваність і значення слів). – Львів: Вища школа, 1980. – 184 с.
78. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. - К.: Вид-во Соломії Павличко "Основи", 2004. – 303 с.
79. Леонтьев А.Н. Педагогическое общение. – М.: Знание, 1979. – 48 с.
80. Лещенко Г. Комунікативна україномовна компетенція школярів у контексті сучасної мовної освіти // Українська мова і література в школі. – 2003. №7. – С.2-5.
81. Лещинский В.М., Кульневич С.В. Учимся управлять собой и детьми: Педагогический практикум. – М.: Просвещение, 1995. – 240с.
82. Мазур І.П. Словесник - це митець // Українська мова і література в школі.-1983. - №10. - С. 55 - 57.
83. Майстер прози Степан Васильченко: Збірник. Автобіографічні записки, наукові розвідки, спогади, матеріали до літопису життя і творчості. / За ред. М.С. Грицюти. – К.: Веселка, 1983. – 295 с.
84. Малик В. Олесь Донченко. Літературно-критичний нарис. – К.: Веселка, 1971. – 166 с.
85. Малишко А.С. Вибрані твори. – К.: Рад. письменник, 1990. – 336 с.
86. Макаренко А.С. Методика организации воспитательного процесса.- Москва,1983.-Т.1.- С.289-295
87. Матвієнко А. Найдоступніший спосіб підвищення мовної культури // Дивослово. - 2004. - № 12. - С. 55-56.
88. Мацько Л.І. Аспекти мовної особистості у перспекції педагогічного дискурсу //Дивослово.- 2006.-№ 7.- С.2-4.
89. Мацько Л.І. Стилїстика української мови: Підручник /Л.І.Мацько, О.М.Сидоренко, О.М.Мацько; За ред. Л.І.Мацько. - К.: Вища школа, 2003. - 462с.
90. Мацько Л.І. Текст як об'єкт лінгводидактики в аспекті проблем мовної освіти // Вісник Черкаського ун-ту .-Черкаси.-2004.-Вип. 54.-С.10-14.
91. Мацько Л.І. Формування мовної культури //Педагогічна газета.- 2002.-№8-9.
92. Мацько Л., Семеног О. Перспективи профільного навчання: програмні засади // Дивослово.- 2008.-№2.-С.4-9.

93. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Навч. посіб. - К.: Вища школа, 2003.– 311 с.
94. Мацько Л.І., Семенов О.М. “Слово, що ліки...”. Мовна особистість Олександра Захаренка //Українська література в школі.- 2006.- №11.-С. 13 –16
95. Милованова Л.А. Языковая личность: факторы становления и развития // Вестник МГУ. Серия 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация.-2005.-№4.-С.68 - 76.
96. Мовчан П.І. Етичний кодекс українського педагога (проект) // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2006. - №1. – С.96-102.
97. Мовчун Л. Образне слово вчителя // Початкова школа. – 2001. - №1. – С.65-67.
98. Мурашов А.А. Два способа «быстрого реагирования» в педагогической риторике // Школьные технологии. – 2000. - №6. – С.130-132.
99. Новиченко Л. Мово, мово... // Освіта. — 1996. — 4 груд.
100. Овсяннико-Куликовский Д.Н. Вопросы психологии творчества. – Х.: СПб., 1902. – 303 с.
101. Огієнко Іван. Наука про рідномовні обов'язки. — Львів : Фенікс, Відродження, 1995. — 46с.
102. Огієнко І. Українська культура. - К.: Довіра, 1992. - 141с.
103. Островерхова Н. Формування вчителем «власної школи» педагогічної майстерності // Завуч (Шкільний світ). – 2006. - №7. – С.5-7.
104. Острогорский В. Беседы о преподавании словесности. - 4-е изд. - С.-Петербург, 1913. - 112 с.
105. Павленко С. Кодекс мовної гідності вчителя // Освіта України. – 1998. - №37. – С.10.
106. Паламар Л. Методологічні основи формування мовної особистості //У зб.: Мовознавство: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців.-Х.: Око, 1996.-С.57-60.
107. Педагогічна майстерність: Підручник / І.А. Зязюн, Л.В. Крамущенко, І.Ф. Кривонос та ін. – К.: Вища школа. – 1997. – 349 с.
108. Погрібний А.Г. Олесь Гончар: Нарис творчості. – К.: Дніпро, 1987. – 248 с.
109. Потебня А.А. Мысль и язык. – Х.: Типография “Мирный труд”, 1913. – 225 с.

110. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. — Львів: В-во «Сполом», 2001. — 223 с.
111. Риторика и культура речи в современном обществе и образовании: сборник материалов X Международной конференции по риторике. Выпуск 2. / Науч. ред.-сост. В.И.Аннушкин. — М., Гос.ИРЯ им. А.С.Пушкина., 2006. — 164 с. www.pushkin.edu.ru
112. Русанівський В.М. Наукові вимоги до сучасних підручників з мови //Мовознавство і школа /Відп. ред. М.А.Жовтобрюх.- К.:Наук. думка, 1981.- С.201-217.
113. Савостьянов А. Голосовое мастерство учителя // Народное образование. — 2000. - №3. — С.151-155.
114. Свідер П.І. Олександр Копиленко. Літ. портрет. — К.: Держлітвидав, 1962. — 87 с.
115. Семеног О. Професійна підготовка майбутніх учителів української мови і літератури: Монографія.-Суми: ВВП "Мрія"-1" ТОВ, 2005.- 404 с.
116. Семеног О.М. Українська культуромовна особистість учителя (шляхи її формування в системі професійної підготовки): Монографія /За ред. Л.І.Мацько.- К.: Педагогічна думка, 2007.- 272 с.
117. Семиченко В.А., Заслуженюк В.С. Мистецтво взаєморозуміння. Психологія та педагогіка сімейного спілкування: Навчальний посібник. — 2-ге вид. — К.: Веселка, 1998. — 214 с.
118. Сербенська О. Культура усного мовлення: Практикум: Навчальний посібник. — К.: Центр навчальної літератури, 2004. — 216 с.
119. Симоненко Т. Професійна комунікативна компетенція вчителя-словесника: сутність, структура, критерії, поняття // Рідна школа. — 2004. - № 9. — С. 12 — 16.
120. Сисоєва С.О. Підготовка вчителя до формування творчої особистості учня. - К.: Поліграфкнига, 1996. — 406 с.
121. Синиця І.А. Мовна особистість автора у науково-гуманітарному тексті ХІХ ст. (комунікативний, культурологічний, образно-стилістичний аспекти): Автореф. дис. ...канд. філ. наук: 10.02.02 // Інститут мовознавства ім.О.О.Потебні НАН України. — К., 2007.- 38с.
122. Смелкова З.С. Педагогическое общение: Теория и практика учебного диалога на уроках словесности. — М.: Флинта, 1999. —

123. Ставицька Леся. Українсько-російська двомовність: соціолінгвістичні та лексикографічні аспекти // Дивослово.- 2001. – № 11. – С. 13 – 17.
124. Степаненко М.І. Рідне українське слово. – Полтава: АСМІ, 2005. – 392с.
125. Степанишин Б. Іншомовна лексика в українському мовленні // Київ.- 2002.-№ 11.
126. Степанишин Б.І. Професійна спрямованість вузівської лекції // Радянська школа. - 1980. - №7. - С. 75 - 80.
127. Струганець Л. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ ст. – Тернопіль: Астон, 2002. – 352 с.
128. Струганець Л. Олена Пчілка як мовна особистість // Дивослово. – 1995. – № 2. – С.33 – 35.
129. Струганець А. Культуромовна діяльність учителя //Дивослово.- 1997.-№11-С. 15-17
130. Струганець Л.В. Культура мови: Словник термінів. – Тернопіль: Навч. книга –Богдан, 2000. – 178 с.
131. Сухомлинський В.О. Залежить тільки від вас (Лист завтрашньому вчителю) // Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. - К.: Рад. шк., 1977. - Т.5. Статті. - С. 284 - 288.
132. Сухомлинський В.О. Розмова з молодим директором школи. // Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. - К.: Рад. шк., 1977. - Т.4. - С. 393 - 626.
133. Сухомлинський В.О. Думки про літературу в школі//Маловідомі першоджерела української педагогіки (друга половина ХІХ-ХХст.) / Упоряд.: Л.Д.Березівська та ін. - К.: Наук.світ, 2003. – С.409-415.
134. Сухомлинський В.О. Слово про слово // Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5-ти т. - К.: Рад. шк., 1977. - Т.5. Статті. - С. 160 – 167.
135. Сухомлинський В.О. Слово рідної мови // Українська мова і література в школі. - 1968. - №12. - С. 1 - 10.
136. Сухомлинський В.О. Як любити дітей // Сухомлинський В.О. Вибрані твори: В 5-ти т. - Статті. - К.: Рад шк., 1977. - Т.5. - С. 292 - 308.
137. Хайдерман Р. Мова тіла вчителя на уроці // Шкільний світ. – 1998. - №22. – С.2-3.

138. Ушинський К.Д. Рідне слово // Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: У 2-х т.: Пер. з рос. / Редкол.: В.М.Столетов (голова) та ін. - У 2-х т.-К.: Рад. шк., 1983. - Т.1.- С.104-133.
139. Филиппова О.В. Профессиональная речь учителя. Интонация: Учебн. пособие.- М.: Флинта: Наука, 2001.-192с.
140. Фурсова Л.О. Роль учителя в навчання підростаючого покоління. За поезією Андрія Малишка "Вчителька" // Українська література в загальноосвітній школі. – 2004. - № 2. – С. 20.
141. Хропко П.П. З виру народного життя. (До 100-річчя з дня народження С.Васильченка). – К.: Знання, 1979.-167с.
142. Шумарова Н. П. Мовна компетенція особистості в ситуації білінгвізму. - К., 2000.-325с.
143. Шлапак Д. Юрій Збанацький. Життя і творчість. К.: Рад. письменник, 1963. – 350 с.
144. Шумило Н.М. Малознаний Степан Васильченко // Українська мова і література в школі. – 1993. - № 4. – С. 34.

**Список художніх творів,
використаних у практичних модулях**

1. Андріяшик Р. „Люди зі страху” .
2. Антоненко-Давидович Б. „Колишні поляки” .
3. Бичко В. „Учитель” .
4. Близнець В. „Звук павутинки” .
5. Васильченко С. „Авіаційний гурток” .
6. Васильченко С. „З самого початку” .
7. Васильченко С. „Приблуда” .
8. Васильченко С. „Роман” .
9. Васильченко С. „Циганка” .
10. Вахніна Л. „Товариша в біді не залишають” .
11. Вишня Остап „Перший диктант” .
12. Вишня Остап „Чудесні пташки” .
13. Вишня Остап „Вдячний шпак” .
14. Вишня Остап „В’ячеслав” .
15. Вишня Остап „Капітан і Гарпунник” .
16. Вишня Остап „Паралелепіпед” .
17. Вишня Остап „У Новому році – все нове, хороше” .
18. Воронкова Л. „Радощі” .
19. Головка А. „Мати” .
20. Гончар О. „Берег любові” .
21. Гончар О. „Бригантіна” .
22. Гончар О. „Тронка” .
23. Грінченко Б. „Брат на брата” .
24. Грінченко Б. „Дзвоник” .
25. Грінченко Б. „Екзамен” .
26. Грінченко Б. „Непокірний” .
27. Грінченко Б. „Під тихими вербами” .
28. Грінченко Б. „Серед темної ночі” .
29. Грінченко Б. „Украла” .
30. Гуцало Є. „Сільські вчителі” .
31. Девдера М. „Творчість – стан душі і спосіб життя” .
32. Довженко О. „Повість полум’яних літ” .
33. Донченко О. „Золота медаль” .
34. Донченко О. „Розірваний зошит” .
35. Донченко О. „Скрипка” .

36. Донченко О. „Школа над морем”.
37. Драч І. „Болять майбутнім, школо, твої груди”.
38. Драч І. „Дума про Вчителя”.
39. Драч І. „Старий учитель”.
40. Духнович О. „Про шкільні радості”.
41. Загребельний П. „Юлія, або запрошення до самовбивства”.
42. Захаренко О. „Поради колезі, народжені в школі над Россю”.
43. Захар’їн Л. „Андрійкова пригода”.
44. Іваненко О. „Маленьким про великого Тараса”.
45. Іваненко О. „Галочка”.
46. Іваненко О. „Сороки”.
47. Кава В. „Сашкове переживання”.
48. Квітка-Основ’яненко Г. „Малоросійська биль”.
49. Ковалів С. „В останній лавці”.
50. Коломієць В. „Учитель”.
51. Копиленко О. „Дуже добре”.
52. Котляр В. „Шукайте жінку”.
53. Коцюбинський М. „Хо”.
54. Коцюбинський М. „Маленький грішник”.
55. Коцюбинський М. „Подарунок на іменини”.
56. Кустенко О. „Взимку”.
57. Кучер В. С. „Учитель”.
58. Лакиза Т. „Моїй землячці – Вчительці і поетесі Ользі Довгоп’ят”.
59. Логачевська С.П. „Дійти до кожного учня”.
60. Малишко А. „Учитель”.
61. Малишко А. „Вчителька”.
62. Марханова Т. „Учителю”.
63. Мельничук Г. „Вчительська доля”.
64. Микитенко І. „Гавриіл Кириченко – школяр”.
65. Мирний Панас. „Лихі люди”.
66. Михайленко А.Г. „Пливе мій човен”.
67. Нестайко В. „П’ятірка з хвостиком”.
68. Нечуй-Левицький І. „Хмари”.
69. Носов М. „Латочка”.
70. Прийма Т. О. „Першій вчительці”.
71. Сковорода Г. „Вдячний Еродій”.
72. Сосюра В. „Учитель”.
73. Стельмах М. „Гуси-лебеді летять”.
74. Стеценко М. „Льоньчина зупинка”.

75. Столбін О. „Четвірка з плюсом”.
76. Сухомлинський В. „Народження громадянина”.
77. Сухомлинський В. „Сто порад учителю”.
78. Сухомлинський В. „Джерела естетичних почуттів”.
79. Сухомлинський В. „А може, так і треба?”
80. Сухомлинський В. „Дмитро і Сашко”.
81. Сухомлинський В. „Добре, що світить сонце?”
82. Сухомлинський В. „Квітка чи зубатий вовк?”
83. Сухомлинський В. „Розмова з молодим директором”.
84. Сухомлинський В. „Серце віддаю дітям”.
85. Сухомлинський В. „Чому голуби прилетіли до Олега?”
86. Сухомлинський В. „Чому ж ти вчора не шукав мої окуляри?”
87. Сухомлинський В. „Як виховати справжню людину?”
88. Сухомлинський В. „Які ж ви щасливі!”
89. Тесленко А. „Що робить?”
90. Тесленко А. „Страчене життя”.
91. Тесленко А. „Школяр”.
92. Тесленко А. „Що б з мене було? ”
93. Ткач Д. „Вчителька”.
94. Троценко О. „Фантазія сьомого уроку”.
95. Тютюнник Гр. „Дивак”.
96. Тютюнник Гр. „Вогник далеко в степу”.
97. Тютюнник Гр. „Смерть кавалера”.
98. Федотюк П. „Петрів хрест”.
99. Федькович Ю. „До школи”.
100. Франко І. „Schonschreiben”.
101. Франко І. „Оловець”.
102. Франко І. „Отець-гуморист”.
103. Шило Л. „Пам’ятник учительці”.
104. Яновський Ю. „Ганна Антонівна”.

КОРОТКИЙ СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

АДРЕСАНТ – один із комунікантів; той, хто породжує висловлення, тобто мовець або автор тексту. У дискурсі відбувається розщеплення адресанта на реальну особистість того, хто породжує повідомлення; функцію адресанта (автора) як відображення в тексті його світогляду, оцінок, позицій і сприйняття такої функції реальним адресатом.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.14.

АДРЕСАТ – один із комунікантів, на якого спрямована й розрахована мовленнєва дія того, хто породжує висловлення, тобто співрозмовник або читач, реципієнт повідомлення. Залежно від способу адресованості реальний адресант може бути конкретним, груповим або масовим за умови адресованості будь-кому.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.15-16.

АКТИВНА ДВОМОВНІСТЬ – 1. Ознака індивіда, яка полягає у вільному володінні ним двома мовами. 2. практика індивідуального або колективного використання двох мов у рамках однієї державної або соціальної спільноти у відповідних комунікативних сферах.

Українська мова. Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія ім. М.П.Бажана, 2004. – С.131.

АКТИВНИЙ СЛОВНИК УЧНЯ - сукупність слів тієї чи іншої мови, якою користується учень у повсякденному житті та навчальній діяльності. Учитель організовує цілеспрямоване засвоєння учнями нових слів, що сприяє збагаченню лексики школяра.

Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За редакцією М.І.Пентилюк. - К., 2000.

АНАЛІЗ ТЕКСТУ – вид роботи, що передбачає з'ясування особливостей ідейно-тематичного спрямування, побудови тексту, стильових та стилістичних властивостей, характеристики мовних засобів щодо ефективності їх використання з метою реалізації комунікативної мети. Учні аналізують зразкові тексти різних стилів мовлення, власні й чужі тексти з певними мовленнєвими та

композиційними недоліками з метою виправлення останніх. Аналіз тексту сприяє ефективному розвитку зв'язного мовлення учнів, збагачує їхній ефективний словник, удосконалює якості мовлення.

Караман С.О. Методика навчання української мови і гімназії. – К., 2000.; Ковалик І.І., Мацько Л.І., Плющ М.Я. Методи лінгвістичного аналізу тексту. – К. 1984.; Пасічник Є.А. Методика викладання української літератури в середніх навчальних закладах. – К., 2000.

БАГАТОМОВНІСТЬ – 1. Стан, коли люди спілкуються багатьма мовами або кількома мовами. 2. Схильність людини багато говорити.

Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. ред. В.Т.Бусел. . – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. – С.32.

БАГАТСТВО МОВЛЕННЯ – одна з якостей мовлення, ознака високої мовної компетенції людини. Багатство мовлення полягає у використанні великої кількості мовних одиниць (слів, словосполучень, речень), різних за смыслом і будовою, відсутності невиправданих повторень слів, однотипних синтаксичних конструкцій. Багатство мовлення пов'язане із змістовністю, послідовністю, точністю, виразністю, доречністю, правильністю інформації (усної чи писемної), які формуються на основі літературної мови як акумулятора людських знань. Багатство мовлення як складова частина культури мови – перша ознака загальної культури людини, розвиненості людських почуттів, виховання національної свідомості.

Словник-довідник української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.20.

БІЛІНГВІЗМ (ДВОМОВНІСТЬ) – володіння і поперемінне користування тією самою особою або колективом двома різними мовами або різними діалектами тієї самої мови.

Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. Ред. В.Т.Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. – 1440 с.

ВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ – цілеспрямована лінгвопсихоментальна діяльність адресанта й адресата у процесі інформаційного обміну та впливу на співрозмовника за допомогою знаків природної мови. Інформаційний обмін передбачає передачу

різних змістів: денотативного, конотативного, прагматичного, естетичного і т. ін. - і спонукає до певної «відповідної» дії. Вплив адресата має на меті коригування його актуальної поведінки, зміну структур і сценаріїв свідомості, психологічних станів, оцінок тощо.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.58.

ВЕРБАЛЬНЕ СПІЛКУВАННЯ – обмін інформацією за допомогою мовних засобів.

ВЗАЄМОВПЛИВ МОВ – обопільна дія двох або кількох явищ, яка спричиняє в кожному з них певні зміни, ґрунтуються на взаємодії.

Літературознавчий словник-довідник. – К.: ВЦ „Академія”. 1997. – С.115.

ВЗАЄМОДІЯ МОВ – взаємодія двох чи більше мов, що здійснюють вплив на структуру і словник одного чи багатьох з них. Соціальні умови взаємодії мов визначаються необхідністю спілкування між представниками різних етнічних і мовних груп, які вступають між собою в інтенсивні політичні, економічні та ін. зв'язки.

Лингвистический энциклопедический словарь/ Гл. ред. В.Н. Ярцева, - М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 237.

ВИРАЗНІСТЬ МОВЛЕННЯ – комунікативна якість писемного чи усного мовлення. Полягає в доборі мовленнєвих одиниць (слів, речень), що найточніше, оригінально, переконливо передають думку висловлювання, привертають увагу читачів або слухачів, впливають на їхні емоції та почуття. В основі В.м. лежить деяка незвичність, новизна, своєрідність. До мовних засобів виразності належать насамперед образотворчі. Виразальні засоби можуть бути образними й необразними, що залежить від стилю мовлення. В.м. досягається за таких умов: самостійність мислення, добре знання мови, інтерес мовця до того, про що він говорить чи пише, розвинуте чуття мови. В.м. усного розвивається за рахунок виразного читання. Ця якість мовлення характеризується з погляду співвіднесення понять мовлення-свідомість.

Словник-довідник української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентиліук. – К.: Ленвіт. 2003. – С.28.

ВИСЛОВЛЕННЯ – одиниця мовлення; конкретна реалізація в ситуації мовлення речення як інваріанта згідно з дихотомією мови й мовлення, емічного й етичного рівнів у дескриптивній і структурній лінгвістиці.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.62.

ВИСЛОВЛЮВАННЯ – акт комунікації, що характеризується розумовою цілісністю й може сприйматися читачем або слухачем. Виділяють висловлювання розгорнуті та згорнуті, еліптичні, ситуативні. Робота над висловлюваннями у школі проводиться у всіх класах у формі складання речення, відповіді на питання вчителя, розгорнутої відповіді з теми уроку, доповіді, твору тощо.

Пентиліук М.І. Культура мови та стилістика. – К., 1994.

ВЛАСНЕ УКРАЇНСЬКА ЛЕКСИКА - слова, поширені тільки в українській мові. Наприклад: слова, що означають місцевість (*вибалок, гай, оболонь*); час (*щодня, щогодини*); суспільні явища, явища природи (*глитай, повітря*); страви (*вареники, галушки, паляниця*); назви птиці, тварин (*курка, лоша, качка, каченя, курча, цуценя*); назви ознак, якостей, процесів, засобів праці тощо (*коханий, чарівний, гартувати, яскравий, ласощі, пустоці, рогач*). Ці слова можуть бути різної давності, але закріпилися лише в українській мові у період її формування та розвитку і виражають специфіку української мови, саме те, чим вона відрізняється в лексиці від інших східнослов'янських мов.

ВНУТРІШНЄ МОВЛЕННЯ (ЕНДОФАЗІЯ) – механізм розумової діяльності людини; беззвучне мовлення, основними функціями якого є опрацювання й усвідомлення інформації, планування програми майбутнього мовленнєвого висловлювання.

Выготский Л.С. Мышление и речь // Собр. соч. – М., 1982.; Лурия А.Р. Язык и сознание / Под ред. Е.Д.Хомской. – Ростов-н/Д., 1998.; Синиця І.О. Психологія усного мовлення учнів 4-8 класів. – К., 1974.

ВНУТРІШНІЙ ЛЕКСИКОН - вербалізована частина етнос відомості чи свідомості носія мови, організований упорядкований фонд номінативних одиниць і знань, які вони позначають.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.68.

ВНУТРІШНЯ ПРОГРАМА МОВЛЕННЯ - перехідна між думкою й зовнішнім мовленням ланка у моделі породження мовлення; частково вербальний етап підготовки думки (задуму) до знакової об'єктивації як пошук схеми майбутнього висловлення.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.70.

ВОЛОДІННЯ МОВОЮ - вміння виражати заданий зміст різними способами; розрізнити зовнішньо схожі, але різні за значенням висловлювання і знаходити спільне значення у зовнішньо різних висловлюваннях; відрізнити правильні мовні структури від неправильних; вибрати з усіх можливих мовних засобів такий, який найбільшою мірою відповідає соціальним, територіальним та іншим особливостям ситуації спілкування і з найбільшою повнотою виражає особистісні характеристики її учасників.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.14.

ГІПЕРТЕКСТ – 1) особливий метод побудови інформаційних систем, що забезпечує прямий доступ до інформації на підставі логічного зв'язку між її блоками; «) система представлення текстової та мультимедійної інформації у вигляді мережі пов'язаних між собою текстових й інших файлів, яка застосовує нелінійний, асоціативно-фрагментарний і сітковий принципи репрезентації інформації; 3) особливий універсальний інтерфейс, що характеризується високим ступенем інтерактивності.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.86.

ГОВІР - територіальне окреслене діалектне утворення, що має особливості у фонетичній системі, морфологічній будові, лексиці тощо і об'єднує у своєму складі групу однотипних говірок. Говори входять до складу наріч, або діалектних груп. Наприклад, середньонаддніпрянські, слобожанські і степові говори входять до складу південно-східного наріччя.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.15.

ГОВІРКА - найменша одиниця територіальної диференціації діалектної мови. Говірка є реальною комунікативною системою, засобом спілкування мешканців одного, рідше кількох населених пунктів.

Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. ред. В.Т.Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2005. – 1728с.

ГРАМАТИЧНІ НОРМИ – поділяються на морфологічні (правильне вживання морфем) і синтаксичні (усталені зразки побудови словосполучень, речень).

Шевчук С.В. Українське ділове мовлення: Навч. посібник. – К.: Літера, 2000. – С.6.

ГРАМОТНІСТЬ – певний рівень знань з рідної мови і рівень засвоєння правописних умінь і навичок. Показник загальної організації навчально-виховного процесу в освітньому закладі.

Визначають також грамотність різних галузей культурного розвитку суспільства: музична, політична, технічна тощо.

Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1987.

ГУМАНІТАРНА КУЛЬТУРА ПЕДАГОГА – це широка освіченість, інтелігентність, високе почуття обов'язку і відповідальності, професіоналізм.

Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. Навчальний посібник. 4-е видання, доповнене, К., 2003.

ДВОМОВНІСТЬ-БІЛІНГВІЗМ – 1. Практика індивідуального або колективного використання двох мов у рамках однієї державної або соціальної спільноти у відповідних комунікативних сферах. 2. Користування двома мовами як рівноцінними. Двомовність існує масова (двомовне населення) та індивідуальна. Найчастіше стан двомовності утворюється у прикордонних областях або як результат певної історичної ситуації. Наприклад, на Україні – українська та польська, українська та російська, українська та білоруська.

Двомовність стала своєрідним підґрунтям для укладання перекладних словників.

Словник-довідник української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.37.; Українська мова. Енциклопедія ім. М.П.Бажана. – 2004. - С.131.

ДЕРЖАВНА МОВА – закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов'язкове в державних установах, адміністративних органах та організаціях, на підприємствах, у закладах освіти, культури, науки, у сфері зв'язку та інформатики. Державною мовою буває переважно мова корінного населення країни. Одним із найвищих виявів самоутвердження нації є державний статус її мови, який законодавчо забезпечує її вживання в усіх сферах суспільного життя. Закон УРСР „Про мови в українській РСР” (1989р.) визначив українську мову як державну. Остаточний статус державності української мови гарантований Конституцією України (1996р.), де, зокрема, зафіксовано: „Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування у всіх сферах суспільного життя на всій території України” (стаття 10).

Словник-довідник української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.38.

ДИСКУРС – сукупність взаємопов'язаних висловлювань (текстів), що реалізуються в певних соціально-культурних, часових і просторових умовах з урахуванням діяльності учасників комунікації (адресата й адресанта); процес вербального й невербального спілкування. Мінімальною одиницею Д. є мовленнєвий акт. Для методики навчання мови важливе тлумачення тексту як фіксованого результату мовленнєвої діяльності, а дискурсу – як процесу створення, відтворення, перетворення висловлювань – процесу мовленнєвої перевірки.

Розуміння дискурсу рідної (державної), іноземної мови є обов'язковою умовою для створення сучасного підручника, проведення сучасного уроку. Матеріал для уроків мови повинен добиратися таким чином, щоб проілюструвати особливості спілкування українською мовою.

Зеленько А.С. Українська енциклопедія юного філолога (мовознавця).- Луганськ, 2000. Штерн І.Б. Енциклопедичний словник для фахівців з теоретичних гуманітарних дисциплін та гуманітарної

інформатики. – К., 1998. Єрмоленко С.Я., Биби́к С.П., Тодор О.Г. Українська мова Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. – К., 2001.

ДИСКУРСИВНА ПРАКТИКА – використання мови в межах сфери спілкування якоїсь соціальної чи професійної групи при обговоренні відповідної цій сфері проблеми з огляду на стереотипний заданий спосіб бачення дійсності за умови забезпечення групової ідентичності. Дискурсивна практика є результатом панування дискурсу, мови над людиною. Залученою до певної сфери спілкування й кола комуні кантів цієї сфери.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.121.

ДИСКУСІЯ – усна (або писемна) форма організації мовлення, у процесі якої розглядаються протилежні точки зору; комунікативна взаємодія групи учнів, що організовується для обміну думками, обговорення спірного питання. Мета дискусії визначається учителем: привести учасників дискусії до згоди, висловити різні точки зору на питання, дати учням можливість усвідомити глибину й складність питання, що розглядається. За допомогою дискусії засвоюються знання, формуються уміння (аналізувати, формулювати і відстоювати свою точку зору та ін.), накопичується мовленнєвий досвід учнів.

Форми навчання в школі: Кн. для вчителя / Ю.І.Мальований, В.Є.Римаренко, Л.П.Вороніна та ін.; За ред. Ю.Мальованого.-К, 1992. Словник-довідник з української лінгводидактики: Навчальний посібник. Кол.авторів за ред. М.І.Пентиліук. – К.: Ленвіт, 2003.

ДИСПУТ - форма організації попередньо підготовленого публічного обговорення складного суперечливого питання (про переглянутий кінофільм, виставу тощо), у ході якої наявні різні (іноді протилежні) погляди. Диспутом називають форму навчання (урок), що будується на основі заздалегідь підготовленої дискусії й передбачає обговорення складного питання. Мета диспуту - надати можливість колективно пройти шляхом пошуку істини.

Томан Іржі. Мистецтво говорити. – К., 1989. Форми навчання в школі: Кн. для вчителя / За ред. Ю.І.Мальованого.- К., 1992.

ДІАЛЕКТ (від гр. *dialektos* — розмова, говір, наріччя) - різновид загальнонародної мови, яким розмовляє частина нації, пов'язана територіальною спільністю. Діалект, або наріччя, об'єднує групу говорів, пов'язаних між собою рядом спільних ознак, невластивих іншим говорам. Українська загальнонародна мова має три такі наріччя: північне, південно-західне й південно-східне.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.17.

ДІАЛЕКТИЗМ (від лат. *dialektos* – говірка) – слово місцевого діалекту, яке не є літературною нормою. Розрізняють діалектизми лексичні, фразеологічні, семантичні, фонетичні та синтаксичні. Використовуються для відтворення місцевого колориту, індивідуалізації персонажів. У творах І. Франка зустрічається: газда (хазяїн), вуйко (дядько), гостинець (битий шлях), кріс (рушниця), дачка (подать) та ін.

Сучасний словник літературознавчих термінів / Автор-укладач М.Ф.Гетьманець. – Харків: Веста: Ранок, 2003.

ДІАЛОГ – форма мовлення; ситуаційно зумовлене спілкування двох або кількох осіб. комунікативні ролі яких інверсуються (мовець стає адресантом, а адресат перетворюється на мовця, адресатом якого є перший мовець), за умови визнання учасниками спілкування спільної мети й напрямку комунікації.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.128.

ДІЄВІСТЬ МОВИ — комунікативна якість такої мови, що спонукає адресата до зміни поведінки — зовнішньої (вчинків, дій) чи внутрішньої (думок, поглядів, настроїв).

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.17.

ДОРЕЧНІСТЬ МОВИ - комунікативна якість мови; добір, організація мовних засобів, що роблять мову відповідною меті, умовам.ситуації спілкування. Розрізняють доречність *стильову, контекстуальну, ситуативну, особистісно-психологічну.*

ДОРЕЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ – неодмінна ознака стилістично досконалого, довершеного, бездоганного за своїм змістом і структурою мовлення, яка найбільше відповідає тій конкретній ситуації, за якої і задля якої реалізується мовлення.

Дудик П.С. Стилістика української мови Навчальний посібник. – К.: Вид. центр „Академія”, 2005. – С. 355.

ДОСТАТНІСТЬ МОВИ - комунікативна якість мови, яка виражає поняття кількості мовної інформації і відповідає вимогам певного функціонального стилю літературної мови, логічній завершеності думки.

Дудик П.С. Стилістика української мови Навчальний посібник. – К.: Вид. центр „Академія”, 2005. – С. 355.

ДОСТУПНІСТЬ МОВИ - комунікативна якість мови; здатність даної форми мови бути зрозумілою комунікантам, полегшувати сприйняття вираженої інформації; відповідність повідомлення комунікативній сприйнятливості.

Дудик П.С. Стилістика української мови Навчальний посібник. – К.: Вид. центр „Академія”, 2005. – С. 355.

ДОЦІЛЬНІСТЬ МОВИ - комплекс комунікативних якостей, який виникає у процесі спілкування. Доцільність зумовлюється мовною свідомістю, функціональними стилями, соціальними ролями, ситуацією спілкування, різноманітністю комунікативних завдань та умов.

Дудик П.С. Стилістика української мови Навчальний посібник. – К.: Вид. центр „Академія”, 2005. – С. 355.

ЕВФОНІЧНІСТЬ (ЕВФОНІЯ) – 1.Розділ поетики, який вивчає звукові засоби та звукову організацію мови художніх творів, зокрема віршів. 2. Побудова художнього твору щодо звучання, милозвучності.

Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і головн. Ред. В.Т.Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2004. – С.255.

ЕКСПЛІЦИТНІСТЬ – спосіб представлення інформації за допомогою вербальних засобів. Експліцитність протиставлена імпліцитності – невербальному способу представлення інформації, які завжди поєднуються в умовах реальної комунікації і в

актуалізованих текстах, створюючи смислову багатозначність тексту на підставі асиметрії форми та змісту.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.139.

ЕКСПРЕСИВНІСТЬ – ознака інтенсифікації значення слів за шкалою зменшення чи збільшення денотативних і конотативних ознак. Зокрема. Логічного змісту. Оцінок й емотивності. Експресивність переважно пов'язується з різними видами оцінок й емоціями суб'єкта мовлення й виступає засобом увиразнення тексту. Експресивність у цьому значенні вважається ширшою за емоційність за рахунок експресивізації логічних компонентів.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.140.

ЕМОТИВНІСТЬ – 1) складник конотативного компонента у семантичній структурі мовної одиниці, який репрезентує емоційне ставлення носіїв мови до позначеного; 2) текстова категорія, підпорядкована інформативності або модальності, яка виражає емоційне ставлення адресанта (автора). Його функції у тексті, дійових осіб, імовірні емоції реального чи модельованого авторською свідомістю гіпотетичного читача щодо описуваних подій, явищ, персонажів, їхньої поведінки й актуалізується за допомогою емоційно заряджених текстових компонентів.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.142.

ЕМОЦІЙНА ЛЕКСИКА (від лат. *emoveo* — хвилюю, збуджую) — категорія слів, яка, крім об'єктивного лексичного значення, містить і суб'єктивне. Це додаткове стилістичне забарвлення може мати якнайширший спектр — урочисте, піднесене, шанобливе, ввічливе, пестливе, лагідне, схвальне, фамільярне, жартівливе, іронічне, зневажливе, грубе, вульгарне. Наприклад: *злато, знамено, предтеча, милий, донечка, бовкун, плентатись, бовдур, тюхтій, мудрагель*. Щодо способу передачі експресивно-емоційних відтінків виділяються три групи слів: 1) слова, у яких емоційне забарвлення є частиною прямого значення: *вікопомний, перст, барахло, негідник*; 2) слова, у яких емоційне забарвлення виникає у переносних значеннях:

каша, дубина, гадюка, шкура, свиня (про людину); 3) слова, що набувають емоційного забарвлення завдяки суфіксам: *дідусь, дідок, дідочок, дідуган, дідуганище; спатки, спаточки, спатоньки*.

ЕМОЦІЙНІСТЬ МОВИ - комунікативна якість мови, що виражає індивідуальний лад почуттів, переживань, настроїв, суб'єктивне ставлення особистості до висловлюваного, уникання експресивного **дисонансу**.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.143.

ЕСТЕТИЧНЕ ПОЧУТТЯ – вищий прояв емоційного зворушення людини під впливом художніх цінностей. Читач, сприймаючи текст літературного твору, асоціативно, через відтворювально-творчу уяву співпереживає з персонажами, часто ідентифікується з ними, живе їхніми почуттями.

Дорофєєва Н.І. Зарубіжна література. Словник-довідник. – Харків. – Вид. “Світ дитинства”. – 2000.

ЕСТЕТИЧНИЙ СМАК – здатність людини до миттєвої оцінки дійсності, творів мистецтва крізь призму естетичних категорій і власного досвіду, що спрямовується естетичним ідеалом людини та її потребами.

Дорофєєва Н.І. Зарубіжна література. Словник-довідник. – Харків. – Вид. “Світ дитинства”. – 2000.

ЕСТЕТИЧНІСТЬ МОВИ — комунікативна якість мови; оптимальний відбір й організація відповідно до комунікативних умов і завдань самого змісту, оптимальне мовне оформлення змісту, гармонія та цілісність тексту, якість його зовнішнього оформлення у писемній формі і виконання в усній.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.11.

ЕФЕКТИВНІСТЬ КОМУНІКАЦІЇ – комунікативний параметр, що визначає досягнення комунікативного співробітництва (кооперації) між адресантом й адресатом і спрямований на такий

спосіб організації концептуальної структури тексту, який сприяє розумінню тексту з мінімальними зусиллями для читача.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.152.

ЄДИНИЙ МОВНИЙ РЕЖИМ у школі – система вимог до усного і писемного мовлення учнів і вчителів. Що полягає у дотриманні норм літературної мови. Спрямований на забезпечення у школі мовленнєвої культури. Відповідно до єдиного мовного режиму слід уникати змішування слів і форм української та ін. мов, зокрема російської, запобігати лексичним, граматичним, орфографічним і пунктуаційним помилкам учнів і виправляти їх, грамотно оформляти плакати, стінні газети, оголошення, шкільну документацію, дотримуватися прийнятого порядку ведення зошитів і різних записів з усіх предметів. Виконання вимог єдиного мовного режиму має бути предметом постійної уваги методичних об'єднань учителів та педагогічної ради школи.

Українська мова: Енциклопедія / Редкол. Русанівський В.М., Тараненко О.О., М.П.Зяблюк та ін.. – 2-ге вид., випр. і доп. – К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П.Бажана, 2004. – С.180.

ЖАНРИ ПЕДАГОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ – моделі організації мовлення у процесі навчання і виховання. Це конспект уроку, педагогічна рецензія, усне і писемне пояснювальне монологічне мовлення, розповідь учителя, навчальний діалог.

Десяева Н.Л., Лебедева Т.А., Ассуирова Л.В. Культура речи педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений.-М.: Издат . центр "Академия", 2003.-С.65.

ЗВ'ЯЗНЕ МОВЛЕННЯ - це така мовленнєва діяльність, що становить єдине самостійне ціле, передає закінчену думку і членується на складові частини.

За терміном «зв'язне мовлення» в лінгводидактиці закріпилося три значення: 1) зв'язне мовлення – діяльність мовця, процес вираження думки; 2) зв'язне мовлення – висловлювання, текст, продукт мовленнєвої діяльності; 3) назва розділу методики розвитку мовлення: методика зв'язного мовлення – це методика переказів, творів та інших творчих робіт.

Зв'язне мовлення належить до складних і багатогранних мовних явищ. Воно здійснюється в усній і писемній, діалогічній (полілогічній), монологічній формах.

Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І.Пентиліук. – К., 2000.; Стельмахович М.Г. Система роботи з розвитку зв'язного мовлення в 4-8 класах. – К., 1981.

ЗМІСТОВНІСТЬ МОВИ — комунікативна якість мови, що визначається інформаційним наповненням висловлюваного, відповідністю його темі повідомлення.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.24.

ЗМІСТОВНІСТЬ МОВЛЕННЯ – глибоке осмислення теми й головної думки висловлювання, докладне ознайомлення з наявною інформацією цієї теми; різнобічне та повне розкриття теми, уникнення зайвого.

Шевчук С.В. Українське ділове мовлення: Навч. посібник. – К.: Літера, 2000. – С.12.

ЗМІСТОВНО-КОНЦЕПТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ – різновид текстової інформації, яка породжується й інтерпретується шляхом складної синтетичної конденсації й когнітивної переробки змісту на підставі авторського задуму чи інтерпретаційного фільтру читача. З. і. повідомляє про індивідуально-авторське осмислення відношень змістовно-фактуальної інформації, розуміння зв'язків причини й наслідку представлених у тексті подій, усвідомлення їхньої значимості в житті людини й народу. З. і. є глобальною, перерваною, експліцитно-імпліцитною, адже вона поширена в цілому тексті пунктирно і репрезентована піковими моментами вербалізації.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.167.

ЗМІСТОВНО-ПІДТЕКСТОВА ІНФОРМАЦІЯ – різновид текстової інформації, яка ґрунтується на вербальній організації тексту й формується шляхом її змістовної модифікації без збільшення знакового обсягу.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.167.

ЗМІСТОВНО-ФАКТУАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ – різновид текстової інформації, яка є повідомленням про факти, події, процеси, явища у текстовому, змодельованому авторською свідомістю світі. Оптимізує інформаційний баланс тексту й читача, оскільки вона легше сприймається, не потребує залучення допоміжної інформації, ґрунтується на досвідних знаннях адресантів, їхньому розумінні явищ дійсності.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.167.

ІДІОЛЕКТ (від гр. *idios* — свій, своєрідний, особливий і (діалект), індивідуальний стиль - сукупність формальних і стилістичних особливостей, характерних для мови окремої людини. Властиві кожному мовцеві манера висловлюватись, спілкуватись у різних ситуаціях, своєрідний словник.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.24.

ІМПЛІКАЦІЯ - альтернативний вербальному невербальний спосіб передачі інформації, який ґрунтується на інтеграції вербальних засобів із досвідом, фондом знань комуні кантів, їхньою комунікативною компетенцією та сприяє оптимізації комунікативної взаємодії, взаєморозумінню. Імплікацію пов'язують із тенденцією до мовної економії. Називають потужним засобом компресії повідомлення тексту, доказом відсутності ізоморфізму між планом змісту та планом вираження мовного знака.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.179.

ІНТЕНСИВНІСТЬ МОВЛЕННЯ (від лат. *intensio* — напруження, посилення) — сила вимови звуків, слів, мовних тактів, що залежить від амплітуди коливань голосових зв'язок і пов'язана з особливостями мовного дихання.

Краткий психологический словарь / Сост. Л.А. Карпенко; Под общ. ред. А.В.Петровского. – М.: Политиздат, 1985. – С.121.

ІНТЕРАКТИВНІСТЬ – текстова-дискурсивна категорія, представлена суб'єктно-об'єктно-суб'єктною взаємодією адресанта й адресата на підставі знакового континууму тексту, інтенцій, стратегій, тактик комунікації та програми адресованості повідомлення тексту.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.185.

КОМУНІКАНТ – особистість, яка здійснює комунікативний акт передачі інформації або сприймає й інтерпретує її.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.232.

КОМУНІКАТИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ – здатність мобілізувати різноманітні знання мови (мовну компетенцію), паравербальних засобів, ситуації, правила норм спілкування у відповідних контекстах чи ситуаціях. Комунікативна компетенція передбачає володіння не лише знаннями, а й уміннями й навичками побудови інтенційно-стратегічної програми комунікації, дотримання її і контролю за нею у процесі спілкування; орієнтації на співрозмовника, передбачення його реакції; вибору мовних і паравербальних засобів комунікації і їхнього декодування; подолання комунікативних перешкод, усунення комунікативних шумів, виходу із комунікативного цейтноту тощо. К.к. складається з мовленнєвої компетенції (уміння застосовувати знання мови на практиці, користуватися мовними одиницями), мовної компетенції (знання одиниць мови та правил їх поєднання), предметної компетенції (уміння на основі активного володіння загальною лексикою відтворювати в свідомості картину світу), прагматичної компетенції (здатність до здійснення мовленнєвої діяльності, зумовленої комунікативною метою, до вибору необхідних форм, типів мовлення, урахування функціонально-стильових різновидів мовлення).

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.69.; Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.233.

КОМУНІКАТИВНА ЛІНГВІСТИКА – галузь мовознавства, спрямована на дослідження закономірностей, складників, чинників комунікативної діяльності, яка здійснюється на базі природної мови.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.234.

КОМУНІКАТИВНА ПОВЕДІНКА - сукупність правил і традицій вербального і невербального спілкування, що склалися в тому або іншому соціумі і реалізуються у процесі комунікації.

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.70.

КОМУНІКАТИВНА СИТУАЦІЯ – ситуація мовлення, ситуативний контекст мовленнєвої взаємодії, що виникає в реальному житті або моделюється на уроці з певною дидактичною метою. Виділяють такі компоненти К.с.: учасники (адресат, адресант, аудиторія), предмет мовлення, обставини мовлення (місце, час, інші умови), способи здійснення спілкування (усне, писемне мовлення, умовні знаки тощо), код (мова, діалект, стиль), мовленнєвий жанр, подія, оцінка ефективності мовлення, мета.

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.70.

КОМУНІКАТИВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ – територіально локалізована лінгвоетнічна спільнота, що історично склалася й характеризується відносно стабільними регулярними й інтенсивними комунікативними контактами з використанням кількох мов або їхніх варіантів. Комунікативне середовище не обмежується ані ареалом використання однієї мови, ані соціальною чи етнічною ідентичністю, ані кордонами однієї держави.

Селіванова О. *Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія*. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.240.

КОМУНІКАТИВНИЙ НАМІР (ІНТЕНЦІЯ) – конкретно визначена мета висловлювання мовця, що є регулятором мовленнєвої поведінки партнерів. На визначення комунікативних намірів впливають мотивація, потреба, умови ситуації та ін.

Словник-довідник української з лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентиліук. – К.: Ленвіт. 2003. – С.72.

КОМУНІКАТИВНІ ЯКОСТІ МОВИ — реальні властивості, характеристики її змістового наповнення і формального вираження, що складаються на основі певних типів відношень (“мова — мовлення”, “мова — мислення”, “мовлення — дійсність”, “мова — людина (адресат)”, “мова — умови спілкування” та ін.). Розрізняють такі комунікативні якості мови: *правильність мови, точність мови, логічність мови, чистота мови, образність мови, виразність мови, багатство мови, різноманітність мови, доречність мови, доступність мови, достатність мови, стислість мови, змістовність мови, ясність мови, емоційність мови, естетичність мови, дієвість мови.*

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.

КОМУНІКАТИВНО - ДІЯЛЬНІСНИЙ ПІДХІД – підхід до навчання мови, що полягає в такій організації навчання, коли засвоєння мови відбувається безпосередньо в процесі комунікативної (реальної або модельованої) діяльності з метою оволодіння комунікативним уміннями й навичками. К.д.п. спрямований на формування в учнів комунікативної компетенції – здатності користуватися мовою залежно від конкретної ситуації. Такий підхід потребує розгляду лінгвістичної теорії як інструмента для практичного оволодіння мовою. Практична спрямованість вивчення мови передбачає не лише кількісні переваги практики над лінгвістичною теорією, а насамперед навчання діяльності спілкування, створення на уроці таких умов, які б спонукали учнів спілкуватися, висловлювати свої думки, доводити власні переконання, впливати на співрозмовників. Цьому сприяє моделювання комунікативних

ситуацій на уроці, введення елементів риторики. Для методики рідної мови актуальним є мовленнєве спілкування, яке здійснюється в процесі виконання різноманітних вправ і завдань, що впливають з потреб, цільових настанов спілкування (висловити своє враження, довести певне наукове положення, поінформувати, переконати співрозмовника, з'ясувати ставлення іншої людини).

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пенцилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.71.

КОМУНІКАЦІЯ (від лат. *comunicatio* — спілкуюсь з кимось) — спілкування, передача інформації, думок, почуттів, волевиявлень людини. Розрізняють міжособистісну, масову комунікацію - за типом відношень між учасниками; мовленнєва (письмова й усна) - за засобом; в) паралінгвістична (жести, міміка); г) речово-знакова (продукти виробництва, образотворчого мистецтва та ін.).

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.//

КОНТАКТНЕ (ОСОБИСТІСНЕ) СПІЛКУВАННЯ – це таке спілкування, у процесі якого в людини, яка вступає в контакт, проявляється доброта як якість її особистості. Основна мета особистісного спілкування – забезпечення існування і представлення його внутрішнього світу, а тим самим і особистості. В умовах контактного спілкування виробляються специфічні межі не лише зовнішньої поведінки, а й „дозволеного” та „очікуваного” в цій групі розкриття внутрішнього світу особистості на межі її суверенності.

Загальна психологія: Навч. посібник / О.Скрипченко, Л.Долинська, З.Огороднійчук та ін. – К.: „А.П.Н.”, 2002. – С.399.

КОНТЕКСТ – сукупність умов висловлювання. Контекст може бути явним (експліцитним) – вербальним і невербальним, таким, що підлягає спостереженню, прихованим (імпліцитним), таким, що не підлягає безпосередньому спостереженню. У процесі навчання мови необхідно враховувати обидва види контексту: аналізувати мовні одиниці у взаємозв'язку та взаємозумовленості, з урахуванням ситуації спілкування, розуміти прихований зміст висловлювання.

Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – 224.; Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.73.

КРЕАТИВНІСТЬ – 1) мовна здатність людини породжувати і розуміти безкінечну кількість висловлень з огляду на кінцеве число мовних засобів; 2) принцип залучення нової інформації, отримання нових знань і створення нових позначень цих знань.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.269.

КРИЛАТІ СЛОВА (ВИСЛОВИ) - стійкі, відомі практично всім носіям мови афористичні висловлення, що посилюють виразність, образність мовлення, до якого вони залучаються, є виявом інтертекстуальності.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.269.

КУЛЬТУРА –це сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених усіма видами перетворюючої діяльності людини і суспільства.

Мойсеюк Н.Є.Педагогіка.Навчальний посібник. 4 –е видання, доповнене, К., 2003.

КУЛЬТУРА МОВИ - наука, що вивчає функціонування мови з суспільстві з погляду її нормативності й передбачає правила користування літературною мовою: правила вимови, наголошення, слововживання, формотворення, побудови словосполучень і речень К.м. сприяє реальному втіленню в мовній практиці норм літературної мови, проведенню цілеспрямованої мовної політики. К.м. вивчає якості мовлення, забезпечує розвиток комунікативних умінь і навичок учнів, засвоєння таких якостей мовлення, як точність, логічність, чистота, виразність, образність та ін.

Пентилюк М.І. Культура мови і стилістика. - К.: Вежа, 1994.

КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ - дотримання літературних норм вимови, наголошення, слововживання, побудови словосполучень,

речень, текстів; нормативність усної й писемної мови, що виражається в її правильності, точності, ясності, чистоті, логічності, доречності, виразності, а також у різноманітності граматичних конструкцій, багатстві словника, дотриманні в писемному мовленні орфографічних і пунктуаційних норм.

Пентиліук М.І. Культура мови і стилістика. - К., 1994

КУЛЬТУРНА ІНФОРМАЦІЯ – сукупність культурно маркованих знань й уявлень носіїв певної культури, репрезентована в мовних одиницях, текстах, формах комунікативної поведінки, різних семіотичних системах.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.272.

КУЛЬТУРНО-МОВНА КОМПЕТЕНЦІЯ – здатність носіїв певної етнічної культури й мови пізнавати в мовних одиницях і мовленнєвих продуктах культурно значимі установки, ціннісні орієнтири, культурні коди й можливість їхньої переінтерпретації, а також організовувати свою комунікативну поведінку й текстопородження згідно з цими культурними нормами.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.274.

ЛЕКСИКО-ФРАЗЕОЛОГІЧНІ НОРМИ – норми вживання слів і фразеологізмів у властивому їм значенні і норми сполучуваності слів і фразеологізмів з іншими словами в реченні.

Словник – довідник з культури української мови / Д.Гринчишин, А.Капелюшний, О.Сербенська, З.Терлак. – К.: Знання, 2004. – С.11.

ЛЕКСИЧНІ НОРМИ – узагальнене вживання словесних одиниць у відповідному значенні.

Єрмоленко С.Я., Биби́к С.П., Тодор О.Г. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. – С.107.

ЛІТЕРАТУРНА МОВА — 1.Наддіалектна, унормована, відшліфована форма загальнонародної мови, яка характеризується поліфункціональністю, стилістичною диференціацією і тенденцією до регламентації. Літературна мова обслуговує основні сфери діяльності,

культурні потреби народу. 2. Це найдосконаліша форма загальнонародної мови, яка відзначається високим ступенем нормативності і має розгалужену систему функціональних стилів.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.34.

МИЛОЗВУЧНІСТЬ — здатність фонетичної системи мови створювати мелодійність звучання. Милозвучність української мови досягається чергуванням окремих голосних і приголосних звуків, спрощенням у групах приголосних, використанням паралельних морфологічних форм слів однакового значення, в тому числі й службових слів: у — в, з-із-зі, о-об, би-б тощо. Милозвучність є одним із засобів підсилення виразності мови художнього твору внаслідок досягнення гармонійного добору звуків у тексті. Цій меті служать звукові повтори різних видів, алітерації, асонанси, ритмічність мови, а також уникання важких для вимови чи неприємних для слуху сполучень звуків у фразі.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.36.

МІЖКУЛЬТУРНА КОМУНІКАЦІЯ – різновид комунікації. протиставлений монокультурній комунікації, який характеризується приналежністю співрозмовників до різних культур.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.348.

МІЖМОВНА ПОЛІСЕМІЯ – багатозначність, наявність кількох значень у мовній одиниці, характерне кільком мовам.

Літературознавчий словник-довідник / Р.П.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. – К.: ВЦ „Академія”, 1997. – С.560. (Nota bene)

МІЖСОБИСТІСНЕ СПІЛКУВАННЯ – характерне для первинних груп, в яких всі члени підтримують між собою безпосередні контакти і спілкуються один з одним.

Загальна психологія: Підручник для студентів вищих навч. закладів / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук та ін.; За заг. ред. акад. С.Д. Максименка. – К.: Форум, 2000. – С.144.

МОВА — 1. Система знаків із закодованими у ній результатами пізнання людиною дійсності (система правил), система специфічних національних особливостей, характеристик. Мова є найважливішим засобом спілкування людей, одним із компонентів духовної культури суспільства, продуктом соціального розвитку. Мова абстрактна, потенціальна, відтворювана. Вона нерозривно пов'язана з мисленням і служить не тільки засобом вираження думок, а і знаряддям думки, засобом формування і оформлення думки. Без мови неможливе існування суспільства. Існування мови виявляється у її функціонуванні в мовленні. Див. мовлення.

2. Складне суспільне явище, в якому розрізняють такі ознаки: а) найважливіший засіб людського спілкування та об'єднання людей у спільноту; б) засіб само ідентифікації й вираження ментальності нації; в) засіб формування й розвитку думки, здійснення пізнавальної діяльності.

Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001; Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.37.

МОВА ЗОВНІШНЬОГО ВИГЛЯДУ ВЧИТЕЛЯ – жести, міміка, рухи, що супроводжують мовлення вчителя. Більшість з них відображає особливості темпераменту вчителя, засвоєну ним манеру спілкування. Виконує такі функції: регулюючу (жестами, мімікою, рухами тіла вчитель керує поведінкою учня на уроці – палець біля губ – вимога тиші, рух долоні доверху – знак "встати"), вказівну (набір словесних педагогічних кліше, пов'язаних з організацією діяльності учнів – рука в напрямку до учня – відповідай ти), образотворчу (рух рук, пальців використовується з метою доповнити значення слів, вказують на розмір, форму), реагуючу (рухи виступають засобом уставнолення контакту – вказівний палець доверху – це дуже важливо).

Десяева Н.Л., Лебедева Т.А., Ассуирова Л.В. Культура речі педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений.-М.: Издат . центр "Академия", 2003.-С.77.

МОВЛЕННЄВА КОМПЕТЕНЦІЯ – складова комунікативної компетенції; діяльність людини, спрямована на розуміння або

створення тексту (усного чи писемного), що здійснюється в процесі мовленнєвої діяльності.

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М.Пентиліук. – К.: Ленвіт. 2003. – С.83.

МОВЛЕННЄВА СИТУАЦІЯ – сукупність поза лінгвістичних чинників, що зумовлює потребу у висловлюванні. М.с. може створюватися штучно на уроці з метою розвитку комунікативних умінь і навичок.

М.с. забезпечує мотивацію навчання української мови, стимулює мовленнєву активність учнів.

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М.Пентиліук. – К.: Ленвіт. 2003. – С.83.

МОВЛЕННЄВИЙ ВПЛИВ – мовленнєва дія адресанта. Керована цільовою установкою мовного спілкування. Спрямована на зміну поведінки. Психологічних станів, свідомості адресата, оцінки ним певного явища і т. ін.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.355.

МОВЛЕННЄВИЙ ЕТИКЕТ – мікросистема національно-специфічних стереотипних стійких формул спілкування, прийнятих суспільством для встановлення контакту співрозмовників, дотримання або ж припинення спілкування.

М.е орієнтує на ті правила мовлення, за якими досягається ефективне спілкування.

Правила М.е. залежить від конкретних ситуацій, до яких відносять знайомство, вітання, прощання, вибачення, прохання, поздоровлення, запрошення, пропозицію, пораду, згоду, відмову, співчуття, комплімент, схвалення.

Кожна ситуація вимагає використання характерних для неї мовних засобів. Наприклад, згоду висловлюємо за допомогою формул: *Будь-ласка! З радістю! (із задоволенням)*. Відмову – *на жаль, не можу*.

Для мовленнєвого етикету важливими є й певні заборони: голосно говорити, надміру жестикулювати, штовхати співрозмовника,

смикати за одяг, плескати по плечу, нашіптувати щось одному в присутності кількох співбесідників, нагадувати людині про її вік, фізичні вади; говорити суржилом, виражати своє ставлення до чогось вигуками ага, угу, ой та ін., вживати слова до дідька, біс і под., повторювати слова жах, страх, Боже, називати конкретну людину займенниками (він, вона).

Найголовніші вимоги М.е.- ввічливість, уважність, чемність, стриманість співрозмовників – людина засвоює з дитинства й користується ними протягом усього життя. Це має бути нормою поведінки кожного.

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.84.

МОВЛЕННСВИЙ ЖАНР – одиниця мовлення як системно організованої репрезентації мови, дискурсивний інваріант, зразок ідеальної природи, що характеризується певним тематичним змістом, композиційною структурою, відбором фонетичних, лексико-фразеологічних, граматичних, стилістичних засобів й інтенційно-прагматичними особливостями.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.356.

МОВЛЕННСВІ ПОМИЛКИ – ненавмисні відхилення мовлення від норм мовної системи й узусу сфери спілкування, стилістичних норм, не викликані зміненими станами свідомості, патологією.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.359.

МОВЛЕННСВІ УМІННЯ – уміння аналізувати тексти-взірці різних типів і стилів мовлення, визначати функції мовних одиниць у тексті, створювати власні висловлювання відповідно до мовленнєвої ситуації.

Словник-довідник української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.85.

МОВНА ДІЯЛЬНІСТЬ – мовне спілкування в конкретних ситуаціях, у яких реалізується необмежена можливість створення нових змістів, нових текстів із обмеженої кількості одиниць мовної структури.

Єрмоленко С.Я., Биби́к С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко.-К.:Либідь, 2001.

МОВНЕ ВИХОВАННЯ — виховання мовної особистості на ґрунті рідної мови, мовних знаків національної культури. Метою і змістом мовного виховання є вироблення свідомого ставлення до питань мовної культури, мовної політики.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів.-Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2000.

МОВНЕ ЖИТТЯ – сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання відносин у країні або на розвиток у певному напрямі мовної системи.

Українська мова. Енциклопедія. – К.: Видавництво „Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана”, 2004.

МОВНИЙ ЕТИКЕТ – національно-специфічні правила мовної поведінки, що реалізуються у прийнятих суспільством ситуаціях "ввічливого" контакту із співбесідником/.

Пентиліок М.І.Культура мови і стилістика.-К., 1994.

МОВНА КАРТИНА СВІТУ – це вироблене багатовіковим досвідом народу і реалізоване засобами мовних номінацій зображення усього існуючого як цілісного і багато аспектного світу, який за своєю будовою і осмисленими мовою зв'язками своїх частини представляє, по-перше людину, її матеріальну і духовну життєдіяльність і, по-друге, усе те, що її оточує: простір і час, живу і неживу природу, соціум. Розрізняють національну, соціальну, індивідуальну м.к.с., кожна з яких залежить від культурно-історичних умов життя суспільства, соціуму, від індивідуального, лінгвопсихологічного досвіду.

Єрмоленко С.Я., Биби́к С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред.

С.Я.Єрмоленко.-К.:Либідь, 2001. Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів.-Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2000.

МОВНЕ ОТОЧЕННЯ - соціолінгвістична ситуація, у якій розвивається мовна здатність дитини. Мовне оточення включає батьків, старших родичів, братів і сестер, вихователя й однолітків у дитячому садку, друзів та знайомих родини, церковні установи. ЗМІ тощо.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.373.

МОВНА ОСОБИСТІТЬ – це такий носій мови, який добре володіє системою лінгвістичних знань (знає поняття і відповідні правила), репродукує мовленнєву діяльність, має навички активної роботи зі словом, дбає про мову і сприяє її розвитку. Мовна особистість – мовець, який забезпечує розширення функцій мови, творення україномовного середовища в усіх сферах суспільного життя, виявляє природне бажання повернутися у повсякденному спілкуванні до рідної мови, до відродження культури, традицій народу, до вироблення зразків висококультурного інтелектуального спілкування літературною мовою.

Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность.-М., 1987 . Єрмоленко С., Мацько Л. Навчально-виховна концепція вивчення української (державної) мови// Дивослово.- 1994.- №7. Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах/ За ред. М.І.Пентилюк.- К., 2000. Словник-довідник з української лінгводидактики: Навчальний посібник. Кол.авторів за ред. М.І.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003.

МОВНА ПОЛІТИКА – заходи держави щодо розв'язання питань розвитку мови у соціумі, країні.

До м.п. належить питання мовного планування, актуальні для країн, що тривалий час перебували у складі імперій і в яких культивувалась і утверджувалась як соціально престижна мова метрополії. Оцінка рівня розвитку мови і її здатності обслуговувати всі сфери життя соціуму, виступати важливим складником розвитку національної культури, освіти залежить від здійснюваної в державі м.п. Вона визначає також діяльність у галузі культури мови.

Єрмоленко С.Я., Бирик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко.-К.:Либідь, 2001. Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів.-Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2000.

МОВНА САМОСВІДОМІСТЬ — усвідомлення людиною самої себе як мовної особистості, своєї мовної діяльності в соціумі.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів.-Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2000.

МОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ - етнічні, соціальні, територіальні й ін. умови користування певною спільною відповідними формами існування мови чи різними мовами.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.373.

МОВНА СТІЙКІСТЬ — таке суспільно-політичне явище, в основі якого перебувають національні традиції; національна свідомість та солідарність; національна культура, духовна і матеріальна; національний мир і співробітництво з іншими народами, що живуть на території відповідного народу.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів.-Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2000.

МОВНЕ ЧУТТЯ – мовний смак, що забезпечує ефективну комунікативну діяльність мовця, знання ним норм сучасної літературної мови в їх зіставленні зі стильовими нормами, в зіставленні з історично мінливими літературними нормами. М.ч. ґрунтується на знанні словника національної мови, володіння граматичними законами.

Єрмоленко С.Я., Бирик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко.-К.:Либідь, 2001.

МОНОЛОГ – розгорнуте висловлювання однієї особи, звернене до однієї людини або певного колективу одночасно для повідомлення інформації, впливу або спонукання до дії.

До засобів формування в учнів умінь будувати власні монологічні висловлювання в усній та писемній формі належать твори

і перекази, висловлювання на лінгвістичну тему, усні відповіді учнів, доповіді і т. ін.

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.88.

МОРФОЛОГІЧНІ НОРМИ – норми словозміни самостійних частин мови (іменників, прикметників, числівників, займенників, дієслів).

Словник – довідник з культури української мови / Д.Гринчишин, А.Капелюшний, О.Сербенська, З.Терлак. – К.: Знання, 2004. – С.11.

НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС – система організації навчально-виховної діяльності, в основі якої – органічна єдність і взаємозв'язок викладання й учіння; спрямована на досягнення цілей навчання і виховання. Визначається навчальними планами, навчальними програмами, а також планами виховної роботи відповідних навчальних закладів, включає всі види обов'язкових навчальних занять (уроки, лекції, семінари, лабораторні заняття, навчальну і виробничу практику) і позакласної (позааудиторної) роботи учнів. Навчальний процес у кожному навчальному закладі має специфічні особливості й організується відповідно до його типу й профілю, до форми навчання (денної, вечірньої, заочної та ін.), а також до системи навчання (класно-урочної, курсової, предметної), яка також встановлюється залежно від типу навчального закладу й форми навчання.

Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – С.223.

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ МОВНИЙ КОМПОНЕНТ – слова-поняття, словосполуки, що визначають типові особливості українського народного життя, етнічної культури, народних традицій, звичаїв, а через них – відмінності психічного стану, поведінки людини як носія національного характеру, національної ментальності.

Кононенко В.І. Українська етнолінгводидактика.- Івано-Франківськ.- 1995.

НАЦІОНАЛЬНА ПСИХОЛОГІЯ – традиційні особливості поведінки і психічної діяльності, які притаманні представникам даного народу і передаються від покоління до покоління.

Исаев М.И. Словарь этнолингвистических понятий и терминов.- 2-е изд.-М.:Флинта: Наука, 2000.

НАЦІОНАЛЬНА САМОСВІДОМІСТЬ – відносно стійка, усвідомлена система уявлень індивіда про себе як про представника певної нації.

Баронин А.С. Этническая психология.-К.:Тандем, 2000.

НАЦІОНАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР - компонент психічного складу нації, який визначається як система відношень конкретної етнічної спільності до різних сторін оточуючої дійсності, що закріплена і проявляється у стійких стереотипах мислення, емоційного реагування, поведінки в цілому.

Баронин А.С. Этническая психология.-К.:Тандем, 2000.

НАЦІОНАЛЬНА УКРАЇНСЬКА МОВА – мова корінного населення України.

Українська мова. Енциклопедія. – К., 2004. – 824с.

НЕВЕРБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ – цілеспрямований процес інформаційного обміну, знаковими системами якого можуть бути біологічно доцільні поведінкові сигнали тварин. Спрямовані на сумісну адаптацію до навколишнього середовища, парамови жестів і міміки, математична й комп'ютерна символіка, мистецтво, гра, телепатичний зв'язок і т. ін.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.412.

НЕВЕРБАЛЬНЕ СПІЛКУВАННЯ – обмін інформацією за допомогою несловесних засобів.

Словник-довідник української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.93.

НЕОФІЦІЙНЕ СПІЛКУВАННЯ – спілкування невимушене, в якому важливо враховувати не стільки соціальну роль, скільки особистість співбесідника

Десяева Н.Л., Лебедева Т.А., Ассуирова Л.В. Культура речи педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений.-М.: Издат. центр "Академия2, 2003.-С.10.

НОРМАТИВНА МОВА – сукупність мовних засобів, що відповідають системі мови й сприймаються її носіями як зразок суспільного спілкування у певний період розвитку суспільства. Нормативна мова – головна категорія культури мов, а також важливе поняття загальної теорії мови.

Українська мова. Енциклопедія. – К.: Видавництво „Українська енциклопедія ім. М.П. Бажана”, 2004. – С.240.

ОБРАЗНІСТЬ МОВИ - комунікативна якість мови, орієнтована на виникнення додаткових асоціативних зв'язків, тобто вживання слів і словосполучень у їх незвичному оточенні, зокрема, їх переосмислення у **тропах**

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.94.

ОПОСЕРЕДКОВАНЕ СПІЛКУВАННЯ – це комунікація, в яку включена проміжна ланка – третя особа, технічний засіб або матеріальна річ. Опосередкування може бути репрезентоване телефоном як засобу зв'язку, написаним текстом (листом), адресованим іншій людині або посередником.

Загальна психологія: Підручник для студентів вищих навч. закладів / С.Д.Максименко, В.О.Зайчук та ін.; За заг. ред. акад. С.Д. Максименка. – К.: Форум, 2000. – С.145.

ОРАТОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО (від лат. orator з oro — говорю) — майстерність виголошення усного слова, що ґрунтується на засвоєнні основних положень риторики, а також особистих якостях мовця. Див. жанри ораторського мистецтва.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.45.

ОРФОГРАФІЧНІ НОРМИ – це система загальноприйнятих правил написання слів і їх значущих частин, правил написання слів окремо, разом чи через дефіс, правил уживання великої літери.

Словник – довідник з культури української мови / Д.Гринчишин, А.Капелюшний, О.Сербенська, З.Терлак. – К.: Знання, 2004. – С.11.

ОРФОЕПІЧНІ МОВНІ НОРМИ - усталені способи, зразки, вимови окремого звука, найрізноманітніших поєднань звуків, які характеризуються, пояснюються у формі мовноорфоепічних правил.

Дудик П.С. Стилїстика української мови. Навчальний посібник. – К.: Вид. центр „Академія”, 2005. – С. 361.

ОСОБИСТІСНИЙ ПІДХІД – послідовне ставлення педагога до учня як до особистості, самосвідомого відповідального суб'єкта власного розвитку та суб'єкта виховної взаємодії.

З цього випливає, що в центрі навчання знаходиться учень як особистість. Виходячи з його інтересів, рівня знань і сформованості вмінь словесник визначає мету і спрямовує навчальний процес на розвиток особистості кожного. Отже, способи репрезентації навчальної теорії, добір ілюстративного матеріалу, вибір методів, прийомів відбувається крізь призму особистості учня - його потреб, мотивів, інтелекту, здібностей тощо.

Гончаренко С. Український педагогічний словник.- К., 1997. Словник-довідник з української лінгводидактики: Навчальний посібник. Кол.авторів за ред. М.І.Пентиліюк. – К.: Ленвіт, 2003.

ОФІЦІЙНА МОВА – мова, яка запроваджується, регулюється урядовими установами або службовими особами.

Великий тлумачний словник української мови. За редакцією С.П. Круть. – С.691.

ОФІЦІЙНЕ СПІЛКУВАННЯ - (лат. officialis – урядовий, службовий), в якому кожний учасник намагається відповідати своїй соціальній ролі, підтримувати стриманий тон, дотримуватися всіх формальностей.

Десяева Н.Л., Лебедева Т.А., Ассуирова Л.В. Культура речі педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений.-М.: Издат . центр "Академия2, 2003.- С.10.

ПАРАВЕРБАЛЬНІ ЗАСОБИ КОМУНІКАЦІЇ – супровідні для вербального мовлення знакові засоби, що відіграють значну роль у процесі спілкування, зокрема, реалізують протишумову програму мовлення, доповнюють й уточнюють його, надають емотивності й експресивності і т. ін.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.441.

ПАСИВНИЙ СЛОВНИК – слова і вирази, зрозумілі, знайомі мовцеві, але рідко вживані ним у звичайному мовному спілкуванні. Багато слів пасивного словника тільки тоді виникають у свідомості, коли їх доводиться читати або чути від інших.

Короткий тлумачний словник української мови / Уклад. Д.Г.Гринчишин. Л.Я. Гумецька, В.Л.Карпова та ін. – К.: Рад. школа, 1978. – С.181.; Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – С.122.

ПАУЗА – (лат. pausa, від гр. pauses – припинення, зупинка в мовленні) - коротка перерва в мовленні, у звучанні музичного твору; один із елементів інтонації, що бере участь у звуковій організації речення та його частин (членуванні, виділенні відокремлених членів тощо). Пауза може бути синтаксична. Попереджувальна, розділова.

Короткий тлумачний словник української мови / Уклад. Д.Г.Гринчишин. Л.Я. Гумецька, В.Л.Карпова та ін. – К.: Рад. школа, 1978. – С.181.; Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – С.122.

ПЕДАГОГ – особа, яка займається викладацькою й виховною роботою; дослідник проблем виховання, освіти й навчання.

Короткий тлумачний словник української мови / Уклад. Д.Г.Гринчишин. Л.Я. Гумецька, В.Л.Карпова та ін. – К.: Рад. школа, 1978. – С.181.

ПЕДАГОГІКА – наука про навчання й виховання підростаючого покоління. У системі педагогічних наук виділяють такі основні галузі: методологія педагогіки, теорія навчання, теорія

виховання, теорія управління освітою, методика навчання, дошкільна педагогіка, соціальна педагогіка, порівняльна педагогіка.

Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К., 1997.

ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА – є частиною загальнолюдської культури. В ній втілені духовні цінності освіти і виховання, способи творчої педагогічної діяльності, які слугують соціалізації особистості в конкретних історичних умовах.

Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. Навчальний посібник. 4 –е видання, доповнене, К., 2003.

ПЕДАГОГІЧНА КУЛЬТУРА ВЧИТЕЛЯ – є системним утворенням. Її головними структурними компонентами є: педагогічні цінності, творчі засоби педагогічної діяльності, досвід створення учителем зразків педагогічної практики з позицій гуманізму.

Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. Навчальний посібник. 4 –е видання, доповнене, К., 2003.

ПЛЕОНАЗМ (від гр. *pleonasmos* — надмірність, перебільшення) — 1) багатослів'я, зворот, який містить у собі зайві слова з однаковими чи близькими значеннями. Наприклад: у грудні місяці, моя автобіографія, перший дебют, головний пріоритет; 2) стилістична фігура, яка будується як нагромадження синонімічних висловів, утворених з близькозначних слів. Наприклад:

І як приступить журба невсипуца

Та до серденька твого, —

Тая росиця цілюца—живуца

Буде жити його.

(Леся Українка)

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.49.

ПОЛЛІНГВІЗМ – багатомовність як ознака мовної ситуації країни, регіону чи мовного стану індивіда. Тобто володіння особистістю або певною групою, представників етносу кількома мовами.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.468.

ПОСЛІДОВНІСТЬ МОВЛЕННЯ – логічність та лаконічність думки.

Шевчук С.В. Українське ділове мовлення: Навч. посібник. – К.: Літера, 2000. – С.12.

ПРАВИЛЬНІСТЬ МОВЛЕННЯ - повна відповідність мовлення нормам літературної мови, одна з основ мовленнєвої культури.

Дудик П.С. Стилїстика української мови Навчальний посібник. – К.: Вид. центр „Академія”, 2005. – С. 362.

ПРОФЕСІЙНА КУЛЬТУРА – це ступінь оволодіння членами професійної групи прийомами і способами вирішення спеціальних професійних завдань.

Сластенин В.А. и др. Педагогика: Учеб.пособие для студ.высш.пед.учеб.заведений /В.А.Сластенин, И.Ф.Исаев, Е.Н.Шиянов; Под ред. В.А.Сластенина.-М.:Издательский центр "Академия", 2002/.

ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ – основні вихідні положення теорії і практики навчання. виділяють загально дидактичні, на яких базуються цільовий, змістовий, діяльнісний, та результативний компоненти освіти; лінгводидактичні, основні положення функціонально-технологічної організації вивчення мови, які мають у своїй основі загально дидактичні принципи, та власне методичні, що випливають із специфіки навчального предмета.

Словник-довідник української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М.Пентиліук. – К.: Ленвіт, 2003. – С.106.

ПРОФЕСІЙНЕ ЧИТАННЯ – звернення до текстів, що містять фахову інформацію.

Десяева Н.Л., Лебедева Т.А., Ассуирова Л.В. Культура речи педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений.-М.: Издат . центр "Академия", 2003.-С.22.

ПСИХОЛІНГВІСТИКА — 1. Розділ мовознавства, що вивчає процеси мовотворчості, сприйняття і формування мовлення та співвіднесеність цих процесів із системою мови. Психолінгвістика вивчає зв'язки між змістовою стороною мови і суспільним мисленням, суспільним життям мовного колективу як необхідну умову проникнення у природу лінгвістичних одиниць. 2. Наука, що вивчає закономірності мовленнєвої діяльності. П. Досліджує мовленнєву поведінку людини, описує моделі процесу мовлення, операції, дії, які відбуваються у процесі мовленнєвої діяльності (слухання, писання, говоріння, читання), визначає, які мовні одиниці й у якій послідовності беруть участь під час кодування інформації (говоріння, писання) та декодування (слухання, читання). П. Вивчає зв'язки між змістовою стороною мови й суспільним мисленням, суспільним життям мовного колективу як необхідну умову проникнення в природу лінгвістичних одиниць. Лінгводидактика спирається на ці досягнення П.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.53; Словник-довідник української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.108.

ПУНКТУАЦІЙНІ НОРМИ – це система загальноприйнятих правил уживання розділових знаків.

Словник – довідник з культури української мови / Д.Гринчишин, А.Капелюшний, О.Сербенська, З.Терлак. – К.: Знання, 2004. – С.11.

ПУРИЗМ (від лат. purus— чистий) — надмірне прагнення до очищення літературної мови від іншомовних запозичень, неологізмів, а також намагання вберегти літературну мову від проникнення лексичних чи граматичних елементів, які стоять за межами норми (розмовних, просторічних, діалектних та ін.). Позитивною рисою пуризму є піклування про самобутній розвиток національної літературної мови і літератури, звернення до багатств рідної мови, використання її лексичних і словникових надбань. Наприклад, у науково-технічній літературі без потреби вживаються слова іншомовного походження, які краще замінити рівнозначними, більш зрозумілими: імпеданс-повний опір, реактанс — реактивний опір, блічкер — показчик, фідер — лінія.

Негативним у пуризмі є відмежування від закономірних інтернаціональних зв'язків між народами і мовами, намагання звільнитися від того, що вже засвоєно мовою, суб'єктивне прагнення нав'язати мові штучно створені слова замість чужомовних. Наприклад, були створені такі терміни: тягунець (магніт), притичка (штепсель), цідило (фільтр), хитник (маятник), стіжок (конус), неділка (атом).

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.54.

РЕГІОНАЛЬНИЙ КОМПОНЕНТ – систематичне і послідовне впровадження в навчальний процес місцевого мовного компоненту.

На уроках української мови використовується матеріал (зв'язні тексти, словосполучення, речення), тематично орієнтований на природу, економіку, матеріальну й духовну своєрідність краю, з метою ілюстрації певних теоретичних положень, спостереження й аналізу мовних явищ і т. ін.

Словник-довідник української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.109.

РЕЦЕПЦІЯ – (лат. *rescriptio* - прийняття) – сприймання мовцем (читачем, слухачем) інформацій, зумовлене його попереднім досвідом та мовною компетенцією.

Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – С.147

РЕЦИПІЄНТ – (від лат. *rescribens* - той, що отримує, приймає) – той, хто сприймає мовну інформацію.

Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – С.147.

РИТОРИКА (гр. *rhetorikē* — ораторське мистецтво) — філологічна дисципліна, що вивчає способи побудови художньо виразної мови; наука красномовства, ораторське мистецтво. Її місце на стику цілого ряду дисциплін — філософії, логіки, психології, лінгвістики, етики, сценічної майстерності, літературознавства. Риторика інтегрує в собі змістові компоненти цих наук.

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. –

С.111; Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.56.

РИТОРИЧНЕ ЗАПИТАННЯ – стилістична фігура виразності й емоційності мови, яка у формі запитання передає ствердження чи заперечення. Напр.: *Шопена вальс... Ну хто не грав його і хто не слухав? (М. Рильський).*

Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – С.148.

РИТОРИЧНЕ ЗВЕРТАННЯ – стилістична фігура, що будується як висловлювання, адресована до неживого предмета, абстрактного поняття, відсутньої особи тощо.

Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – С.148.

РІДНА МОВА – перша мова, яка опанована людиною з дитинства (мова колискової). Рідна мова слугує однією з ознак етнічної приналежності людини.

Єрмоленко С.Я., Бирик С.П., Тодор О.Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко.-К.:Либідь, 2001. Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів.-Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2000.

РОЗМОВНЕ МОВЛЕННЯ – особлива усна форма існування мови як стилістично однорідна функціональна система, яка застосовується в повсякденному побутовому спілкуванні носіїв певної мови.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.521.

РОЗМОВНІСТЬ – характер висловлювання, ознака мовного стилю, яка полягає в невимушеному тоні спілкування, використанні емоційних форм називання явищ, предметів, експресивних синтаксичних конструкцій, що виявляють безпосередні оцінки, ставлення до повідомлюваного. Розмовність реалізується в розмовній лексиці, словотвірних типах, у розмовному синтаксисі.

Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – С.149

РОЗУМІННЯ МОВЛЕННЯ – когнітивна операція осмислення й засвоєння інформаційного масиву повідомлення або тексту на підставі сприйняття семантичного змісту висловлень, їхньої мисленнєвої обробки із залученням імпліцитного плану тексту, процедур пам'яті, тобто власного тезауруса адресата та знань норм комунікації, притаманних певній культурі.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.522.

СИНТАКСИЧНІ НОРМИ – норми побудови синтаксичних конструкцій – словосполучень і речень.

Словник – довідник з культури української мови / Д.Гринчишин, А.Капелюшний, О.Сербенська, З.Терлак. – К.: Знання, 2004. – С.11.

СЛОВЕСНИЙ НАГОЛОС — виділення одного складу слова за допомогою артикуляційних засобів, властивих даній мові, - м'язової напруженості мовного апарата, збільшення сили видиху, зростання тривалості. Склад і голосний у складі, на який падає наголос, називаються наголошеним й, а всі інші —не наголошеним й. Кожне самостійне слово має один наголос. Проте складні слова, особливо багатоскладові, можуть мати ще один, трохи ослаблений, наголос: *сільськогосподарський, крутоберегий*. У зв'язку з цим розрізняють наголос головний і побічний. В українській мові наголос вільний, різномісний, тобто він може падати на будь-який склад слова. Наприклад: *варта, сапа, перехід, перебігати, переохолоджений* тощо. У деяких інших мовах слова мають постійне місце наголосу. Так, у французькій мові наголос падає на останній склад, у чеській — на перший, у польській — на передостанній тощо. В українській мові наголос рухомий, тобто при зміні слова він може змінювати своє місце: *бігти — вибігти, гарячий — гарячіший, хата — хати, відро — відра*.

Основною функцією словесного наголосу є фонетичне об'єднання звуків у слово. Наголос виконує також диференціюючу функцію: розмежовує як суто лексичне значення графемно тотожних слів (*обід — обід, плакати — плакати*), так і граматичне значення графемно тотожних слів (*пера-пера, води-водії, насипати - насипати*).

Словник української мови. В 11 т. -Т. IX. - К., 1978. Державні стандарти базової і повної середньої школи // Освіта України. -2003. --№ 1-2. - 14 січня. Словник-довідник з української лінгводидактики: Навчальний посібник. Кол.авторів за ред. М.І.Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003.

СПІЛКУВАННЯ (КОМУНІКАЦІЯ) – своєрідна форма зв’язку людей у процесі їхньої пізнавально-трудової діяльності, обмін інформацією, що здійснюється за допомогою різних засобів, насамперед мови, а також дорожніх знаків, світлових, кольорних, звукових сигналів, предметів-символів тощо. Засоби передачі інформації, тобто засоби спілкування поділяються на вербальні (словесні) та невербальні (несловесні). Невербальні засоби спілкування – це жести, міміка, рухи, погляд, поза, а також різні несловесні символи й знаки.

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.119.

СПОСОБИ СПІЛКУВАННЯ – засоби регулювання інтерактивності в комунікації. виділяють десять способів спілкування: *домінантний*, що виражає прагнення знизити статус обличчя співрозмовника; *драматичний*, що характеризується перебільшеною емоційністю мовлення; *дискусійний*, який передає прагнення довести якусь тезу, положення; *заспокійливий*, спрямований на зниження тривожності спілкування; *вражаючий*, що має на меті вразити, здивувати, шокувати співрозмовника; *точний*, який характеризується точністю, недвозначністю висловлень; *уважний*, що виражає зацікавленість, увагу до партнера; *дружній* як заохочення до дальшого спілкування; *відкритий* як щире вираження власної думки, почуттів; *натхненний*, що передбачає часте використання жестикуляції, міміки тощо.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.574.

СПРИЙНЯТТЯ МОВЛЕННЯ – психічний процес упізнання інформації, що передається, звірення її з наявними у свідомості знаками, подальша обробка й розуміння.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.574.

СТИЛІСТИЧНИЙ ЕКСПЕРИМЕНТ – навчальний прийом, що ґрунтується на доборі й підстановці стилістичних мовних одиниць у певний контекст. Цей прийом передбачає порівняння мовних засобів за їх емоційним забарвленням, експресивністю, стилістичною мотивованістю. Практично стилістичний експеримент проводиться так: учням пропонують замінити виділені слова синонімами, а потім зіставити можливі варіанти й зробити висновок про доречність або недоречність авторського вибору в аналізованому тексті. Матеріалом для стилістичного експерименту можуть бути й негативні зразки. Застосування стилістичного експерименту вимаже врахування доступності текстів, поступового ускладнення завдань, урізноманітнення його видів розвиває в учнів мовне чуття, дар слова, сприяє формуванню стилістичних умінь і навичок.

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.119.

СТИЛІСТИЧНІ НОРМИ – норми вживання в тому чи іншому функціональному стилі властивих йому мовних засобів.

Словник – довідник з культури української мови / Д.Гринчишин, А.Капелюшний, О.Сербенська, З.Терлак. – К.: Знання, 2004. – С.11.

СТИСЛІСТЬ МОВИ — комунікативна якість мови; прагнення виразити максимальну за обсягом інформацію мінімальною кількістю усіх мовних засобів.

Словник – довідник з культури української мови / Д.Гринчишин, А.Капелюшний, О.Сербенська, З.Терлак. – К.: Знання, 2004. – С.11.

СУРЖИК — мовний покруч, мішанина двох мов. Суржик виник в українській мові у результаті тривалої русифікації, частого вживання русизмів. Інколи неможливо визначити, якою мовою (українською чи російською) послуговується людина. Наприклад: В кінці кінців, благодаря допомозі спонсорів, команда змогла прийняти участь у турнірі, хоча і потерпіла поразку. Типові помилки: в кінців

кінців (нормативне: кінець кінцем), благодаря (нормативне: завдяки), прийняти участь (нормативне: брати (взяти) участь), стерпіти поразку (нормативне: зазнати поразки).

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.120.; Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.67.

ТВОРЧА ІНДИВІДУАЛЬНІСТЬ (від лат. *individuum* – неподільне) – термін, який вживається для означення суб'єкта художньої творчості. Як поняття набуває поширення в естетиці романтизму, ідентифікуючись переважно з оригінальністю таланту митця, своєрідністю його стилю і манери письма. У літературознавчій практиці побутує в різних формах: індивідуальність письменника, творча особистість, індивідуальність особи митця, авторська індивідуальність та ін., - які, однак, не тотожні між собою.

Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – С. 674.

ТЕЗАУРУС - словник із понятійною диференціацією лексики за певними тематичними групами різного ступеня узагальнення й кількості.

Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.598.

ТЕКСТ (від лат. *tekstum*— тканина, зв'язок, побудова) — повідомлення, яке складається з кількох (чи багатьох) речень і має певну змістову і структурну завершеність.

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.123.; Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.68.

ТОЧНІСТЬ МОВИ — комунікативна якість мови; адекватність слова і позначуваного ним предмета, адекватність змісту мови і виражених у ній понять.

ТОЧНІСТЬ МОВЛЕННЯ – знання й використання у мовленні точних слів, словосполучень, зафіксованих у спеціальних довідниках.

Треба прагнути виражати думку адекватно предмету, що є важливою передумовою якісного, ефективного мовлення, дієвої комунікації. Негативне враження може викликати та ділова людина, яка байдужа до точного вживання термінів, багатозначних слів, паронімів. Це іноді призводить до зниження її інтелектуального, професійного авторитету, професійних втрат на вході-виході інформації.

Сагач Г. Ділова риторика: мистецтво риторичної комунікації. – К., 2003.

ТРОП – слово, вживане у переносному значенні для характеристики будь-якого явища за допомогою вторинних смислових значень, актуалізації його «внутрішньої форми».

Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – С. 695.

УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МОВА – засіб спілкування нації та засіб її самоідентифікації серед інших націй. Національна мова виступає закономірним суспільним утворенням, що відбиває розвиток етнічної мови – від мови роду, племені, народності до мови нації.

Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. - 90с.

УЧИТЕЛЬ-СЛОВЕСНИК – особа, яка організовує в сучасній загальноосвітній школі, ліцеї, гімназії, коледжі навчання з філологічних дисциплін – мови, літератури, словесності, культури мови, стилістики, риторики. У.с. повинен мати педагогічну філологічну освіту (освітньо-кваліфікаційний рівень – бакалавр, спеціаліст, магістр), залежно від стаду роботи, рівня професійної майстерності може мати певну категорію (спеціаліст, учитель II, I, вищої категорії). Діяльність сучасного У.с. стосується навчання й виховання учнів у школі, класного керівництва, проведення позакласної роботи, зв'язків з батьками, пропаганди педагогічних і лінгвістичних знань.

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.128.

ФАТИЧНЕ СПІЛКУВАННЯ – спілкування, у процесі якого співбесідники встановлюють (тобто привертають увагу до себе як до учасника спілкування), підтримують або переривають контакт. Серед засобів фатичного спілкування, які використовуються педагогами, використовуються такі, як будь ласка, дякую, спасибі

Десяева Н.Л., Лебедева Т.А., Ассуирова Л.В. Культура речи педагога: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений.-М.: Издат. центр "Академия2, 2003.- 192с.

ФОРМИ МОВЛЕННЯ - усне і писемне мовлення, що співвідносяться між собою. Для форм мовлення характерні такі ознаки: змістовність, ясність, точність, логічна послідовність, переконливість, правильність і т. ін. у той же час вони мають свої особливості. Усне мовлення первинне за своїм походженням, а писемне – вторинне, усне мовлення відтворюється за допомогою звукової сторони мови, а писемне за допомогою графічних знаків тощо.

Мельничайко В.Я.Творчі роботи на уроках української мови. – К., 1984.; Синиця І.О. Психологія усного мовлення учнів 4-8 класів. – К., 1974.; Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І.Пентиліюк. – К., 2000.

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ — мовне виховання, мовна світа на ґрунті національної мови, на основі мовних знаків національної культури. Формування української мовної особистості має здійснюватися на засадах створення мовного середовища (для вироблення автоматизму) і якнайширших можливостей самовираження. На формування мовної особистості впливають об'єктивні і суб'єктивні чинники. Див. об'єктивні чинники формування мовної особистості і суб'єктивні чинники формування мовної особистості.

ФОНЕТИЧНІ НОРМИ – це норми вимови голосних і приголосних звуків, а також норм наголошування слів.

Словник – довідник з культури української мови / Д.Гринчишин, А.Капелюшний, О.Сербенська, З.Терлак. – К.: Знання, 2004. – С.11.

ФУНКЦІЇ МОВИ - призначення мови у співіснування її носіїв, у суспільстві, житті, етносу, культури. *Апелятивна функція мови* –

функція впливу на адресата. *Волюнтативна функція мови* – функція вираження волі мовця. *Емотивна функція мови* – функція вираження почуттів, емоцій, переживань тощо. Вона передає суб'єктивну оцінку мовця щодо відповідної ситуації. Її ще називають експресивною. *Когнітивна функція мови* – відбиває зв'язок мови з мисленням. Одна з важливих функцій мови. Її ще називають акумулятивною, оскільки мова виступає не тільки засобом пізнання дійсності, а й засобом нагромадження знань і передавання їх нащадкам. *Комунікативна функція мови* – функція спілкування, обміну інформацією. Це найважливіша функція мови. *Номінативна функція мови* – функція позначення (номінації) об'єктів дійсності, їхніх властивостей та відношень між ними. *Поетична функція мови* – функція, що пов'язана з емотивною функцією мови і полягає у використанні образних можливостей впливу мови для впливу на читача (слухача). *Фактична функція мови* – контактовстановлювальна, яка привертає увагу слухача (читача), готує його до сприймання інформації. Функції, крім когнітивної, пов'язані з комунікативною. Реалізація названих функцій залежить від використання мови і різних сферах людської діяльності. Суспільні функції мови пов'язані зі статусом національної мови державі, з використанням її як державної мови. Взаємозв'язок функцій мови із соціальними структурами вивчає соціолінгвістика.

Єрмоленко С.Я., Бибик С.П., Тодор Г. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я.Єрмоленко. – К.: Либідь, 2001. – С. 194-195.; Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К., 2006. – С.647.

ЦІЛІСНІСТЬ (ЦІЛІСТЬ) ТЕКСТУ - це функціонально-комунікативна співвіднесеність тексту з певним (конкретним) об'єктом. Цілісним не можна вважати висловлювання, позбавлене тематичної цілісності. Учні повинні засвоїти, що текст – це висловлювання з певної теми; текст реалізує комунікативну мету мовця, передає основну думку висловлювання, для тексту характерний початок і кінець. Цілісність тексту забезпечується семантичною і структурною відповідністю усіх можливих варіантів його змісту – первинний текст – конспект тексту – анотація тексту. Цілісність тексту як категорія тексту виявляється у збереженні його семантики і структури у різних його варіативних виявах. Дотриманні

цілісності тексту – необхідна умова методики роботи над текстом і формування комунікативних умінь і навичок.

Педагогическое речеведение. Словарь-справочник / Под ред. Т.А.Ладыженской и А.К.Михальской. – М., 1988.; Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.131.

ЧИСТОТА МОВИ — комунікативна якість мови, пов'язана з правильною літературно-нормативною вимовою, з відсутністю позалітературних елементів: діалектизмів, вульгаризмів, плеоназмів, штампів, канцеляризмів, слів-паразитів, таких мовно-виражальних засобів, що заперечуються нормами моралі.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.74.

ЧИСТОТА МОВЛЕННЯ – суворе наслідування мовним і мовленнєвим нормам.

Струганець Л.В. Культура мови. Словник термінів. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2000. – С.74.

ШВИДКІСТЬ МОВЛЕННЯ — властивість мовлення, що полягає у кількості виголошених мовних елементів за одиницю часу.

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.133.

ЯКОСТІ МОВЛЕННЯ – це його реальні змістові та формальні властивості, як-от: правильність, чистота, точність, виразність, багатство, логічність, доречність. Правильність і чистота мовлення полягає в дотриманні норм літературної мови, мовних засобів; точність – у доборі засобів, адекватних змісту висловлювання; логічність і послідовність – у мотивованому забезпеченні смислових зв'язків між словами і реченнями; багатство – у використанні різноманітних мовних засобів, відсутності невинуватих повторів.

Словник-довідник з української лінгводидактики. Навчальний посібник / Кол. Авторів за ред. М.Пентилюк. – К.: Ленвіт. 2003. – С.133.